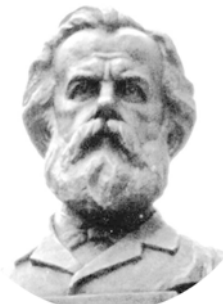

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА**

Серія 22

**Політичні науки
та методика викладання
соціально-політичних дисциплін**

Випуск 10

Київ
Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова
2013

УДК 066:32:372:832

ББК 66:74.263

Н 34

Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін.

Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 22. [Відп. ред. О.В.Бабкіна] – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 2013.

Випуск 10. – 129 с.

У збірнику вміщені наукові праці викладачів, докторантів та аспірантів, у яких висвітлюються актуальні теоретичні, наукові та науково-методичні проблеми політичних наук.

Вища атестаційна комісія України визнала журнал фаховим виданням з політичних наук (постанова Президії ВАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 р.)

Рецензенти: **Антонюк О.В.**, доктор політичних наук, професор;
Головатий М.Ф., доктор політичних наук, професор;
Картунов О.В., доктор політичних наук, професор.

Склад редакційної колегії:

Андрущенко В.П. доктор філософських наук, професор, академік АПНУ;
Андрусишин Б.І. доктор історичних наук, професор, академік УАПН;
Бабкін В.Д. доктор юридичних наук, професор, академік УАПН;
Бабкіна О.В. доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Бебик В.М. доктор політичних наук, професор;
Бех В.П. доктор філософських наук, професор, академік УАПН;
Булда А.А. доктор педагогічних наук, професор;
Варзар І.М. доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Волинка Г.В. доктор філософських наук, професор, академік УАПН;
Головатий М.Ф. доктор політичних наук, професор;
Горбатенко В.П. доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Дробот І.І. доктор історичних наук, професор;
Зеленько Г.І. доктор політичних наук;
Кремень В.Г. доктор філософських наук, професор, академік НАНУ;
Михальченко М.І. доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАНУ;
Розова Т.В. доктор філософських наук, професор;
Телешун С.О. доктор політичних наук, професор;
Хилько М.І. доктор філософських наук, професор.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова
(протокол 11 від 28.03.2013 р.)*

© Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, 2013

© Автори статей, 2013

ІСТОРІЯ І ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 316.647.5:796.1(477)

Ханстантинов Віталій Олександрович,
доктор політичних наук,
доцент кафедри економічної теорії і суспільних наук
Миколаївського національного аграрного університету

ІДЕЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ КІНЦЯ 19 - ПОЧАТКУ 20 ст.

Розглянуто особливості розвитку української суспільно-політичної думки кінця XIX – початку XX ст. Наголошено, що актуалізація проблеми толерантності була реакцією на практичні потреби гармонізації суспільних відносин на етапі визрівання української національної ідеї. Окреслене значення тогочасного дискурсу толерантності для сучасної вітчизняної політичної теорії та практики.

Ключові слова: *суспільно-політична думка, толерантність, націоналізм, соціалізм, лібералізм, свобода.*

Виразно гетерогенний склад українського суспільства, наявність в ньому носіїв несхожих світоглядних позицій, відмінних інтересів та уявлень як про минуле держави, так і про перспективи її розвитку на майбутнє, у кінцевому рахунку породжує феномен перманентних гострих ідейних баталій та визначає їх головні напрями. Для осмислення і розв'язання проблем, навколо яких виникають полеміка і непорозуміння як у лавах політичної еліти, так і в широкій громадській думці, важливого значення набуває звернення до нашої духовної спадщини, адже шляхом осягнення особливостей інтелектуальних розмислів минулого можна більш послідовно і впевнено діагностувати корені сучасних проблем та окреслювати шляхи досягнення суспільної згоди з них.

Слід підкреслити, що як така тема толерантності стає предметом наукової рефлексії, а також публіцистичних роздумів саме у ситуації взаємодії між несхожими ідентичностями. Тому вже самий факт перебування українського народу на той час у складі Російської та Австро-Угорської імперій, як і небажання останніх гарантувати задоволення його об'єктивних національних інтересів, породжували потребу у визначенні шляхів їх забезпечення, у гармонізації міжнаціональних, міжрелігійних відносин та ставили їх в якості вельми актуальних на порядок денний вітчизняної суспільно-політичної думки.

Дана проблематика в контексті формування національної та політичної свідомості розглядається у низці солідних колективних монографій і дисертаційних досліджень, а також у працях таких авторів, як А. Катренко, А. Кармазіна, Ю. Лавров, Ю. Шаповал та ін. В них, зокрема, відмічається, що загострення суперечностей бездержавної нації вимагало пошуків власних шляхів вирішення багатьох соціально-економічних і політичних питань. Вказується, що об'єктивні реалії тогочасного традиційного суспільства, до якого належала Україна, зумовили панування ідеологій системоцентризму, на основі яких, як вважалося, має бути досягнута суспільна солідарність. Йдеться про соціалістичну ідеологію, що апелювала до ідеалу справедливого майбутнього устрою, і про націоналістичну, що репрезентувала ідеалізоване минуле [1, с. 46 - 47]. Цілковитим справедливо наголошується, що ідеї лібералізму, логічним продуктом розвитку котрих і виступає толерантність, на відміну від соціалізму та націоналізму, сприймалися переважно не як програма дій і мета безпосередньої політичної боротьби, а в першу чергу як деякий новітній теоретико-концептуальний витвір. І тому, робиться висновок, за відсутності під собою відповідного соціокультурного ґрунту західний досвід часто-густо виявлявся непридатним [2, с. 164]. Цим, напевно, й пояснюється неувага

до розвитку ідеї толерантності в історії вітчизняної думки і як наслідок – у нас сьогодні бракує солідних наукових розвідок, присвячених цьому питанню.

Підкреслимо, що хоча наведений вище погляд на загал є правильний, однак нам він уявляється дещо однобічним. Більш докладний аналіз показує, що вітчизняна суспільно-політична думка кінця XIX – початку XX ст. все ж таки доволі лояльно сприймала західні концептуальні напрацювання. Автори прагнули послуговуватися їх понятійним апаратом, доцільно вживали самий термін «толерантність» і збагачували його зміст. Вони чітко усвідомлювали історичну необхідність зміцнення демократичних начал у розвитку суспільства і у зв'язку з цим вважали боротьбу за свободу, права та за вивільнення людини в якості невід'ємної складової власне феномену суспільно-історичного прогресу людства. Тому загальнодемократичні завдання стояли на порядку денному українського суспільства, і до їх здійснення мали бути причетні передові політичні сили в ньому. Все разом сказане дозволяє припускати, що вітчизняна думка не могла не містити в собі толерантницькі інтенції як одну з умов та як супутній наслідок невідворотного розгортання потенціалу свободи в суспільному та індивідуальному житті. Висвітлення цього й становить мету даної статті.

Відомо, що криза багатонаціональних імперій в світі, яка загострилась на межі XIX – XX ст., породила не лише тенденцію до перерозподілу економічних ресурсів шляхом війни, але й спричинила підйом національної самосвідомості в поневолених народах. За цих умов цілком логічно виглядає, що головний тренд зрушень у вітчизняному інтелектуальному середовищі сучасні дослідники пов'язують із визріванням ідеї самостійності України, політичної консолідації українського суспільства. Цей процес охоплює етапи трансформації від малоросійства до українофільства і вже від нього до українства як виразу політичної незалежності [3, с. 2].

На той час припадає формування поглядів на стан і перспективи української справи. Носієм їх стає молода інтелігенція, насамперед, студентство. У Києві, Харкові, Полтаві, ряді інших українських міст, а також поміж українського студентства Петербурга виникають гуртки, що стають осередком ознайомлення і жвавого обговорення злободенних теоретичних і практичних проблем життя. Завдання цих гуртків, як вказують вчені, в кінцевому рахунку зводилося до пробудження соціальної та національної свідомості народу [4, с. 13].

Носіями ліберальних ідей в Україні були поодинокі представники високоосвічених верств, які намагалися прищеплювати вітчизняній теорії та практиці ідеали та принципи свободи, цінності особистості, ідеї рівності, природних прав та духовної автономії, світоглядного плюралізму тощо. Але для широкого розповсюдження й всезагального визнання їх в нашому суспільстві не було достатніх соціально-економічних, політико-правових, духовно-культурних передумов. Панували багатотисячолітні авторитарно-колективістські традиції в організації та у функціонуванні суспільного життя, в той час як діяльнісно-індивідуальний тип мислення й поведінки, що породжує й обґрунтовує необхідність толерантності як принципу міжсуб'єктних взаємодій, лише зароджувався.

Одночасно західна суспільно-політична практика не тільки свідчила, що розроблювані на її основі ліберальні принципи та ідеї відображають прогресивний поступ теоретичної думки як такої, але й демонструвала зв'язок між рівнем їх втілення у життя соціуму, окремого індивіда і ступенем покращення власне якості та умов цього життя, показувала цінність і продуктивність толерантності як основи для мирного, більш справедливого розв'язання міжнаціональних, міжконфесійних, міжкласових суперечностей. Ясна річ, що тогочасні інтелектуали, принаймні, їх значна частина, не могли не бачити, що соціальне і національне визволення народу, а також контури майбутньої державності повинні орієнтуватися на ідеали свободи, рівності, солідарності людей та дотримання їх прав – духовного джерела і нормативного фундаменту толерантності. Як наслідок, у більшості документів, матеріалів та виступів науково-пізнавального, програмно-політичного,

протестного характеру, що присвячувалися соціальному і національному визволенню, містилися як ці концептуальні за значенням положення, так і ті специфічні, але принципово важливі, що торкалися власне толерантності.

Одними з перших, хто виголосили в якості мети створення незалежної, самостійної держави, були представники братства тарасівців. У Програмових засадах цієї організації принцип толерантності представлений як органічно властивий демократичній організації майбутньої української держави, що поставлений на службу принципу її незалежності. «В справі *релігійній*, яко в справі особистого сумління, мусить панувати серед нас абсолютна *толерація*, в справах відносин до інших націй ми будемо остільки толерантні, оскільки наші сусіди і кольоністи на нашій землі будуть толерантні до нас» [5, с. 26].

Цінними є міркування І. Франка щодо проблеми толерантності, в яких відбивається як його особиста ґрунтовна філософська культура, так і вплив європейського цивілізаційного руху у напрямі індивідуалізму, свободи і законності, що вже почав відчуватися й на теренах Західної України. Іван Франко відкрито проголошує себе українським патріотом, який надто любить свій народ і свою народність і який в міру своїх сил і можливостей служить їх піднесенню. Але така любов до своєї країни, до свого народу не передбачає одночасно дурного провадження з іншими національностями, вона несумісна з образами на їхню адресу [6, с. 158 – 159]. Отож, природні патріотичні почуття не можуть бути підставою для приниження інших народів, несправедливості у взаєминах з ними, тобто, не можуть виправдовувати нетолерантне до них відношення.

Важливою є ідея щодо необхідності поважати духовний суверенітет народу і тому Франко критикує тих поляків, які «не бажаючи пізнати українську мову, культуру, загалом національного життя українців» [7, с. 148], дають їм поради та вказівки. З цього випливає потреба у взаєминах різних народів, різних людей більше і глибше пізнавати один одного, і це забезпечить від зверхності суджень та безпідставної власної погордливості.

І. Франко сміливо викриває спроби австро-угорської влади приховати брутальні утиски прав національних меншин, що проживають в імперії, промовами, «повними грімких фраз про свободу, толерацію і цивілізацію» [8, с. 190]. І тому, вважає мислитель, українські діячі повинні не піддаватися на подібні красиві слова, а вперто боротися за свої цілі. Як бачимо, у Франка вихідним пунктом практики толерування виступає взаємність як визнання всіма учасниками соціальних відносин їх однакової людської гідності, як вираз обопільної зацікавленості сторін і чесності намірів у діалозі, як вимогу, що забезпечує від нав'язування чужої волі.

Цікавим доробком української думки стало розрізнення понять «толерація» і «байдужість». Так, у матеріалах Української партії соціалістичної позиція етнічних великоросів характеризується як така, що їй бракує не тільки визнання прав українства, «але й хоча з толерацією до них би відносилася». Більшість же товаришів великоросів по партії «зовсім байдужі щодо злочину, вчиненого над багатомільйоним народом» [9, с. 99]. Як видно, байдужість сприймалася як пасивно-споглядалне ставлення до Іншого, як прояв небажання висловити чітку позицію, визначити морально виважену лінію власної поведінки стосовно того, що відкидається Розумом, Сумлінням, Людністю, Справедливістю.

Ще одним корисним здобутком вітчизняної думки є розрізнення понять «байдужість» і «нейтральність», що ми зустрічаємо у «Відповіді української молодіжі польській шовіністичній». В ній позиція останньої оцінюється як «ворожа нейтральність», що йде всупереч відомому гаслу «вільний з вільним» [10, с. 102]. Отже, нейтральність, тим паче ворожа, може бути вигідною як політична лінія, і, навпаки, може бути шкідливою, і в цьому полягає її відмінність від толерантності, адже остання завжди виступає зацікавленим поглядом зацікавленого суб'єкта з чітко артикульованими власними позиціями і відкритістю до Іншого.

Підйом революційних настроїв серед робітничого класу на початку ХХ ст. виявив ще один бік проблеми толерантності, який став предметом рефлексії тогочасних українських

авторів. Йдеться про зв'язок толерантності з рівнем культури, освіти, людини, про її залежність від стереотипних за своєю природою ірраціональних, уявлень про Іншого. Свідомі українські діячі наражались на повне нерозуміння своїх визвольницьких змагань з боку російських пролетарів. І хоча ворог у них був спільний – царський деспотизм і капіталістична експлуатація, проте через перебування в полоні забобонів, упереджень, ідеологічних кліше на кшталт «Россия единая и неделимая» робітники-великороси не виявляли здатності до толерантної позиції у питаннях справедливого національного співжиття різних народів, що викликало розчарування в українських революційних демократів. Оскільки ж аналогічне нерозуміння і переслідування своїх товаришів на національному ґрунті виявляли також робітники-англійці та німці, то це зайвий раз доводило, що толерантність є не просто терпимістю (яка часто буває вимушеною, традиційною, неусвідомленою), а відношенням, органічно пов'язаним з загальним контекстом свобод і прав, формування і подальша інтеріоризація котрого потребує, як писали автори XIX ст., значної педагогічної роботи, тобто, виховання, значних зусиль від самої людини.

Слід підкреслити, що для нечисленних свідомих українських інтелігентів все більш очевидною ставала необхідність відмови від ілюзій федералізму і постало завдання теоретичного обґрунтування політичної самостійності України. Саме її досягнення розглядалося як передумова реалізації історичного права народу на власну державу і належний суспільно-політичний устрій в ній. В руслі цієї тенденції варто й розглядати появу таких праць, як «Україна ірредента» Ю. Бачинського і «Самостійна Україна» М. Міхновського. Вони фактично заклали фундамент ідеології інтегрального націоналізму, принципи якого широко відомі як «Десять заповідей Української народної партії» з ключовою вимогою «Україна для Українців» [11, с. 58]. Відповідно до цього М. Міхновський відкидає толерантність як «нерозумний» принцип в діяльності українського інтелігента [12, с. 178].

В умовах подій, спричинених революцією 1905 року, актуалізувалася українська ідея [13, с. 141], яка несла на собі значний відбиток впливу на свідомість народних мас і інтелектуальних верств українського населення соціалістичного і особливо марксистського вчення. В рамках національно-визвольних змагань з'являлися програмні документи українських політичних партій, організацій та осередків з гаслами загальнодемократичного спрямування. І хоча цей процес був непослідовним і суперечливим, все ж можна стверджувати про його вплив на уявлення про терпимість/толерантність, адже в них згадувалися як цілі політичної боротьби забезпечення права кожної нації на вільний культурний і громадський розвиток; рівноправ'я всіх мов; свобода релігії і невтручання держави у справи віри та церкви; гарантії свободи слова, мітингів, зібрання; інші політичні свободи.

Поряд з ідеями соціалістичної, демократично-ліберальної орієнтації в цей час все голосніше заявляли про себе і націоналістичні платформи, найбільш помітним виразником котрих згодом став Д. Донцов. У підготовленому ним рефераті щодо політичного положення націй напередодні першої світової війни піддаються критиці погляди, започатковані М. Костомаровим і М. Драгомановим, щодо можливості повноцінного розвитку українства у складі Російської держави. Але варто звернути нашу увагу у даному разі на стиль і тон цієї критики. Вони, як уявляється, виступають певним зразком політичної полеміки в дусі толерантності. Д. Донцов насамперед прагне в'яснити причини, що зумовили постановку питання про можливість українського майбуття в складі Росії і завважує, що «і порядний чоловік може бути невірником обставин», а також що попри всі недоліки програма Драгоманова «була тоді, може, єдино можливою». Далі, Донцов, погоджуючись з пануючою поміж борців проти царату думкою про панування імперіалізму, робить надто важливий як для його концепції висновок, що російський імперіалізм «абсолютно нетерпимо ставиться до національних потреб будь-якого з народів» [14, с. 164 –

165]. А відтак, необхідність політичної незалежності України має логічно впливати з попередньої тези його опонентів про панування імперіалізму.

Як реакція на втрату на початку 20-х років історичного шансу на українську незалежну державу значно радикалізувалася позиція Д. Донцова, який відверто й категорично відкидає як шкідливі для національної справи «ніжності» щодо опонентів. «Нетерпимість до чужих...лиш зворотній бік непохитної віри в своїх» [15, с. 112]. Балаканина про гуманізм, альтруїзм, інтернаціоналізм, братерство між народами є лише «отруйним зіллям». Слід відкинути як шкідливу апеляцію до логіки, до *ratio*, коли ми формуємо наше ставлення до іншого народу. Повинна бути «скажена злоба проти чужого світу». Національна ідея – це історично нова ідея, а «всяка нова ідея нетолерантна», а тому її прикметами є емоційність, безкомпромісність, аморальність [16, с. 193].

Така непримиренність апологета інтегрального націоналізму до цінностей толерантності, з нашого погляду, сигналізує, хоча й у перетвореній формі, про авторитетність останньої, про її близькість до одвічного бажання будь-якої людини, незалежно від її станової належності, мови, культури, релігії, жити із впевненістю, що для соціального оточення саме її гідність є найбільш вартісним і що така невід'ємна від неї гідність є запорукою поваги до людини, її права на самотність і унікальність.

Розглянутий нами тогочасний дискурс толерантності, хоча й сам по собі становить інтерес як вельми цікава та доволі змістовна сторінка в історії розвитку вітчизняної суспільно-політичної думки, має неабияке значення і для сучасної української політичної теорії і практики. Цілком очевидно, з нашої точки зору, є потреба у більшій увазі з боку дослідників до аналізу й висвітлення ролі політичної думки у гуманістичному світоорієнтуванні людини, у самоусвідомленні поступу нашого народу на вселюдському цивілізаційному шляху до свободи й до визнання людської гідності як найвищої цінності, у самоствердженні українських інтелектуалів як носіїв прогресивних європейських уявлень про права людини, в тому числі, на унікальність, неповторність, на духовну автономію.

Сформульовані в дусі цих уявлень принципи взаємин з Іншим у прикінцевому рахунку слугували шляхетній меті забезпечити примирення з ним, на приборкання довготривалої войовничості та взаємної нетерпимості. Самостійницькі змагання та проекти власної державності, що втілювали національний дух і відбивали право українського народу на незалежний суспільно-політичний розвиток, так само як і виголошувані революційні, соціалістичні цілі, що були спрямовані на соціальне визволення, все ж таки не заповнювали собою увесь ідейний простір пошуків більш досконалої моделі організації суспільного життя.

В ньому існували і, як ми пересвідчились, достатньо переконливо заявляли про себе також більш складні для осягнення не лише непідготовленими людьми, але й освіченими верствами новітні на той час ліберальні ідеї. Обґрунтування їх повсякденної затребуваності показало як належний рівень теоретичного мислення українських авторів, так і їхню віру в невідворотність зміцнення цінностей свободи та поваги до самотньої людської особистості. Одночасно слід відмітити, що толерантницькі сюжети не означали відмови їх творців від політичної боротьби, не скасовували її об'єктивних завдань досягти перемоги в ній і не були синонімами м'якотілості та односторонньої поступливості.

Для нашого, сповненого гострими суперечностями сучасного суспільно-політичного життя надто важливими є той факт, що в духовній скарбниці вітчизняної думки присутній дискурс толерантності, закладені інтелектуальні традиції щодо мирного співжиття різних народів-сусідів, щодо можливості порозуміння представників несхожих світоглядних і політичних позицій. З іншого боку, добре відомо, що нехтування гуманістичним виміром змісту політики як організації державної влади в інтересах всього загалу, узвичаєна схильність до насильства як засобу її здійснення, узурпація права на істину і нав'язування останньої всім і кожному обернулося багатьма трагічними подіями упродовж української історії ХХ ст. Тому, як справедливо пише О. Бабкіна, нині актуальною є розробка і

поширення неконфронтаційної концепції політики, що віддає перевагу пріоритетам стабільності суспільства як мистецтва жити разом, консенсусу, громадянському миру, солідарності навколо загальних інтересів і підпорядкування їм егоїстичних групових задля збереження цілісності розширеного суспільства [17, с. 6].

Вище наведені конструктивні елементи неконфронтаційної моделі не є «цінністю в собі», а покликані мінімізувати відцентрові тенденції у функціонуванні суспільства та протидіяти природній його ентропії, що спричиняється некерованою людською жадобою до влади, багатства, сили. Однією з глибинних підумов неконфронтаційної моделі виступає моральність і віра в те, що дотримання її вимог відповідає докорінним екзистенційним потребам всіх і кожного. Лише на ґрунті визнання всіма акторами універсального і детермінуючого значення моральних засад в політиці можливий процес діалогізації відносин між ними у напрямі від позиції «ворог» і далі відповідно до позицій – «суперник», «конкурент», «опонент», «партнер». Слід чітко розуміти, що партнерські відносини не є синонімом дружніх. Вони радше являються собою стан, коли сторони усвідомлюють свою взаємну залежність в спільній справі і виникаючи з цього свою обопільну зацікавленість в позитивних результатах. Як на рівні всепланетарному всі країни однаково зацікавлені у збереженні життя від глобальної ядерної чи екологічної катастрофи, так само і всі серйозні суб'єкти політичного процесу України повинні глибоко усвідомлювати свою відповідальність за її долю.

Саме толерантність здатна допомагати поступово зближувати людей, узгоджувати їх інтереси, раціонально доводити собі й іншим переваги компромісу та досягати взаємної довіри. Все вказане сприяє гуманістичній орієнтації в політичній діяльності різнорівневих і різнопланових акторів, формує в них якості і вміння, пов'язані з моральним оцінюванням та регулюванням самої політики.

Отже, на межі XIX – XX століть відбувався доволі складний процес формування духовних детермінант в історичному досвіді політичного буття нації. В умовах боротьби за українську справу вітчизняна суспільно-політична думка репрезентувала дві головні ідеї – національну та соціалістичну. Через брак відповідних соціально-економічних, ментальних, культурних та інших передумов ідеї лібералізму, в лоні яких виник концепт толерантності і набув обґрунтування своїх філософсько-світоглядних та політико-правових засад, сприймався переважно як витвір західної науки, хоча втілення принципів свободи, дотримання прав людини розглядалися як складова прогресивного поступу суспільства. Проблема толерантності не була чимось чужорідним для вітчизняних мислителів. Більш того, вона була органічно вплетена у тканину тогочасного політичного дискурсу, хоча як окремий феномен і не стала предметом спеціального теоретичного розгляду. Її актуалізація була реакцією на цілком практичні потреби вироблення сучасних засад політики міжнародних, міжрелігійних, міжкласових відносин, в тому числі в контексті перспективи незалежної української держави. Розвідки українських авторів в цьому напрямі кінця XIX – початку XX ст. являють собою певний внесок у розвиток теорії толерантності. Багато з цих положень і в наш час не втратили своєї актуальності.

Література:

1. Україна : політична історія. XX – початок XXI ст. / Ред. рада В.М. Литвин (голова) та ін. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – 1028 с.
2. Маманчук О.І. Актуальні проблеми політичної історії України : Монографія / О.І. Маманчук. – К. : КНЕУ, 2005. – 309 с.
3. Кармазіна М. Українська інтелігенція XIX – початку XX ст. / М. Кармазіна // Історія України, 1999. - № 3. – С. 1 – 2.
4. Катренко А. Українські молодіжні гуртки і організації 80 – 90-х років XIX століття / А. Катренко // Історія України, 2000. - № 23 - 24. – С. 10 – 18.

5. Програмові засади братства тарасівців // Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9-ти т. – Т.6. / передм. О. Сліпушко, В. Яременко; упоряд. прим. – О. Сліпушко. – К. : Дніпро, 2001.- С. 20 – 26.
6. Будівничий української державності : Хрестоматія політологічних статей Івана Франка / Упоряд. Д. Павличко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 640 с.
7. Там само.
8. Там само.
9. До програми Української партії соціалістичної (Відповідь з-за кордону) // Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9-ти т. – Т.6. / Передм. О. Сліпушко, В. Яременко; упоряд. Прим. – О. Сліпушко. – К. : Дніпро, 2001. – С. 96 – 100.
10. Відповідь української молодіжній польській шовіністичній // Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9-ти т. – Т.6 / [передм. О. Сліпушко, В. Яременко; упоряд. Прим. – О. Сліпушко]. – К. : Дніпро, 2001. – С. 102 – 103.
11. Міхновський М. Самостійна Україна; Справа української інтелігенції. – М. Міхновський // К. : МАУП, 2007. – 352 с.
12. Там само
13. Україна : проблема самоорганізації : [В 2 т.] / В. Кремень, Д. Табачник, В. Ткаченко. – К. : Промінь, 2003. – Т. 1. Критика історичного досвіду. – 384 с.
14. Донцов Д. Про політичне положення нації напередодні першої світової війни (2 – 4 липня 1913 р.) // Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9-ти т. – Т.6. / передм. О. Сліпушко, В. Яременко; упоряд. прим. – О. Сліпушко. – К. : Дніпро, 2001.– С.– 157 – 179.
15. Донцов Д. Українська ідея // Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9-ти т. — Т.8. / [передм. О. Сліпушко, В. Яременко; упоряд. Прим. – О. Сліпушко]. —К. : Дніпро, 2001. — С. 109 — 134.
16. Донцов Д. Ідеологія чинного націоналізму / Д. Донцов // Націоналізм : Антологія. — К. : Смолоскип, 2003. — С. 188 — 196.
17. Бабкіна О.В. Нова філософія політики в множинності сучасного світу / О. В. Бабкіна // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 22. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – С. 5 – 11.

Ханстантинов В. А. Идея толерантности в украинской общественно-политической мысли конца 19 - начала 20 ст.

Рассмотрены особенности развития украинской общественно-политической мысли конца XIX – начала XX ст. Подчеркивается, что актуализация проблемы толерантности была реакцией на практические потребности разработки оснований политики на этапе вызревания украинской национальной идеи. Освещается значение дискурса толерантности того времени для современной отечественной политической теории и практики.

Ключевые слова: общественно-политическая мысль, национализм, социализм, либерализм, свобода.

Khanstantinov V. The idea of tolerance in Ukrainian social and political thought of the late 19th - early 20th century

The features of the development of Ukrainian political thought of the late XIX - early XX century are analyzed. It is noted that the problem of tolerance has been updated in response to the practical needs of the development of policy on the grounds during the aging of the Ukrainian national idea. The paper emphasizes the importance of tolerance discourse of that time for modern domestic political theory and practice.

Keywords: social and political thought, nationalism, socialism, liberalism, freedom.

УДК 322:930

Палінчак Микола Михайлович,

кандидат історичних наук,

директор інституту економіки та міжнародних відносин,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ДО ПРОБЛЕМИ ІСТОРІОГРАФІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН

Питання про взаємовідносини між державою і Церквою – це питання надзвичайної важливості й надзвичайної складності. Його вирішення, значною мірою, визначало суспільно-історичний розвиток окремої країни та поступ світової історії. Людство має багатий, й не завжди позитивний досвід щодо вирішення проблеми державно-церковних відносин. Це висвітлено в багатій історіографії, що є основою для методології дослідження державно-церковних відносин.

Ключові слова: держава, церква, державно-церковні відносини

Серед державних націй світу чи не найбільше страждань і випробувань протягом своєї багатовікової історії зазнала саме українська нація. Чи випадковість це, чи скоріше закономірність – може встановити лише ґрунтовний аналіз усього комплексу націософічних, соціально-психологічних, суспільно-політичних, ідеологічних факторів історичного розвитку української нації.

Метою статті є виокремлення основних проблем історіографії досліджень державно-церковних відносин а також аналіз основних наукових напрацювань в цій сфері.

Відомий дослідник української духовності Богдан Стебельський доходить такого важливого висновку: «Український народ прийняв християнство дуже глибоко, будучи готовим до місії нести Правду і Любов Христа до людей і ради них терпіти зневагу, тортури і смерть. Як свідчить історія українського народу, його світогляд, його культура, він цілий пішов на жнива Христа, на боротьбу добра зі злом, і капітулювати не хоче, як не капітулював Христос, бо культура українського народу і християнство – це синонім і розділити їх не можна» [14, с. 31].

Український вчений В. Шевченко в праці «Православно-католицька полеміка та проблеми унійності в житті Русі-України доберестейського періоду» зазначає: «Велична й славна епоха християнства. Налічуючи майже дві тисячі років свого існування, вона позначена неабиякими досягненнями в цивілізаційному поступі людства. Воістину важко уявити царину життя європейського континенту, як, до певної міри, й інших материків земної кулі, де б всеосяжна, зазвичай жертвна і нерідко всеперемагаюча християнська любов не справила облагороджуючого впливу на душі, уми та серця незчисленної армії прочан, не надихнула їх на подвиги смирення, доброчесності й милосердя, не стала тим благодатним зерням, що дало плоди співчуття, доброчинності й святості» [17, с. 3]. Людина має потребу в Богові – ця теза стає все більш і більш популярною й в Україні, й це, напевно, не дивно, тому що після тривалого періоду гонінь релігія і Церква відроджуються й усе більше беруть у свої руки духовне правління.

Поза сумнівом, теоретико-методологічне осмислення державно-церковних взаємин, їх сутності, природи походження, характерних особливостей, пошуку шляхів оптимізації їх взаємодії та шляхів їх гармонізації є важливим і невідкладним завданням політичної науки. Ця державно-політична і релігійно-церковна проблема завжди привертала дослідницьку увагу вчених, представників державної влади і теологів.

Водночас, слід зазначити, що історія та сучасний стан світових та вітчизняних державно-церковних відносин є однією з найменш досліджених в українській історіографії, в багатьох публікаціях вони згадуються лише побічно. Дотичні до означеної проблеми наукові статті та публіцистичні праці далеко не рівноцінні за своїм науковим змістом та ідейним

спрямуванням. Окремі з них писались у запалі полеміки або на вимогу дня, інші відзначалися більш зваженим та об'єктивним підходом.

Історіографи констатують, що дослідження релігійних змін складають відносно невелику частину посткомуністичної транзитології, попри те, що саме ця сфера є дуже важливою для розуміння сутнісного ядра, навколо якого розгортаються трансформації країн Центрально-Східної Європи, зокрема, їх нелінійний і незавершений характер. Дається визнаки і деяке превалювання накопичення емпіричного матеріалу над його інтерпретаціями і осмисленням, що лишає нез'ясованими цілу низку серйозних релігієзнавчих і політологічних проблем.

До цих проблем слід віднести питання про ступінь характер (передовсім, незворотність або реверсивність), глибину, динаміку і детермінанти секулярних процесів; роль релігії в соціально-економічному, громадсько-культурному і політичному розвитку, а також будівництво націй в посткомуністичних країнах; публічна роль релігії взагалі; площини, де домінуючою мірою фокусуються релігійні зміни та багато інших [3, с. 24].

Як бачимо, бракує фундаментальних і спеціальних наукових праць, які були би присвячені історико-державному, історико-релігійному або історико-правовому аналізу тисячолітнього процесу взаємовідносин між державою і церквою в Україні, а також трансформаціям державно-церковних відносин у країнах Центральної Європи, особливо це стосується періоду з 1989 р. до 2012 р.

Брак комплексних досліджень з обраної нами теми, незначний масив історичних документів суттєво ускладнюють політологічне й історіографічне значення державно-церковних відносин в Україні, Росії та країнах Центральної Європи – Польщі, Словаччині, Чехії, Угорщині, Румунії. До того ж аналіз цих взаємин перебуває на межі історичних, політологічних, філософських і правових знань й методологічних підходів, що створює додаткові труднощі для науковців.

Ті праці, які ми розглянемо в межах даної статті, тільки частково висвітлюються багату історичними подіями та фактами вітчизняну і зарубіжну державно-церковну традицію.

Перш за все зауважимо, що надзвичайно важлива для України проблема державно-церковних відносин не могла залишитися поза увагою знаного українського політичного мислителя М. Драгоманова. Він написав практично першу у вітчизняній науці працю «Боротьба за духовну владу і свободу совісті в XVI – XVII ст.», яка була присвячена проблемі державно-церковних взаємин і в якій предметно аналізувалися специфіка взаємовідносин між державою і Церквою в Європі, у порівнянні зі специфікою українською. В зв'язку з темою нашого дослідження важливими є узагальнення українського мислителя, який ґрунтовно характеризує духовну ситуацію в Європі. М. Драгоманов зазначає, що вже з XVI століття в католицьких і протестантських країнах Європи стала переважати система відносин між державою і Церквою, яка може бути названа пануванням держави над Церквою, але вже з XVIII століття стали з'являтися теоретичні початки іншої системи – повного відокремлення Церкви від держави. Згідно з Драгомановим, секуляризація життя у XVIII ст. показала істинну роль Церкви і релігії в державі, й це було кроком уперед до руйнування панівного становища Церкви [1, с. 159].

Важливим в аспекті методології дослідження є також і висновок українського вченого, що релігійна єдність полегшує єдність державну, при цьому вона підсилює зв'язок між членами держави. Але держава не повинна силоміць встановлювати релігійну єдність, тому що це може призвести до порушення найсвятіших прав особистості. З іншого боку, релігійні партії, які переслідуються, будуть прагнути консолідуватися з родинними елементами в інших державах, що теж може порушити державну єдність конкретної країни.

М. Драгоманов був прихильником ліберального підходу до церковного питання і він робить висновок, що «лише свобода совісті, тобто, відокремлення поняття про державу від поняття про релігію і може встановити єдність держави» [1, с. 52].

Один з українських теоретиків правової держави Б. Кістяківський аналізував проблему співіснування держави і Церкви крізь призму більш широкої проблеми – проблеми свободи совісті. Оскільки, на його думку, невід'ємні права особистості не створені державою, а навпаки, за своєю суттю, вони безпосередньо надані особистості, тоді на першому місці знаходиться свобода совісті. У праці «Держава і особистість» він зазначає, що уся сфера думок, переконань і вірувань повинна бути безпосередньо недоторканою для держави. Звідси постає визнання релігійної свободи, тобто свободи вірувати і не вірувати, змінювати релігію, створювати власну релігію й об'являти себе не належним до жодного віровизнання; сюди ж треба занести свободу культів, тобто право для всіх віровизнань справляти богослужіння.

Відомий український мислитель П. Юркевич у статті «Мир з ближніми як умова християнського співжиття», з позицій християнського теїзму, обґрунтував миротворчу й інтегративну роль Церкви у державному механізмі. І. Франко у статті «Католицький панславизм» одним із перших у вітчизняній історіографії, обґрунтував роль Церкви у суспільно-політичному житті України. Він застерігав слов'янські держави і, особливо співвітчизників щодо небезпеки експансії католицизму на теренах України, викривав політику Ватикану, яка полягала у прагненні «вміло верховодити у світі», прикриваючись при цьому догматом Боговстановленості кожної влади і наказом народам підкорятися тій владі, якою б вона не була. Саме тому для української справи, зазначає видатний український мислитель, тісний зв'язок із Римом буде тільки шкідливим – розкладаючий і злощасний вплив Риму підкопав би живо й так невелику силу нашого духовенства, зробив би його сліпим зряддям в руках чужих людей, не знаючих нашого народу і не дбаючи про його добро» [5, с. 50].

У процесі історіографічного висвітлення проблеми церковно-державних взаємин ніяк не можна оминати увагою надбання української політичної думки в діаспорі і – передусім – цінну працю В'ячеслава Липинського «Релігія і церква в історії України» [6]. У ній В. Липинський аналізує роль релігійного чинника у державному житті України і порівнює різноманітні моделі державно-церковних відносин, розглядає їх в аспекті організації державного життя і можливостей використання політиками Церкви як інституції. На думку видатного українського мислителя, політики, по-перше, роблять з релігії слухняне зряддя для здійснення власних цілей; по-друге, відкидають потребу в релігії як таку, при цьому переконані, що громадське життя, взагалі, не потребує Церкви; по-третє, політики вважають, що світська політична влада повинна бути в руках світських людей, але ті повинні слухати накази релігії, визнавати авторитет влади і сили духовної, усіма силами підтримувати цей авторитет.

В. Липинський робить висновок, що державна (матеріальна, політична влада) має бути в руках матеріально-сильних воєвників-продуцентів, а духовна влада – в руках релігійної та дисциплінованої інтелігенції. Йдеться про чітке розмежування цих двох влад, «обмеження та контроль владою духовною діл влади світської з погляду однакової для всіх (і для тих, хто править, і для тих, ким правлять) громадської моралі цих двох влад – ось основи взаємовідносин релігії й політики, церкви і держави, громадянства і влади, культури і сили, ідеї та меча, – при цьому третьому типі організації громадського життя» [6, с. 225].

По суті, В. Липинський закликав до об'єднання всіх християн, всіх політичних сил у змаганні за незалежну Україну. Всі ми як християни хочемо Царства Небесного і так само всі ми як українці – українські комуністи, соціалісти, демократи, консерватори, ліберали – хочемо України. Але як християни ми йдемо до Царства Небесного через ту чи іншу Церкву, так само як українці до України ми можемо дійти тільки через ту чи іншу громадську, політично-національну організацію, якої внутрішня сила і здатність довести своїх вірних до мети залежатиме від її більшої внутрішньої моралі, від її кращих, розумніших, більш раціональних та більш моральних методів спільної акції і спільного громадського життя. Ці

та інші ідеї визначного мислителя щодо утвердження незалежної Української держави зберегли і донині своє неминуще значення.

Пересічна людина неминуче занурена до життя з його гріховністю, плинністю і тому, за будовою внутрішнього світу, людина виступає у темпоральності, не абсолютності, мінливості, навіть, якщо в помислах дійсно тяжіє до Божественного. Відомий громадський діяч і український журналіст С. Петлюра в листі до І. Огієнка зазначає: «Надаючи справі організації української церкви велике значення з погляду державного, я, оглядаючи пройдений нею шлях, приходжу до висновків, що ми не продумали до логічного кінця поставленого перед українською державністю питання про націоналізацію нашої церкви...» [16, с. 305].

На думку І. Огієнка, ситуація, що склалася в тогочасній Україні, загрожувала двома наслідками:

1) заборона виконувати на свята обрядові пісні язичницького походження порушує права українського народу, «волю віри»;

2) щоб уникнути проблеми із урядом і догодити владним структурам, священство насаджує чужомовні фольклорні зразки аморального змісту, при цьому сприяє розбещенню простолюду.

І. Огієнко підкреслює, що релігійна культура народу є складною системою, яка синтезує язичницькі і християнські традиції, вважає за необхідне впроваджувати рідну мову в церкві, виступає проти духовної асиміляції народу, руйнування моральних та релігійних основ його буття, засуджує відданість представників церкви – політиці, уряду.

На його думку, саме «релігія, обряди, епос, народні пісні, мудрість попередніх віків, передання, казки, повір'я, пережитки довгих століть – усе це склало людину, у нас – православного українця. І людина виявляє і відбиває все це, дише ним і живе ним. Це її рідна стихія, її рідна кров, що дзюркоче в її жилах. І це все сприймається нею з молоком матері» [11, с. 353-353].

Наукові праці І. Огієнка «Життєписи великих українців» [8], «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу» [10], «Книга нашого буття на чужині» [9], «Українська церква: Нариси з історії української православної церкви» [11] та ін. й дотепер є цінним історіографічним матеріалом для наукових досліджень як у галузі історії релігії і Церкви на теренах України, так і державно-церковних відносин в нашій країні та за її межами.

Отже, можна зробити висновок – якщо у так званому «до синодальному» періоді (XI – початок XVIII ст.) панівний підхід до державно-церковних відносин в Україні полягав в апологетиці і теоретичному обґрунтуванні «симфонії» у відносинах між державою і Церквою, то вже у синодальному періоді (1721 – 1917 рр.) в умовах поневолення України виокремлюються різноманітні позиції щодо бажаної моделі державно-церковних відносин. Ідею секуляризації державного життя, яка ґрунтувалася на концепції «освіченого абсолютизму» та необхідності підсилення державного урегулювання церковним життям обґрунтував Феофан Прокопович. На ідейно-світоглядній платформі пріоритету Церкви над державою знаходилися Петро Могила та Памфило Юркевич; конституційно-правовий принцип урегулювання державно-церковних відносин бачив єдино вірним Б. Кістяківський; ідею розмежування державних інституцій і церковних, яка була напрацьована ліберальною думкою, відстоював М. Драгоманов, а І. Франко розмежовував релігію як духовний феномен і Церкву як організацію віруючих, виступав за емансипацію українського державно-суспільного життя від іноземної, католицької Церкви. Окремі аспекти проблеми державно-церковних відносин порушуються в працях таких видатних українських мислителів, як М. Грушевський, Д. Дорошенко, П. Куліш, О. Потебня, І. Огієнко, В. Липинський та ін.

Теоретико-методологічні погляди на оптимальні форми взаємодії держави і Церкви, розпочинаючи з 1917 р. докорінно змінюються на цілеспрямовану державно-політичну антирелігійну пропаганду, яку обрала Радянська влада. Декрет Ради Народних Комісарів від

23 січня 1918 року на сімдесят наступних років визначив єдине комуністично-атеїстичне розуміння державної політики СРСР щодо Церкви і релігії. Постанова Всеросійського Центрального виконавчого комітету й Ради народних комісарів від 8 квітня 1929 р. зберігала свою силу до 1991 року. У цей період вчені розробляли тактику антирелігійної пропаганди, яка ґрунтувалася на документах Комуністичної партії. Серед праць, які мають невисоку наукову вартість, можна назвати монографії В. Антоненка «Походження і суть релігії»; І.І. Бражника «Право. Релігія. атеїзм»; М. Голодного «Радянське законодавство про релігійні культури»; М. Колесника і В. Фурова «Громадянськість і релігійна віра»; В. Сарбея «В ім'я людей чи в ім'я Бога» та ін. Найвища мета цих псевдонаукових писань – викоринення релігії та віри в Бога в душах мільйонів вірників.

На майже одностайну думку багатьох російських релігійних мислителів кінця ХІХ – початку ХХ століття (М. Бердяєва, С. Булгакова, Б. Вишеславцева, С. Франка та ін.), комуністична влада – це сатанократія. Вони цілком справедливо вказували на те, що сама ідея побудови комунізму – цього земного раю – за своєю суттю є антихристиянською [12, с. 394].

Добре розумів дух большевизму й український політичний мислитель Євген Маланюк. В основі марксизму, а відтак і більшовицької ідеології, – згідно його твердження, – корениться не тільки матеріалізм, як певна філософська система, але й щось значно глибше й страшніше. Марксизм не лише безбожний, він, історично беручи, є антихристиянський у повному розумінні цього слова. І в цьому безперечний сатанізм Марксової доктрини, у якій він прикритий наукоподібними формулюваннями [7].

У своїй Нобелівській лекції О. Солженіцин звернув увагу на те, що насилля, все менше стискаючись рамками багатовікової законності, нахабно й переможно крокує по всьому світі, не турбуючись, що його безплідність вже багато раз продемонстрована й доведена в історії. Тріумфує навіть не просто груба сила, але її виправдання: наповнює світ нахабна впевненість, що сила може все, а правда – нічого. Біси Достоєвського – здавалось, провінційний жах минулого століття, стали жорстокою реальністю ХХ століття [13, с. 295-296].

Як бачимо, говорити про справедливість розв'язання проблеми державно-церковних взаємин у радянську добу не доводиться. Вважалося, що церква і релігія стоять на заваді будівництву «щасливого майбутнього». Відбулося тоталітарне одержавлення всіх сфер життєдіяльності суспільства, в т. ч. науки і культури, та насильства над ними. Кремлівські вожді прославлялися та обожнювалися офіційною пропагандою. Відтак і праці радянських вчених базувалися виключно на матеріалах з'їздів та конференцій Комуністичної партії, виступах та промовах чільних партфункціонерів та сумнозвісних Тезах ЦК «Про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654 – 1954 рр.)» [2], які зобов'язували українців любити «старшого брата» та його вождів. Як стверджує американський вчений Дж. Барбер у книзі, присвяченій кризі радянської історіографії, «у комуністичні часи буржуазно-націоналістичне відхилення ніде не було так жорстоко здушуване, як в Україні» [15, с. 123].

На нашу думку, особливо цікавим і методологічно цінним у царині вивчення церковної історії радянського народу є доробок англійського вченого Вільяма Флетчера. Його монографія під промовистою назвою «Студії з виживання: Церква в Радянській Росії, 1917-1943» (1965) стала першою спробою в західній історіографії вийти за межі жанру мартирології та переосмислити «політичне раболіпство» («political subservience») церковного керівництва, його «політичну колаборацію» з комуністичним режимом [18]. Автор розглядає політику Патріарха Сергія (Старгородського), декількома пасажами окреслюючи також стратегії виживання Церкви на місцевому рівні. Попри деякі контroversійні та слабкі аргументи й висновки Флетчера (наприклад, про незацікавленість Церкви сучасними суспільними проблемами), його вклад у вивчення церковного життя в СРСР є беззаперечним. У цій та інших своїх працях [19] Флетчер приділяє увагу тим аспектам церковного життя в радянській державі, які вважає визначальними: боротьбі РПЦ за збереження своєї

інституційної мережі, «тактиці торгу» («practical adaptability») Церкви, їхній ролі в збереженні Церкви в період переслідувань.

Починаючи з середини 80-х років монопольна компартійна точка зору на релігію як «шкідливий світогляд» пішла в минуле в ідеологічній сфері життя країни, а з нею і обмеження в дослідницьких підходах і висновках. Праці науковців пострадянської доби містять у собі альтернативний пануючому в радянські часи погляд та відрізняються більш широким спектром різних поглядів на проблеми стосунків держави та християнських конфесій повоєнної доби. Але об'єктивне висвітлення проблеми державно-церковних відносин, розкриття масштабів репресій та переслідування віруючих стали можливими лише із відновленням Україною незалежності. В цей час були зроблені помітні кроки у зміцненні джерельної бази з даної проблеми. Науковці отримали доступ до архівних матеріалів, документів, описів, робіт, які були недоступними для вивчення та аналізу. Нові дослідження відрізнялись великою кількістю раніше не відомого фактичного матеріалу, переосмисленням марксистсько-ленінських уявлень про релігію та її роль в історичному і культурному процесах.

Фінський дослідник радянської церковної історії Арто Луукканен пропонує виділяти окремо «до-архівні» і «пост-архівні» праці з радянської історії [20, с. 40-44]. Зрозуміло, що лише «пост-архівні» праці українських суспільствознавців, тобто праці, написані в період із кінця 1980-х рр., коли банкрутство й розвал радянської політичної системи дали могутній поштовх до наукового зацікавлення історією релігії та Церкви радянського періоду, що раніше розглядалася лише крізь призму панівних ідеологічних постулатів, мають наукову вартість.

Наприкінці 80-х – початку 90-х років минулого століття побачили світ дослідження, присвячені правовим аспектам поняття «свобода совісті» та аналізу його структури. Це, зокрема, монографії Н. Гаєвої «Радянське законодавство про свободу совісті», колективна монографія «Культура. Релігія. Атеїзм». дослідженню тенденцій у між церковних стосунках, виявленню взаємозв'язків релігійного і національного чинників, що впливають на стан церковно-державних відносин, присвятив свою працю відомий український науковець В. Бондаренко – «Інституалізована православна релігійність в контексті сучасної суспільно-політичної ситуації в Україні».

Увагу широкого кола читачів привернув підготовлений релігієзнавцями довідковий нарис «Історія християнської церкви на Україні» [4], присвячений історичним передумовам сучасної релігійної ситуації в країні. Розглядаються також сучасний стан релігій і церков, моделюються тенденції і прогнози нормалізації між церковних відносин, упередження негативних явищ і конфліктів, які виникають на ґрунті міжконфесійних чвар.

Отже, слід зазначити, що у незалежній Україні дослідження у галузі державно-церковних відносин набули якісно нового характеру. Національне і релігійне відродження, поява явних і латентних, особливо в період тоталітаризму, конфліктів між конфесіями і державою, вимагали їх науково-теоретичного осмислення. Важливою ознакою є те, що багато життєво смислових питань вирішували не тільки науковці, найактивнішу участь у їх постановці та розв'язанні брали також релігійні діячі, інтелігенція, представники державної влади, зарубіжні вчені.

Саме такий діалог надав потужного імпульсу для комплексного, міждисциплінарного дослідження феномену державно-церковних відносин.

Література:

1. Драгоманов М. Україна в її словесності / М. Драгоманов. – Збірник Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – Ч. 2-3. – К., 1899. – С. 159.
2. «До 300-річчя возз'єднання України з Росією. 1654 – 1954»: Тези ЦК КПРС. – К.: Держполітвидав УРСР, 1954.

3. Єленський В. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформацій центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2002. – 419 с. – С. 24.
4. Історія християнської церкви на Україні: Релігієзнавчий довідковий нарис. – К.: Наукова думка, 1999. – 104 с.
5. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців. – Львів, 1926. – С. 50.
6. Липинський В. Релігія і церква в історії України / В. Липинський // Політологічні читання. – Ч. 4. – Київ, 1994. – С. 213-228.
7. Маланюк Є. До проблеми большевизму / Є. Маланюк // Большевизм і визвольна боротьба: Збірка статей. – Видання: ЗЧ ОУН, 1957. – С. 3-73.
8. Митрополит Іларіон. Життєписи великих українців. / Іларіон. – К.: Дніпро, 1999. – 122с. Огієнко І.І. Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви: у 2 т. / І.І. Огієнко: Т. 1-2. – К.: Україна, 1993. –С. 352-353.
9. Огієнко І.І. Книга нашого буття на чужині / І.І. Огієнко. / Огієнко І.І. Рятуння України. / Упоряд., авт. передм. і комент. М.С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2006. – 464 с.
10. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. / І.І. Огієнко. – К.: Абрис, 1991. – 342 с.
11. Огієнко І.І. Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви: у 2 т. / І.І. Огієнко: Т.1-2. – К.: Україна, 1993. – 284 с.
12. Ситник О.М. Формування та еволюція ідеологічних концепцій національно-державницького спрямування в Україні (від поч. ХІХ ст. до 1939 р.) / О.М. Ситник: Монографія. – Донецьк: Нуолідж, 2009. – 546 с. – С. 394.
13. Солженицын А.И. Нобелевская лекция / А.И. Солженицын // Рассказы. – М.: Современник, 1989. – С. 286-301. – С. 295-296.
14. Стебельський Б. Християнство і українська культура // Україна: філософський спадок століть: Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. Вип. 39-40. – С. 11-32. – С. 31. – К., 2000.
15. Стойко В. Напрямки історіографії в Українській РСР / Стойко В. // Російщення України. Наук.- популярний збірник; за ред. Л. Полтави. – К.: Видання УККА, 1992. – С. 123-130. – 123 с.
16. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т.; упоряд. Т. Гунчак. – К.: Дніпро, 2001. – Т. VI (90-ті р. ХІХ – 20-і р. ХХ ст.). – 520 с. – С. 305.
17. Шевченко В.В. Православно-католицька полеміка та проблеми унійності в житті Руси-України доберестейського періоду / В.В. Шевченко. – К.: Преса України, 2002. – С. 3.
18. Fletcher W. C. A study in survival: the Church in Russia 1927-1943. – London: S.P.C.K., 1965.
19. Fletcher W. C. Religion and Soviet foreign policy, 1945-1970. – Oxford University press, 1973.
20. Luukkanen A. The religious policy of the Stalinist state. A case study: The Central Standing Commission of religious questions, 1929-1938, – Helsinki: SNS, 1997. – P. 40-44.

Палинчак Н.М. К проблеме историографии исследований государственно-церковных отношений

Вопрос о взаимоотношениях между государством и Церковью - это вопрос чрезвычайной важности и чрезвычайной сложности. Его решение в значительной степени определяло общественно-историческое развитие отдельной страны и прогресс мировой истории. Человечество имеет богатый, и не всегда положительный опыт решения проблемы государственно-церковных отношений. Это отражено в богатой

историографии, которая является основой для методологии исследования государственно-церковных отношений.

Ключевые слова: государство, церковь, государственно-церковные отношения.

Palinchak M. To the issue of the historiography of the research of church-state relations

The question of the relationship between the state and the Church - a matter of extraordinary importance and extraordinary complexity. It's solution is largely determined by socio-historical development of each separate country's progress and world history. Humanity has a rich but not always positive experience of the solution of the problem of church-state relations. It is covered in rich historiography, which is the basis for the research methodology of church-state relations.

Keywords: state, church, church-state relations.

УДК 930.24:323(477)

Добіжа Василь Валерійович,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри загальнонаукових і гуманітарних дисциплін

Вінницького інституту економіки ТНЕУ

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ

В дослідженні розкривається роль політичної еліти на різних етапах українського державотворення. Проаналізовано причини поразок представників національної еліти. Запропонована періодизація циклів формування владної політичної еліти.

Ключові слова: політична еліта, політична культура, елітотворення.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що процес формування політичних еліт в Україні складний і суперечливий, офіційна загальнодержавна історична оцінка через постійну зміну ідеологічної і політичної кон'юнктури не сформована і через 20 років незалежності. А діапазон сучасних концептуальних підходів починається запереченням існування поняття «еліта» в історії українського народу і завершується перебільшенням її ролі в політичних подіях минулого.

Безумовно, що кожна історична доба мала свою еліту. Проте через неодноразову втрату державності і наявність іноземного панування спостерігалась відсутність існування української еліти упродовж значного часу, а тому простежити її історичну спадковість, а особливо, її політичної культури, з давнини до наших днів є досить проблематично.

У незалежній Україні проблема політичних еліт займає важливе місце в дослідженнях Д.Видріна, Б.Кухти, М.Куксенка, А.Пахарева, В.Полохала, В.Скуратівського і ін., що акцентують увагу на різних сторонах даної проблеми. Відповідно до різних періодів в історії України визначається і роль еліти на кожному з них.

Можна припустити, що політична еліта, як і її політична культура, розвивалася певними замкнутими циклами, які пов'язуються, хоча й досить умовно з історичними етапами державності.

Отже, метою статті, зважаючи на таку умовність, є власна інтерпретація історичних етапів еволюції української владної еліти.

Першим етапом можна означити період Київської і Галицько-Волинської держав. XVII - XVIII ст. - другий історичний етап існування національної еліти. З кінця XIX ст. по 20-ті роки XX ст. тривав третій етап, 20-ті роки XX ст. - кінець XX ст. - четвертий етап. Нарешті, кінець XX ст. від дати проголошення Незалежності України по сьогоднішній день можна вважати заключним етапом становлення української владної еліти та її політичної культури. Загалом, елітотворчі процеси, з одного боку, відбувалися аналогічно до

західноєвропейських зразків. Однак запізнення соціально-державницького процесу дещо гальмувало й елітотворення, а, отже, і становлення політичної культури владної еліти.

Перший цикл для еліти розтягнувся до XV - XVI ст., коли йшли асиміляція, розчинення еліти, її адаптація у межах Великого князівства Литовського та Польщі, і це не дає змоги чітко розмежувати ці цикли. Історичний аналіз дозволяє стверджувати, що суспільна свідомість сприймала певний політико-культурний порядок, пов'язаний із наявністю змішаних політичних інститутів, як висхідний елемент розподілу влади. Наприклад, своєрідний політико-культурний порядок являла собою триєдина схема сполучення різноманітних форм влади. У Київській Русі в кожному окремому князівстві вже можна спостерігати дану політичну схему: князі-бояри-віче, тобто, монархічний, аристократичний і демократичний елементи.

Київські князі були змушені зважати на Віче - народні збори, орган влади феодальної демократії, проте діяльність його обмежувалася правом схвалювати чи не погоджуватися з політикою правителя без права здійснення будь-якої законодавчої діяльності.

Грунтувалася поведінка індивіда на традиціях, звичаях та у відповідності й на підставі релігійної культури незалежно від панівної в країні релігії. Законодавчі функції були у Верховного голови - князя, тому саме він був законодавцем і здійснював законодавчу владу. Це зрозуміло, бо як держава Київська Русь сформувалася під впливом об'єктивних чинників, передусім через загрозу зовнішніх ворогів. У таких умовах князь був суб'єктом, який акумулював ресурси, у тому числі й людські.

У Галицько-Волинському князівстві боярство було сильнішим і активнішим. Це пояснюється тим, що бояри були власниками своїх земель, а не дарованих князем. Як спільність, вони розвивалися самостійно і передусім були виразниками власних інтересів. Каналами рекрутування політичної еліти було військо, регіональне управління. На той час вищі верстви не були ізольованими, їхнім членами могли стати за певні заслуги навіть смерди. Боярство намагалося закріпити отримані блага. Цей процес розвивався через вирішення суперечності між власними інтересами бояр та інтересами держави. І, як свідчить історія, цю суперечність вирішено на користь власних інтересів, тому боярство не підтримало князів у боротьбі проти Золотої Орди і радо вітало прихід литовських князів як таких, що забезпечать їм панування в своїх землях. Уже за декілька десятків років українські вищі верстви ополячилися та покатоличилися, розчинились у політичній еліті нової держави.

На нашу думку, тут можна говорити про закінчення першого циклу елітотворення. Його тип відповідає ознакам мобілізаційного, де людські ресурси були під владою князя. Політичну еліту цього періоду можна визначити як бюрократію, а її політичну культуру як підданську. Із закінченням циклу елітотворення відбувався занепад держави, були усунуті атрибутивні ознаки української державності.

Групи, які в системі ієрархії були найближчі до влади, відкинули цінності української держави. Ці люди, будучи українцями за походженням, сформували литовсько-польську політичну еліту. Водночас, залишилися групи, які намагалися культивувати українське, не будучи навіть контрелітою. М. Куксенко дуже високо оцінює роль родової еліти, князів Острожських, Корецьких, Збаразьких, Вішневецьких, Заславських, Чарторійських і ін., яким «історія» відвела роль фундаменту, на якому народ знищеної монголо-татарами Русі поступово ставав українським народом [1].

Фактично визначилися два шляхи для набуття елітарних рис. Перший шлях був пов'язаний зі співробітництвом з окупантами. Для цього потрібно було не тільки перейти на державну службу і прийняти певну присягу, а й відмовитися від православної віри і перейти в католицизм, непохитно дотримуватися законів та етикету польсько-литовської держави. Таким шляхом здобувалося шляхетство, маєтки, посади тощо. І хоча Річ Посполита не надавала широких можливостей для такого співробітництва, деяка частина українців ішла цим шляхом для здобуття привілейованого становища в суспільстві. Такий шлях пройшли і майбутні українські гетьмани І. Виговський та І. Мазепа.

Другий шлях здобуття політичної елітарності проходив через соціальний протест та бунтарську діяльність проти існуючого ладу. Соціальним середовищем такого шляху було створення козацтва з центром у Запорозькій Січі. Але до еліти відносилось не все козацтво, а тільки його старшина, яка формувалася в досить чітку військово-адміністративну структуру вже до XVII століття. Козацько-селянські повстання в Україні кінця XVI - початку XVII ст. висунули плеяду талановитих ватажків (Криштоф Косинський, Северин Наливайко, Тарас Федорович, Іван Дорошенко та ін.), які сформували генерацію української національної політичної еліти [2].

Другий цикл елітотворення, і, відповідно, розвитку політичної культури еліти, слід пов'язувати з державою Б. Хмельницького. В процесі українського ранньомодерного державотворення ключову роль відіграло козацтво та його політична культура. Її вирізняли цінності громадянського спрямування, в тому числі ті, що пов'язувалися з козацькою демократією: свобода громадянського голосу, виборність запорозьких посадовців, свобода публічного висловлення думок, високий авторитет владних рішень козацької ради та ін. [3, с.110-143].

У такого харизматичного національного лідера, як гетьман Богдан Хмельницький, виник план кардинального «редагування» політичної системи Української козацької держави через вживлення у неї монархічного начала. Тим часом, зазначена ідея не мала ні актуальної політичної традиції, ні інституційних механізмів для її втілення. До середини XVII ст. козацтво пройшло школу політичної соціалізації на традиціях широкої демократії, що мала складову охлократизму. А тому монархічні плани Б. Хмельницького не могли мати у козаків успіху, що й довело політичні події після смерті засновника Української держави.

У другій половині XVII ст., коли відбулося політичне розділення Української держави на Правобережний і Лівобережний гетьманати (при політичному відособленні Запорозької Січі), і розгорівся вогонь братовбивчої громадянської війни, політичні інтереси старшини розмежувалися в орієнтаціях на Росію, Річ Посполиту та Османську імперію. Попри актуальну політичну практику старшинських угруповань, які часто зосереджувалися на корпоративних інтересах і змушені були враховувати політичні правила, які диктувала держава-протектор, актуальними залишалися традиційна система цінностей, політичних пріоритетів (серед них - відновлення єдності Української держави) та практики, вироблених запорозькою спільнотою. Зокрема, йдеться про спроби вести самостійну зовнішню політику, відстоювати політичну автономію, права і вольності Війська Запорозького, а також Православної церкви шляхом політичного діалогу з польським урядом (Правобережний гетьманат); зберегти засади політичної автономії та козацького устрою в умовах інкорпораційного наступу Росії (Лівобережний гетьманат).

Наступ російського царизму на Гетьманщину у XVIII ст. й відлучення від активної участі в політичному житті рядового козацтва (тобто вимушене набуття ним рис підданської політичної культури) послаблювало позиції української політичної еліти. Спроби ж верхівковими методами розпалити загальне визвольне повстання за звільнення України від царської тиранії (І. Мазепа) або організувати в опозиційну політичну силу конформістську у своїй масі старшину (П. Полуботок) були приречені на невдачу.

Козацька старшина, яка ще донедавна не мала ні багатства, ні соціального статусу, хотіла закріпити отримані привілеї. Так, землі почали передаватись у спадок, посади найчастіше теж ставали родовими. На початку еліта стояла за інтереси українського суспільства, та згодом зосередилася на власних інтересах. І. Мазепа спробував повернути еліту до державних інтересів. Та козацька старшина вже стояла в черзі за російськими чинами й титулами. І вдруге політична еліта розчинилася - цього разу в московському панстві. Закінчився другий цикл елітотворення. Ця модель теж мобілізаційна. Козацька старшина перетворилася на бюрократію, яка закріпила за собою земельні угіддя, поступово приєдналась до російського дворянства і втратила проукраїнську спрямованість.

Третій цикл елітотворення розпочався приблизно із кінця XIX ст. до 20-х років XX ст.

Позбавляючи народ голосу, автономії, ініціативи, російська влада планомірно проводила політику попущення політичної культури, що зміцнювало власну владу, але перешкоджало інтелектуальному розвитку як російського, так і українського народів. Самодержавство, залишивши позаду європейський абсолютизм, претендувало на сакральне значення і виключне право соціально-політичної ініціативи.

Важко не впізнати в цьому сучасності. Але тоді всі ці чинники з урахуванням жорстокості східної деспотії, яку дуже важко переносила українська національно-індивідуалістична психологія, сприяли розкладанню політичної культури української еліти й одночасно поповнили її такими рисами як провінційність, холопство, конформізм, яких ми і досі не позбавились.

Однак ідея української державності не зникла. Вона знаходила відображення в мистецтві та літературі. Сформувалася культурно-освітня еліта - інтелігенція. Кирило-Мефодіївське братство є прикладом творення української інтелігенції. Його членами були вихідці з родин середніх та дрібних поміщиків В.Білозерський, М.Гулак, М. Костомаров, П. Куліш, О.Маркевич. З огляду на вплив народницьких теорій інтелігенція розробила українську ідею. На підставі виробленого нею матеріалу наприкінці ХІХ - на поч. ХХ ст. розпочався процес національної ідентифікації. Створено українські політичні партії, як спробу утворити контреліту, яка в 1917 р. перетворилася на еліту незалежної держави. Еліта, що опинилася при владі, сформувалася з інтелігенції і була представлена гуманітаріями (письменниками, науковцями, адвокатами та ін.), проголосила утворення держави. Та це, на жаль, чи не єдиний вагомий здобуток Центральної Ради.

У часи Визвольних змагань 1917-1921 років в Україні відбувалося перманентне протистояння між лідерами політичних партій та урядовцями, з одного боку, та представниками військової еліти - з іншого. Керманічі Центральної Ради і Директорії без особливої прихильності ставилися до військових, не довіряли їм і час від часу очікували заколотів. Ті, своєю чергою, відповідали політикам-соціалістам неприхованим презирством і поміж себе називали їх зграєю ідеалістів та інтриганів. Трагедія першої радянської окупації України стала наслідком нерозуміння лідерами ЦР важливості української військової сили для обстоювання та збереження здобутків Української революції та захисту Української Народної Республіки від зовнішнього агресора. Замість розбудови своєї армії вона пішла шляхом самоліквідації. Як наслідок - Київ захопили російські більшовики [4]. Політична еліта не впоралася зі своїми функціями: не створила державницької ідеології, яка б об'єднала все суспільство, не зуміла створити ні армії, ні дієвого чиновницького апарату.

Четвертий цикл елітотворення української еліти приблизно охоплює період із 20-х років ХХ ст. до кінця ХХ ст., тобто проголошення України незалежною державою. Радянський період позначився творенням особливого типу еліти, яку в літературі називають номенклатура.

Свої політичні проблеми вона вирішувала знищенням супротивників. Значного поширення набув соціальний і політичний патерналізм, тобто розуміння державної влади як «рідної і батьківської», що покликана здійснювати авторитарне, а за потреби, і примусове піклування про трудящих.

КПРС виробила свою внутрішню партійну культуру, багато в чому засновану на регламентованих принципах. Крім статутних норм, існували різноманітні етичні кодекси поведінки членів партії: вони не могли купувати дорогі речі, нерухомість і автомобілі, співробітники партапарату не могли постійно відвідувати ресторани. Це не означає, що партійна номенклатура вела аскетичний спосіб життя, резонансні кримінальні справи за часів перебування при владі Юрія Андропова доводять протилежне. Так було заарештовано першого секретаря Куйбишевського райкому партії м. Москви Галушко за отримання хабара в сумі 1,5 млн. карбованців, а при розслідуванні «бавовняної справи» в Узбекистані вилучено на 100 млн. карбованців матеріальних цінностей. Отже в СРСР демонстративне споживання було не прийнятним.

В цілому від Радянського Союзу Україна отримала у спадок пасивний, підданський тип політичної культури. Нова політична еліта «від народу» була позбавлена морально-етичних понять. У більшовицькому сенсі «класова мораль» виявилася лише завуальованою спробою позбавити політику етичного виміру. Набули поширення подвійні стандарти і подвійна мораль, коли з трибун партійних зборів проголошувались одні принципи і система цінностей, а в повсякденному житті керувались іншими.

Трагізм української історії в тому, що в ми неодноразово ставали свідками «зради» власною елітою власного народу. Еліта демонструвала приклад суспільству легкого і ефективного шляху досягнення матеріальних статків і соціальних привілеїв. Тому ополячення і окатоличення після Люблінської унії 1569 р. або русифікація після остаточної ліквідації Катериниою II гетьманства 1764 р. сприймалась не лише козацькою старшиною, але і шляхтою, і частиною посполитих селян, міщан. Цей синдром потенційної готовності до зради у формі від латентного потурання до відвертого яничарства українське суспільство і еліта пронесли крізь століття. Саме цей синдром допомагав вижити і пристосуватися багатьом українцям протягом всього ХХ ст.

Якщо ідеологами Голодомору 1932-33 рр. в Україні були інтернаціональні кремлівські очільники Сталін, Каганович, Молотов, Мікоян, Косіор, то серед виконавців спостерігаємо етнічних українців: голова РНК УСРР В.Чубар, голова ВУЦВК Г.Петровський. І низова ланка виконавців складалася переважно з сільських люмпенів-українців об'єднаних в систему спеціальних бригад з експропріації зерна («червоні валки»). Загалом, до таких бригад входило понад 110 тисяч добровольців, набраних з-поміж селян, які таким чином рятувалися від голодної смерті - вони одержували певний відсоток від вилученого зерна і харчів.

Нині суспільство не демонструє відвертий осуд щодо новоявлених представників політичної еліти, що проходять шлях від колишніх комуністів до колишніх помаранчевих, поповнюючи численну армію «тушок» депутатів рад всіх рівнів.

Становлення політичної владної еліти в Україні відбувається, як бачимо, не на пустому місці, а у проявах владної етики, етики правителів, політичної етики, інших, поєднаних у цілісний соціум та визнаних різними демократичними інститутами й суспільствами в часи античної, феодальної, козацької, революційної та соціалістичної демократій.

Отже, для нашої історії характерна мобілізаційна модель елітотворення з відповідною політичною культурою, яка передбачає створення еліти на засадах привілеїв за службу (бояри, козацька старшина, номенклатура). Створення такої еліти відбувається у два етапи: період формування еліти, коли вона мобілізована, енергійна, залежна від верховної влади; етап зрілості, коли домінує прагнення закріпити отримані привілеї, що стає джерелом розходження інтересів з верховною владою.

Обидва ці етапи яскраво відображені в кожному циклі. Розходження інтересів еліти та інтересів держави еліта весь час вирішувала на свою користь, відступаючи від державницьких, національних цінностей, залишаючи український народ позаду в перегонах за чинами та титулами. Це і сформувало таку рису української ментальності, як недовіра до еліти.

Література:

1. Політична еліта в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://all-politologija.ru/ukr/politichna-elita-v-ukraini>.
2. Пахарев А.Д. Історичні витoki виникнення та еволюція політичних еліт в Україні / А.Д. Пахарев. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.yourdatabase.org.ua/politologiya/istorichni-vitoki-viniknennya-ta-evolyuciya-politichnix-elit-v-ukraini.html>.

3. Струкевич О.К. Політична культура старшини української Козацької держави: провідні інтегральні орієнтації: Дис. докт. істор. наук: 07.00.01 / О.К. Струкевич. – К., 2005. – 454 с. – Бібліогр.: с. 396-454.

4. Вовнянко Д.В. Піджаки проти погонів / Д.В. Вовнянко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History/70002>.

Добижжа В. В. Исторические этапы формирования украинской политической элиты

В исследовании раскрывается роль политической элиты на разных этапах создания украинского государства. Проанализированы причины поражений представителей национальной элиты. Предложена периодизация циклов формирования властной политической элиты.

Ключевые слова: *политическая элита, политическая культура, формирование элит.*

Dobizha V. Historical stages of the ukrainian political elite formation

The study reveals the role of the political elite at different stages of the Ukrainian state. There are analysed the causes of the national elite representatives' defeat. It is offered the cycles periodization of the power elite formation.

Key words: *the political elite, the political culture, the elite formation.*

УДК 339.9

Утави Али Абдулкарим,
докторант кафедры политологии
Украинско-Арабского института международных отношений и лингвистики
имени Аверроеса,
ЧАО «ВУЗ «МАУП»

**К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ГЛОБАЛИЗАЦИИ: ПОЗИЦИИ УЧЕНЫХ ЗАПАДА
(ТЕОРЕТИКО-ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ)**

В статье автор проанализировал концепции некоторых западных и постсоветских ученых с целью выяснить современные тенденции в определении категории «глобализация». Автором доказано, что сегодня многие мыслители понимают бесперспективность и ненаучность одностороннего взгляда на это противоречивое и многогранное явление современности.

Ключевые слова: *глобализация, модернизация, глобалистика, арабский мир.*

Вместо предисловия и актуальности изучения проблематики глобализации, хотим процитировать один специализированный в этой области сайт, который делает акцент на том, что технический переворот XX века обусловил трансформации таких категорий как интеллект, знания, технологии, который стали сегодня важнейшими технологическими активами. Именно информационная революция привела к тому, что сегодня происходит своеобразный процесс «сжимания времени, пространства, открытия границ...» ... «... что, в свою очередь, позволяет устанавливать контакты в любой точке земного шара. Она превращает индивидов в граждан мира...»... «...формирует своеобразную реальность времени...» ... [1]. Естественно, одной из причин этого есть фактор глобализации.

Безусловно, такой космополитизм и коммуникация являются позитивными аспектами этого явления, но, как известно, любая монета имеет две стороны медали. А если анализировать эту «монету», с точки зрения арабского мира, то граней, противоречий и «несостыковок» его намного больше, чем хотелось бы многим западным пропагандистам глобализации. Отсюда, мы и выводим актуальность изучения и анализа феномена

глобализации с позиций теоретико-методологических подходов ученых Запада и Востока. Это, безусловно, очень сложно. Но сила науки и состоит, по нашему мнению, в том, чтобы пробовать объединить то, что, казалось бы, гармонизировать очень сложно.

В этой статье, автор попытается дать свою точку зрения на сложный феномен глобализации, при этом, пробуя на него посмотреть, учитывая не только свою национальную принадлежность, но и достаточно долгий срок жизни в Западном мире.

Среди ученых, которые занимаются этой проблематикой, мы хотим выделить только тех (так как перечень этих мыслителей намного больше), наработки которых использованы в этой статье: Г. Василеску [3], О. Волович [6; 9], Л. Ионин [7], Р. Робертсон [2], Т. Тыняева [4], А. Фурсов [5], потому как с их работами автор имел возможность ознакомиться непосредственно.

В 1985 году американский социолог Р. Робертсон одним из первых использовал термин «глобализация». С его точки зрения, новое время характеризуется такой чертой как усиление роли религии. Именно последняя сегодня очень тесно переплетена с внутринациональной, транснациональной и международной политикой [2]. Хотя, как определяет автор, интерес в научной среде по отношению к глобализации обусловил и увеличение внимания к феномену религии. Мы полностью согласны с автором, что взаимозависимость этих двух категорий нельзя исключать. По мнению Р. Робертсона, глобализация является многомерным явлением и, кроме экономических аспектов, она имеет еще и политическое, социальное и культурное измерение. Кстати, именно глобализация, по мнению ученого, привела к тому факту, что сегодня среди ученых растет интерес к глобальной (мировой) истории. И если еще пару десятков лет назад, последняя носила европоцентристский (прозападный) характер, то сегодня ученые часто склонны к противоположной позиции, или, как минимум, к признанию наявности факта существования нескольких мультипарадигмальных точек зрения и на феномен глобализации, в том числе.

Р. Робертсон – западный ученый, но его взгляд на глобализацию носит поистине диалектический характер. Он справедливо акцентирует внимание на том, что сегодня глобализация – это все возрастающая связанность мира, его «сжатие». Действительно, сегодня общества, регионы, да и цивилизация в целом, постоянно вынуждены буквально выбывать свое законное право на самоидентификацию. Ученый, кроме того, определяет, что глобализация приводит к возрастающим месту и роли глобального осознания, а именно осознания миром себя как единого пространства [2].

У Р. Робертсона много интересных идей, с которыми можно спорить или соглашаться, но то, что западный ученый не только попытался понять «незападный мир» на предмет проблемы глобализации, но и тонко и точно подметил факт диалектичности, противоречивости, многогранности этого современного явления – тезис неоспоримый.

Прежде чем перейти к нашему анализу, обозначим цель нашей статьи – попытаться определить тенденции категориального оформления феномена глобализации в работах ученых Запада.

Исходя из этой цели, заданиями этой научной разведки будут: 1) посмотреть на глобализацию в контексте современной глобалистики; 2) попытаться выделить поле тенденций научной мысли по отношению к этому феномену в Западном мире.

Итак, как определил Р. Робертсон, глобализация – это сложное и противоречивое явление. Именно поэтому глобалистика, как отрасль научного знания, имеет намного больше вопросов, чем ответов на них. Мы согласны с Г. Василеску, который пишет, что вместе с общими основами глобалистики сегодня бурное развитие получают не только ее отраслевые ответвления, как политическая, экономическая, философская, но, и такие нетрадиционные формы как технократическая, постиндустриальная, экзистенциально-культурная, эволюционно-детерминистская глобалистика, космоглобалистика и тому подобное [3]. Кстати, если на Западе среди ученых внимания больше уделяется конкретно процессу глобализации, то на постсоветском пространстве их больше интересует (они сами это

признают, хотя и не противопоставляют западную и постсоветскую глобалистики) теоретико-методологические основы глобалистики как сферы научного знания. Такие тенденции в самой западной и постсоветской глобалистике лишней раз убеждает нас в том, что явление глобализации настолько сложно, что его многомерность отражается не только на практике, но и в теории. И сейчас мы пока не говорим о позициях арабского мира на это современное явление.

Политические и экономические аспекты глобализации настолько сильны, что ученые (и не ученые тоже) часто «манипулируют» ее культурными, религиозными и даже технологическими составляющими. Мы согласны с российской ученой Т. Гыняновой, которая отмечает, что необходимо критически смотреть на концепт «политической глобализации», потому как часто последний используется влиятельными акторами системы современных международных отношений для прикрытия своей экспансии, снятия принципов национального суверенитета и баланса сил на международной арене [4]. Исследовательница справедливо пишет, что государству по-прежнему принадлежит ключевая роль, не только как основного субъекта международных отношений, но и как гаранта мир-системного разнообразия. А в условиях кризиса Вестфальской системы международных отношений феномен национального государства и факт его существования, как никогда, актуален. А говорить о таких категориях как «эрозия суверенитета», «десуверенизация» просто бессмысленно.

Очень часто мы те или иные явления современной жизни окрашиваем в политический цвет, что существенным и негативным образом сказывается на них. Так произошло и с глобализацией. Сегодня по вопросам информационной, технологической и экологической глобализаций ученые, куда более едины, в своих точках зрения (или не так противоречивы), как по отношению к политической глобализации. Может по тому, что это штучная конструкция, созданная в утилитарных интересах конкретных международных актеров.

В этом контексте очень интересны исследования российского ученого А. Фурсова, согласно которому, экономическая глобализация благодаря производству и обмену товаров и услуг обуславливает господство информационных факторов, которые в свою очередь стирают ограничения локального и государственного уровня. А также способствуют развитию и господству технологий [5].

А что же тогда политическая глобализация. Кому она выгодна? Этот же ученый очень тонко подмечает, что любая революция в своих предпосылках руководствуется не только социально-экономической, но политической составляющими. И очень часто важную роль (как показали события XIX – XX веков) играют финансовые и информационно-организационные вливания со стороны других стран в поддержку антисистемных сил. С его точки зрения, историю капиталистической эпохи необходимо рассматривать в контексте постепенного (а часто очень интенсивного) стирания границ между глобальным (до 1980-х годов мировым) и национальным. Автор достаточно скандально определяет, что сегодня революционное движение носит больше интернациональный характер, а, так называемые, революционные элиты часто финансируются международным капиталом, спецслужбами и тому подобное.

Революционное движение с последней трети XIX века носит интернациональный, мировой характер. Революционные (антисистемные) «элиты» – часть определенного международного комплекса. К их деятельности имеют отношение и международный капитал, и спецслужбы и т.д. Тут можно спорить, но без финансовых, организационных и мозговых вливаний со стороны такая элита просто обречена на фиаско.

Среди украинских ученых хотим отметить очень интересную статью О. Воловича, который, может, как один из немногих ученых, старается посмотреть на глобализацию с позиций арабского мира. И не только посмотреть, но и понять.

Ученый очень удачно выделяет подходы среди арабских мыслителей по отношению к глобализации – начиная от страха перед глобализационными изменениями и призывов к

полному изоляционизму, предложеный использования только технологических выгод этого процесса, и заканчивая поддержкой этого явления среди ученых Египта, Ливана, Иордании, Туниса, и даже такой креативной идеи того, что определенные элементы глобализации существовали еще в средневековых арабских обществах [6].

О. Волович очень точно пишет, что нельзя рассматривать арабско-исламистскую культуру как такую, которая полностью не воспринимает современные глобализационные изменения. Действительно, ценностное поле арабской культуры вполне отвечает требованиям этих самых изменений, а идеологическое разнообразие мусульманского мира вполне гармонично объединяет в себе ислам, христианство, иудаизм, зороастризм и много других больших и малых религий.

Поликультурализм мнений и плюрализм мыслей также свойственен и арабскому миру, и очень часто арабские теоретики и практики выдвигают идею того, что глобализация не так опасна, как ее склонны рисовать представители фундаментальных течений (которым выгодно противостояние Востока и Запада). Кроме того, по мнению многих из них, глобализацию необходимо исследовать, анализировать ее в контексте угроз и возможностей, а также понимать ее сильные и слабые стороны. Только изучение этого феномена позволит нам говорить о минимизации его негативных последствий и адаптации феномена глобализации к арабскому миру.

Очень интересна позиция российского ученого Л. Ионина. Так этот ученый определяет глобализацию как возрастание и усиление глобальных взаимосвязей [7, с. 26]. Но тут же ученый пишет, что для анализа такого явления, необходимым является изучения процессов в экономической, технологической, культурной, энвайроментальной и политической сферах. Л. Ионин четко делает ударение на том, что «... глобализация включает в себя потоки товаров, капиталов, людей, информации, идей, образов, рисков и т.д. поверх национальных границ. Поэтому возникают новые сложные системы и политические институты, которые ограничивают роль и влияние национального государства» [7, с. 26].

И если раньше вся совокупность общественно-политических институтов и процессов находилась под влиянием национального государства, то сегодня очень часто ему эта сфера не принадлежит. Но тут же Л. Ионин очень справедливо определяет, что традиционная политика и национальные государства не уходят с международной арены, а просто превращаются в одну из «площадок» глобализации [7, с. 26-29]. Теперь на государство положено много новых задач, и при этом старые никто еще не отменял. Автор даже говорит о формировании и реализации интернациональной политики. И даже об интернационализации самого национального государства [7, с. 26-29]. Мир изменчив, почему тогда государство не может меняться?

Л. Ионин пишет и о плюсах и о минусах этого явления. И как один из своих доводов он очень четко определяет, что если глобализация уменьшает суверенитет национального государства (а она это с успехом делает), то автоматически уменьшается и суверенитет народа, который является единственным источником власти. И тут автор, соглашаясь с другим исследователем Д. Хелдом, делает вывод о том, что такое уменьшение суверенитета национального государства и народа приводит к снижению уровня либеральной демократии [7, с. 44]. Именно поэтому, по мнению автора – а мы с ним полностью согласны – не стоит увеличивать степень транснациональной государственности, а необходимо подумать больше о «...совершенствовании существующих институтов и приспособлении их к реальным национальным государствам» [7, с. 44].

31 августа 1999 года Генеральный секретарь ООН К. Анан в своем докладе определил глобализацию, как сложный комплекс транснациональных взаимодействий между физическими лицами, предприятиями, рынками и институтами, который находит свое отражение в расширении потоков товаров, технологий и финансовых средств, а также приводит к усилению влияния международных институтов и транснациональных корпораций, усиливает процессы коммуникации и технологизации. Интернет, экологический

характер глобализации, интенсивное распространение заболеваний и преступности – все это грани и стороны глобализации как явления современности [8].

Действительно, в глобализации много как позитивных, так и негативных моментов. Мы уже писали, что среди украинских ученых очень интересные наработки О. Воловича. И хотим отметить, что этот исследователь, не смотря на свою критичность по отношению к феномену глобализации, понимает и отмечает, что глобализация, как одна из современных форм международных отношений, характеризуется расширением взаимозависимости между странами в экономической, политической, культурной, духовной, информационной и других сферах. Так, в одной из своих статей, этот мыслитель отмечает, что основным фактором этого явления, который и обусловил его возникновение и бурное развитие, стала научно-техническая революция, развитие Интернет, что определенным образом способствовало сплочению людей в разных концах земного шара [9].

Кроме того, необходимо помнить, что глобализация – это один из этапов развития человеческой цивилизации, который обусловлен тем, что национальные государства самостоятельно уже не справляются с бурным развитием своих экономик. Одновременно с функциональной неспособностью государств своими силами регулировать развитие национальных экономик, имеем факт усиления места и роли транснациональных корпораций и глобальных рынков. Но это не значит, что само существование национального государства обречено.

Как видим, глобализация настолько противоречивое явление, что даже среди западных ученых взгляды на него достаточно противоречивы. Одно можно определить достаточно точно – очень часто этот современный феномен используется в корыстных целях определенных игроков международной арены – как на Западе, так и на Востоке.

Такая противоречивость и сложность глобализации обусловила целый спектр научно-методологических подходов к ней. Эти подходы еще будут проанализированы нами в дальнейших научных исследованиях, сейчас хотелось бы отметить очень интересную статью украинской ученой М. Трофименко. Ученая выделяет такие наиболее влиятельные «глобализационные школы», как классическая (сюда она относит И. Валлерстайна, Р. Робертсона, Д. Хелда и С. Хангтингтона); школу трансформистов (В. Бек, О. Билорус, Э. Гидденс, Д. Розенау); школа гиперглобалистов (К. Омае) и школу скептиков (Дж. Томсон) [10]. В своих дальнейших научных статьях мы попробуем дополнить эту классификацию, учитывая те наработки арабских ученых, которые сегодня есть по проблематике глобализации.

Таким образом, как вывод, мы видим, что факторов глобализации можно выделить очень много (самые главные из них – политические, экономические, культурные, религиозные, экологические, информационные, технологические и этот перечень можно продолжать). Один из самых сильных факторов – экономический, что нашло свое проявление в росте количества и усилении роли транснациональных корпораций. Глобализация пытается унифицировать дифференциацию современного мира, часто пытаясь аргументировать это тем, что решение глобальных проблем человечества не возможно силами отдельных национальных государств, а только совместными силами большинства акторов системы международных отношений.

Мы полностью согласны с этой точкой зрения, но хотелось бы сделать ударение на том, что нельзя просто подменять понятия и использовать политические мотивы «некоторых» как общие задачи «всех».

Так, например, нельзя экологические и социальные проблемы решать только за счет выгод транснациональных корпораций, массовизации культуры и американизации сознания всего населения земного шара.

Действительно, глобализация – это не таблетка от всех болезней, но и не причина всех наших бед. И это должны помнить как ученые Запада, так и мыслители Востока.

Перспектив дальнейших исследований очень много: можно уточнять понятие «глобализация» (так, по-прежнему, единого концепта не выработано); можно дополнять научные подходы в изучении этого явления; также хотелось бы, чтобы ученые больше внимания уделяли его влиянию на другие процессы, которые сегодня не менее интенсивно происходят на земном шаре и многое другое.

Также, с нашей точки зрения, очень перспективны исследования, которые (следуя за российским ученым А. Чумаковым [11]) были бы посвящены аксиологическим основаниям глобализации и способствовали бы формированию «... глобально ориентированного мировоззрения, которое адекватно отражало бы реальности современной эпохи и тенденции развития мировой культуры» [12]. Будет ли найдена модель именно такого мировоззрения, или время покажет несостоятельность подобной идеи – мы еще увидим.

В этой статье мы только попытались очертить свое видение современных тенденций в понимании сложного и противоречивого явления глобализации. Ученые и практики уже решили, что этот процесс получает свое все более интенсивное развитие, а его политические, экономические, культурные, экологические, информационные воздействия, все больше влияют на социальную действительность в разных частях Земли.

Литература:

1. Материалы сайта по глобализации: Что такое глобализация. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.univer.omsk.su/omsk/socstuds/glob/index.html>. – Заголовок с экрана.
2. Робертсон Р. «Возвращение» религии и конфликтная ситуация мироустройства / Р. Робертсон. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.socionauki.ru/journal/articles/127585/>. – Заголовок с экрана.
3. Василеску Г. Методологические аспекты глобалистики / Г. Василеску. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.socionauki.ru/journal/files/vg/2010_1/metodologicheskie_aspekty_globalistiki.pdf. – Заголовок с экрана.
4. Тыняева О. Н. Национальный суверенитет и государственные границы в эпоху глобализации / О. Н. Тыняева. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.socionauki.ru/journal/articles/127590/>. – Заголовок с экрана.
5. Фурсов А. «Воронка Истории, которую «мастерят» Властелины мировых колец, способна всосать в себя многое и навсегда» / А. Фурсов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://fursov.ru/2012/01/06/andrej-fursov-voronka-istorii-kotoruyu-masteryat-vlasteliny-mirovuyh-kolec-sposobna-vsosat-v-sebya-mnogoe-i-navsegda/>. – Заголовок с экрана.
6. Волович О. Особливості глобалізації в Арабському Світі / О. Волович // Східний світ. – 2010. – № 2010. – № 1. – С. 33–48.
7. Ионин Л. Г. Политическая социология (конспект лекций) / Л. Г. Ионин. – М. : Гардарики, 2002. – 53 с.
8. Доклад Генерального секретаря Организации Объединенных Наций о работе Организации на 54 Сессии Генеральной Ассамблеи. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/document/gadocs/54sess/ch4-2.htm/>. – Заголовок с экрана.
9. Волович О. Глобалізація: переваги і загрози для нашої країни / О. Волович. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://od.niss.gov.ua/articles/485/>. – Заголовок з екрану.
10. Трофименко М. В. Глобалізація: підходи, школи, визначення / М. В. Трофименко. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://istfak.org.ua/tendentsii-rozvytku-suchasnoi-systemy-mizhnarodnykh-vidnosyn-ta-svitovoho-politychnoho-protsesu/183-protsesy-rehionalizatsii/407-hlobalizatsiya-pidkhody-shkoly-vyznachennya>. – Заголовок з екрану.
11. Материалы сайта Факультета глобальных процессов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fgp.msu.ru/content/category/24/81/234/>. – Заголовок с экрана.

12. Факультет глобальних процесов МГУ имени М. Г. Ломоносова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fgp.msu.ru/content/category/24/81/234/>. – Заголовок с экрана.

Utawi A. A. До визначення глобалізації: позиції вчених Заходу (теоретико-політологічний аналіз)

У статті автор проаналізував концепції деяких західних та пострадянських вчених з метою виокремити сучасні тенденції у визначенні категорії «глобалізація». Автором доведено, що сьогодні низка мислителів розуміє безперспективність і ненауковість однобічного погляду на це суперечливе і багатогранне явище сучасності.

Ключові слова: глобалізація, модернізація, глобалістика, арабський світ.

Utawi A. To globalisation understanding: west scientists paradigm (theoretical-policy analysis)

In the article the author has analyzed the concept of some Western and former Soviet scientists to find out the current trends in the definition of the category of "globalization." The author has proved that today, many thinkers realize the futility and unscientific one-sided view on the contradictory and multifaceted phenomenon of our time.

Key words: globalization, modernization, and globalisation, the Arabworld.

УДК 323.28

Ткач Володимир Федорович,
кандидат політичних наук

СПЕЦИФІКА ТА ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ТЕРОРИЗМУ

У статті досліджуються класифікації тероризму та пропонується їх систематизація. Визначена класифікація, яка структурує тероризм з позиції пошуку шляхів протидії терористичній діяльності.

Ключові слова: тероризм, класифікація тероризму, систематизація.

У науковому та експертному співтоваристві тероризм аналізується з різних позицій: історичної, філософської, соціально-економічної, юридичної, політичної та інших, наводяться сфери, типи і види терористичної діяльності. Слід зазначити, що з року в рік класифікації тероризму стають все об'ємнішими, але при цьому не завжди чітко позначаються основи систематизації. З одного боку, це пов'язано з розвитком самого тероризму, з іншого боку – з накопиченням знань про тероризм і розробкою способів антитерористичної протидії. Проте, на сьогодні немає єдиного підходу до проблеми систематизації проявів тероризму, що, на нашу думку, також у значній мірі затрудняє процес пізнання феномену тероризму і боротьби з терористами.

Як цілком доречно зазначає український теролог М. Целуйко, «є велика різноманітність підходів, кожен з яких розкриває окрему ознаку тероризму: 1) такі, що акцентують увагу на опосередкованому характері досягнення цілей (роботи Р. Арона, В. Ємельянова, В. Ліпкана); 2) праці, в яких висвітлюється специфіка цілей і завдань тероризму (дослідження У. Лакера, В. Антипенка, О. Колобова, Б. Хоффмана); 3) підхід, спрямований на розуміння сутності тероризму шляхом виокремлення його особливостей, пов'язаних з об'єктом насилля і публічним характером злочинів, він знайшов своє відображення у працях Ю. Дістейна, А. Станіславської, Т. Бояр-Созонович; 4) ідеологічний підхід представлений, зокрема, у дослідженнях Б. Нетаньяху, В. Коровікова, Н. Афанасьєва» [1, с. 5].

Результати аналізу спеціальної літератури і експертних висновків дозволяють виділити найбільш характерні класифікації тероризму і розділити їх на три групи. Першу групу «Загальних схем» складають класифікації, що структурують тероризм за його основними формами, як правило, за будь-якою однією основою. До другої групи «Деталізованих схем» входять класифікації, в яких розширюються і конкретизуються види основних типів тероризму, але аналіз їх переплетіння і співвідпорядкованості зроблений частково або відсутній взагалі. І, нарешті, третя група «Об'ємних схем» – це класифікації, автори яких пропонують систематизовані ряди і вибудовують певну ієрархію видів тероризму.

Зупинимось детальніше на кожній групі характерних структуризацій тероризму. Розгляд групи «Загальних схем» слід розпочати з класифікації, запропонованої під час роботи П'ятої конференції з приводу уніфікації кримінального права, що відбулася в Мадриді (Іспанія) у 1934 році. Там вперше було прийнято рішення розрізняти політичний та соціальний тероризм. Пізніше, у 1970 році, Міжамериканська комісія із захисту прав людини, вивчаючи проблему боротьби з тероризмом, виокремила акти тероризму у політичних та ідеологічних цілях.

До найбільш відомих узагальнених систематизацій віднесено класифікації П. Вілкінсона, І. Фетчера, Х. Мюмклера, Х. Людвіга, Л. Діспо, Г. Денікера, Т. Бояр-Созонович, М. Гуцало, М. Дмитренка, Е. Ляхова, Л. Моджоряна та ін. Так, англійський соціолог П. Вілкінсон визначав три види тероризму: революційний, спрямований на зміну політичної системи; підреволюційний, спрямований на певні зміни в межах існуючої політичної системи; репресивний, який характеризується тим, що терористична діяльність окремої держави спрямована проти іншої держави або ж проти опозиції [2, с. 65–66]. Як бачимо, дана систематизація, до речі, одна з найбільш відомих і популярних на сьогодні, вже у своїй основі порушує логіку класифікації, оскільки перші два види тероризму виділяються за ознакою мети, а третій за суб'єктом впливу (дії). До того ж у типології П. Вілкінсона не виділяється окремо, хоч і вказується, опозиційний тероризм, що в деякій мірі звужує спектр проявів тероризму.

Німецькі дослідники І. Фетчер, Х. Мюмклер, Х. Людвіг, навпаки, систематизують лише опозиційний тероризм, а не тероризм в цілому, хоча також виділяють три типи тероризму: а) тероризм пригнічених етнічних меншин (баски, корсиканці, північні ірландці, палестинці), що прагнуть культурної та політичної автономії; б) тероризм визвольних рухів у країнах «третього світу»; в) тероризм «груповий» або «індивідуальний» у високорозвинених країнах Заходу, спрямований на зміну соціального та політичного ладу в таких країнах [2, с. 138].

Відомий теролог Л. Діспо виокремлює чотири види тероризму: тероризм держави проти лівих, тероризм держави проти правих, тероризм правої опозиції, тероризм лівої опозиції [3, с. 226]. На думку Ю. Горбунова, зазначена систематизація також звужує спектр проявів тероризму, оскільки «не відображає головну особливість сучасного тероризму – його вихід за національні кордони» [4, с. 136].

Серед дослідників тероризму на пострадянському просторі також немає єдності у підході до систематизації тероризму. Наприклад, Є. Ляхов і Л. Моджорян виділяють два види тероризму: міжнародний і національний [5, 6]. Т. Бояр-Созонович пропонує розділяти тероризм на: державний, який здійснюється під керівництвом спеціальних служб або інших органів влади; організований, котрий охоплює всі організації і групи, діяльність яких не контролюється державою і її спеціальними службами; стихійний, до якого входить і індивідуальний [7].

Українські фахівці, теролог М. Гуцало і політолог М. Дмитренко, систематизують тероризм з позиції соціальних конфліктів. Вони поділяють тероризм на бойовий, кримінальний і соціально-політичний. Бойовий тероризм розглядається і аналізується з огляду на характер воєнних дій і визначається як збройний конфлікт низької інтенсивності.

Кримінальний тероризм має у своїй основі кримінальну складову і часто характеризується, розцінюється як вид кримінальної злочинності [8, с. 8; 9, с. 9]. Соціально-політичний тероризм – це своєрідний вид політичної боротьби, який формується і існує на основі відповідного соціально-політичного протесту. Як правило, основним підґрунтям такого протесту є не що інше, як довготривале затягування з розв'язанням соціальних проблем і суспільних протиріч.

Не заперечуючи необхідності подібних систематизацій, що здійснюються за однією основою, слід відмітити їх деяку схематичність, що не в повній мірі відображає складність і багатогранність явища тероризму.

У другій групі «Деталізовані схеми» розглянемо структуризації Г. Денікера, В. Антипенко, В. Вітюка, М. Головатого, А. Піджакова та ін. Як зазначалось вище, зазначені класифікації поглиблюють розуміння багатоманітності проявів тероризму, проте не завжди містять в собі аналіз їх співвідпорядкованості.

Серед зарубіжних робіт особливо виділяється структуризація Г. Денікера, в якій вперше одночасно було виділено типи, види та підвиди тероризму. Так, до типів тероризму дослідник відносить:

- внутрішній – дії громадян однієї держави проти своїх співвітчизників у межах власної території;
- транснаціональний – дії громадян однієї держави проти своїх співвітчизників, але на території іншої держави;
- міжнародний – дії змішаних або однорідних за національним складом груп терористів в іншій країні.

Кожний з наведених типів тероризму, на думку Г. Денікера, можна розділити на кілька видів:

- раціональний і патологічний тероризм (за способами проведення терористичної акції);
- «терор як реакція на пригноблення» і «добродійний терор» (за мотивами терористів) [10, с. 76–80].

В свою чергу, види тероризму Г. Денікер розділяє на підвиди, наприклад, «терор як реакція на пригноблення» може бути вибірковим і невибірковим. При вибіркового терорі об'єктом акції стають значимі особи, які є представниками режиму. При невибіркового терорі акція здійснюється, в основному для того, щоб показати наявність опору, навіяти страх у суспільстві.

Російський теролог В. Вітюк розглядає тероризм на рівні взаємовідносин «держава – опозиція» і виділяє два основних типи терористичної діяльності:

- державний терор – насилля з боку сил, що опираються на державні інститути;
- опозиційний тероризм – насилля і залякування, що використовується антирежимними угрупованнями [11, с. 16].

Дослідник вказує, що державний терор і опозиційний тероризм взаємопов'язані і нерідко провокують один одного. В залежності від цілей зазначені типи він розділяє на декілька видових рядів:

- внутрішній і міжнародний;
- правий і лівий;
- соціальний, націоналістичний і релігійний.

Слід зазначити, що В. Вітюк окремо виділяє непряму форму державного терору – заколотницький тероризм, інспірований спеціальними службами. Однак не розглядає внутрішньо-опозиційний тероризм або тероризм осіб/організацій, які не перебувають у опозиції.

До другої групи нами також віднесені класифікації, автори яких виділяють види одного з типів тероризму або перелічують всі можливі види сучасного тероризму без будь-якої їх структуризації. Наприклад, М. Литвинов систематизує антидержавний тероризм за

цілями терористичної діяльності: політичний, етнонаціональний і економічний. Щодо останнього, то мається на увазі кримінальна діяльність окремих осіб і організовано-терористичних угруповань, спрямована на ослаблення економічного стану держави [12, с. 36–38]. В. Антипенко виокремлює три напрямки політичного тероризму і терористичних течій щодо їх соціально-економічної основи: соціально-революційний, ліво- та праворадикальний, корпоративно-монополістичний [13, с. 11]. А. Піджаков представляє течії політичного тероризму у вигляді таких основних типів: політико-ідеологічний тероризм, націоналістичний (етноцентристський), або сепаратистський, тероризм, релігійний, або фундаменталістський тероризм, екологічний тероризм, економічний тероризм [14, с. 106].

До числа класифікацій без строгої структуризації можна віднести опис видів тероризму в етнократологічному словнику за ред. О. Антонюка, М. Головатого та Г. Щокіна: 1) соціальний (або ідеологічний) тероризм, мета – докорінна або часткова зміна економічного і політичного устрою країни; 2) національний тероризм, що здійснюється за етнічною ознакою; 3) сепаратистський тероризм, що здійснюється національно-політичними групами меншин, які ведуть боротьбу за суверенітет або розширення автономії території проживання; 4) національно-визвольний тероризм – здійснюється народами окупованих або колонізованих держав проти представників країни-агресора, мета – відновлення державного суверенітету; 5) репресивний тероризм – відбувається на фоні національних конфліктів у межах держави; при цьому представники титульних національних груп намагаються зменшити вимоги окремих національних меншин, прагнуть утворити етнічно однорідні держави; 6) релігійний тероризм, пов'язаний з політичним протистоянням, що ґрунтується на релігійній основі, коли послідовники однієї релігії протистоять послідовникам іншої. Релігійний тероризм до того ж поділяють на фундаменталістський і сектантський; 7) світоглядний тероризм – має місце принципова незгода з панівними нормами та стосунками (наприклад, групи, що ведуть боротьбу проти забруднення навколишнього середовища, вбивства тварин, будівництва ядерних об'єктів тощо); 8) кримінальний тероризм та ін. [15, с. 514].

Перед тим, як ми розглянемо третю групу класифікацій «Об'ємні схеми», зазначимо, що структуризації тероризму таких дослідників як В. Василенка, Ю. Горбунова, А. Деменко, О. Коломійця, М. Шахова та ін. не тільки упорядковують його типи, види і підвиди тероризму, але й у певній мірі ілюструють їх взаємозв'язки. Наприклад, в систематизації М. Шахова пропонуються логічно пов'язані між собою критерії, за якими виділені види терористичної діяльності, а саме за: ціллю (гуртуючий, демонстраційний, конфронтаційний, провокаційний); методами (тероризм з використанням фізичного насилля; тероризм шляхом знищення матеріальних об'єктів; тероризм із застосуванням морально-психологічного впливу); об'єктами впливу (економічний, політичний, етнонаціональний, тероризм у сфері духовного життя); масштабами проявів (внутрішньодержавний, міждержавний); засобами (тероризм з застосуванням духовних засобів; тероризм з застосуванням запалювальних і вибухових речовин; збройно-насильницький тероризм; тероризм з застосуванням зброї масового ураження; інформаційно-комп'ютерний тероризм, кримінальний тероризм) [16, с. 36–40].

В. Василенко пропонує розділяти види тероризму через призму ідеології терористів: за цілями (політичний, націоналістичний, релігійний, кримінальний); за об'єктом (внутрішньодержавний і зовнішній); за методами і способами здійснення терористичної акції (інформаційний, партизанський, воєнний, технологічний і повітряний) [17, с. 66].

У дисертації О. Коломійця запропоновано типологічну ієрархічну схему класифікації тероризму, в основу якої покладені принципи політичних чинників, які впливають на формування політичної ідеології. Згідно з такою класифікацією на першому рівні ієрархії (глобальному) слід розрізняти державний, націоналістичний, соціальний, релігійний та інформаційний тероризм. Перший нерідко кваліфікується як акт агресії. На другому рівні ієрархії (регіональному та національному) тероризм має наступні види: внутрішній та

зовнішній (державний), етнічний та національний (націоналістичний), правий та лівий (соціальний), ісламський фундаменталізм та інші конфесії (релігійний), медіа- та кібертероризм (інформаційний). Другий рівень трактується О. Коломійцем як міжнародний тероризм [18, с. 7].

Ще більш структурована класифікація тероризму надана А. Деменко. Дослідник пропонує класифікувати сучасний тероризм за родовими та видовими ознаками: соціально-політичний (соціально-революційний та соціально-реакційний), етнополітичний (сепаратистський, інтеграційний, антидискримінаційний, репресивний) та світоглядний (релігійний, атеїстичний, антиглобалістський тощо). Вказані види тероризму поділяються на підвиди за такими критеріями: територією вчинення (міжнародний, тотальний, селективний, локальний); рівнем організації (державний, опозиційний, заколотницький, стихійний, індивідуальний); об'єктами вчинення (протидержавний та спрямований проти опозиційних сил); видами цілей (підривний, демонстративний, провокаційний); видами діяльності (спрямований на здійснення змін в навколишньому світі та спрямований на забезпечення власного існування); засобами вчинення (матеріальний та нематеріальний) [19, с. 9].

Як бачимо, класифікацію проявів тероризму можна здійснювати за будь-яким критерієм і в результаті отримати обширну розгалужену типологію. Разом з тим, нам вбачається більш конструктивним проведення структуризації за взаємопов'язаними критеріями для вирішення конкретних завдань, пов'язаних з тероризмом.

Для цілей нашого дослідження найбільш значимою вбачається класифікація Ю. Горбунова, оскільки в ній запропонована систематизація проявів тероризму з позиції пошуку шляхів протидії терористичній діяльності [4, с. 151–155]. Дослідник пропонує класифікацію тероризму і структурує її за принципом «тип – рід – вид». У типовому ряду Ю. Горбунов виділяє тероризм, направлений проти міжнародних чи внутрішньодержавних відносин, що охороняються правом, тобто міжнародний і внутрішньодержавний тероризм. Родовий ряд характеризує терористичну діяльність – причетність об'єкта впливу тому чи іншому учаснику суспільних відносин, що згруповані за організаційною ознакою: держави, організації (нації і народи, які борються за свою незалежність; міжнародні і національні організації, партії, рухи, фронти та інші організаційно оформлені структури незалежно від форми власності), фізичні особи. Видовий ряд визначено за критерієм протиправних посягань, що зачіпають державну, громадську і/або особисту безпеку (див. рис. 1.1). Детальний опис протиправних посягань на державну, громадську і особисту безпеку нами представлено в таблиці 1.3.

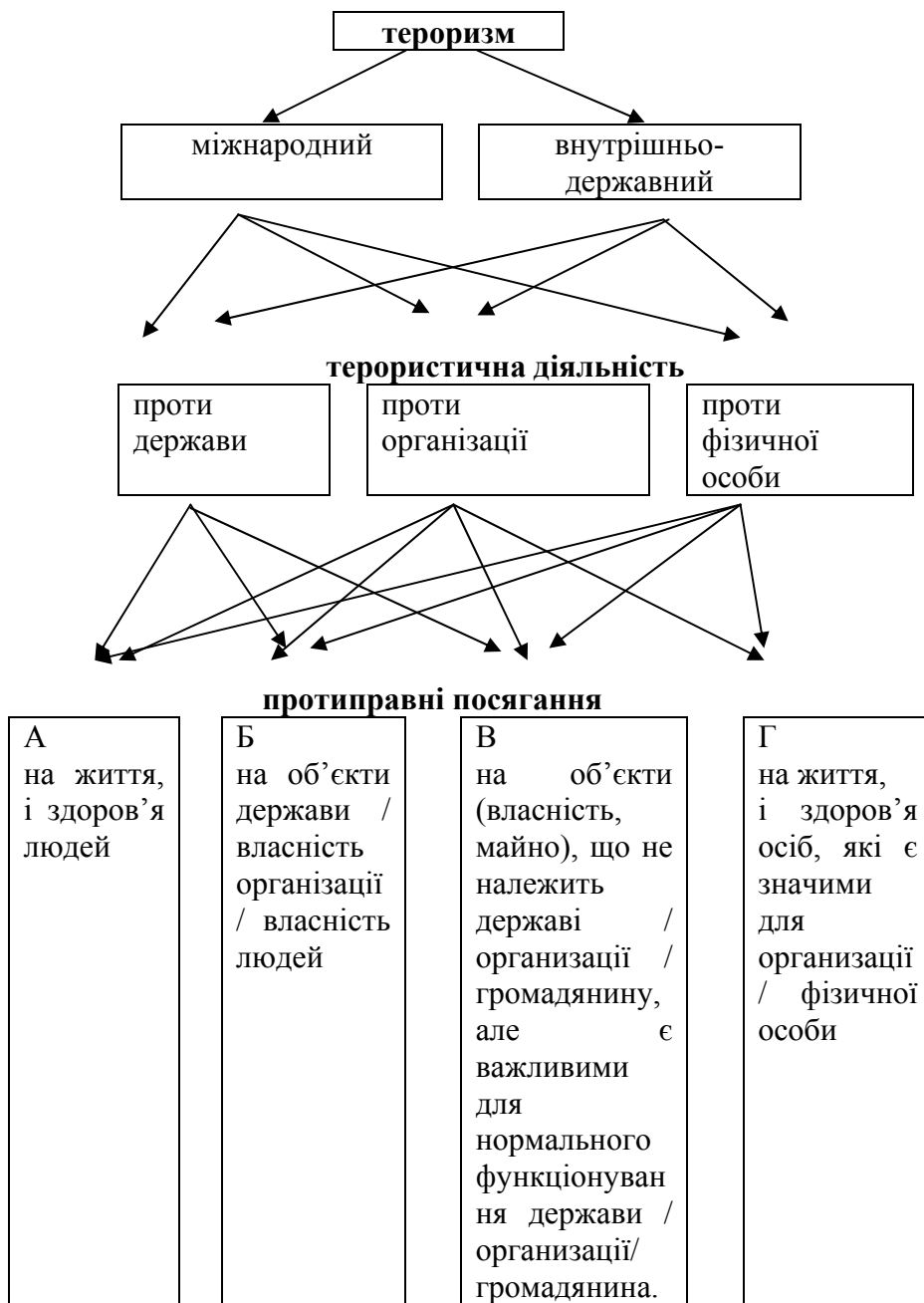
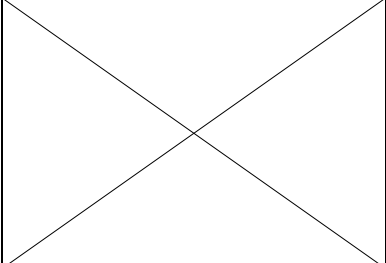

Рис. 1.1. Структура терористичної діяльності (по Ю. Горбунову)

Таблиця 1.3.

Родовий та видовий ряди класифікації тероризму (по Ю. Горбунову)

		терористична діяльність		
		проти держави	проти організації (громадські об'єднання, релігійні та інші організації, комерційні концерни, банки, фірми та інші юридичні особи)	проти фізичної особи
Рід	Вид			
протиправні посягання	А	протиправне посягання або загроза посягання на життя, здоров'я його громадян, а також іноземних громадян або осіб без громадянства, коли для цілей посягання має значення існуючий духовно-правовий чи інший зв'язок між даними особами і державами	протиправне посягання або загроза посягання на життя і здоров'я членів або співробітників таких організацій	протиправне посягання або загроза посягання на життя і здоров'я фізичної особи, нанесення тілесних ушкоджень, морально-психологічних травм, ізоляція, (взяття в заручники, позбавлення волі) і вбивство фізичної особи (саме в такому випадку об'єкт і предмет злочинних посягань терористів співпадають) як виразника і учасника суспільних відносин
	Б	протиправне посягання або загроза посягання на державні об'єкти, включаючи критично важливі і потенційно небезпечні об'єкти, їх філії, представництва і майно в країні і за кордоном	протиправне посягання або загроза посягання на об'єкти інтелектуальної власності, господарської діяльності, транспорту, комунікації і майно, що належить або перебуває у тимчасовому використанні цих організацій.	протиправне посягання або загроза посягання на майно, що перебуває у власності або в тимчасовому володінні фізичної особи
	В	протиправне посягання або загроза посягання на об'єкти, що безпосередньо не належать державі, але порушення нормального стану чи функціонування яких може спричинити негативні наслідки для держави	протиправне посягання або загроза посягання на об'єкти, що безпосередньо не належать організації, але порушення нормального стану чи функціонування котрих може спричинити для неї негативні наслідки.	протиправне посягання або загроза посягання на майно, що перебуває у власності або в тимчасовому володінні близьких даної фізичної особи
протиправні посягання	Г		протиправне посягання або загроза посягання на життя і здоров'я осіб, які не є членами даної організації, але співробітничать з нею, перебувають у її офісі, або стосовно яких у організація має ті чи інші зобов'язання	протиправне посягання або загроза посягання на життя, свободу і здоров'я близьких фізичної особи, а також на представників флори і фауни, котрі представляють духовну чи іншу цінність для індивіда чи його близьких

Завершаючи аналіз типологізації тероризму, ще раз відмітимо, що різноманіття структуризації дозволило нам розділити їх на три групи: «Загальних схем», «Деталізованих схем» та «Об'ємних схем». Безумовно, що будь-яка теоретична класифікація має свої плюси і мінуси. В рамках нашого дослідження були виділені ті, котрі поєднують в собі теоретичний аспект і практичну спрямованість – розбудову системи антитерористичної діяльності.

Література:

1. Целуйко М. Є. Антитерористична політика держави як фактор суспільної стабільності: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Целуйко Марина Євгенівна; Дніпропетровський національний ун-т. — Дніпропетровськ., 2006. — 19 с.
2. Терроризм в современном капиталистическом обществе: реф. сб.: в 3 вып. / [ИНИОН АН СССР] — М., 1983. — В. 3. — 1983. — 191 с.
3. Диспо Л. Машина террора / Л. Диспо // Терроризм в современном капиталистическом обществе. — М., 1981. — Вып. 1. — С. 225–229.
4. Горбунов Ю. С. Терроризм и правовое регулирование противодействия ему : Монография / Юрий Горбунов. — М. : Молодая гвардия, 2008. — 460 с.
5. Ляхов Е. Г. Терроризм и межгосударственные отношения / Е. Г. Ляхов. — М. : Международные отношения, 1991. — 216 с.
6. Моджорян Л. А. Тероризм: правда і вигадки / Л. А. Моджорян. — К. : Політвидав України, 1985. — 175 с.
7. Бояр-Созонович Т. С. Международный терроризм: политико-правовые аспекты / Т. С. Бояр-Созонович. — К. ; О. : Лыбидь, 1991. — 163 с.
8. Гуцало М. Г. Організація протидії сучасному тероризму: політологічний аналіз: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Гуцало Марія Григорівна; НАН України, Інститут держави і права імені В.М. Корецького. — К., 2008. — 20 с.
9. Дмитренко М. А. Протидія тероризму: питання теорії і практики / М. А. Дмитренко: [науково-практичний посібник]. — К. : НКЦ СБ України, 2006. — 272 с.
10. Деникер Г. Стратегия антитеррора: факты, выборы, требования. Новые пути борьбы с терроризмом / Г. Деникер // Терроризм в современном капиталистическом обществе. — М., 1982. — Вып. 2. — С. 76–80.
11. Витюк В. В. Социальная сущность и идейно-политическая концепция современного «левого» терроризма: атвореф. дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.03 / Витюк Виктор Владимирович — М.: Институт социологических исследований АН СССР, 1985. — 43 с.
12. Литвинов Н. Д. Антигосударственный терроризм: понятие и виды (историко-криминологический аспект) / Н. Д. Литвинов // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. — 2000. — № 1 (5). — С. 36–38.
13. Антипенко В. Ф. Сучасний тероризм: стан і шляхи його запобігання в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Антипенко Володимир Федорович; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. — К., 1999. — 20 с.
14. Пиджаков А. Ю. Борьба с политическим терроризмом и экстремизмом. Международно- и национально-правовые проблемы : [монография] / А. Ю. Пиджаков. — СПб. : Нестор, 2003. — 292 с.
15. Етнократологічний словник: енцикл.-довід. слов. / [за ред. О. В. Антонюка, М. Ф. Головатого та Г. В. Щокіна]. — К. : МАУП, 2007. — 577 с.
16. Шахов М. Н. Теоретические проблемы современного терроризма / М. Н. Шахов. — М. : ИБПИТ, 2003. — 277 с.
17. Василенко В. И. Международный терроризм в условиях глобального развития (политологический анализ): дис. ... д-ра полит. наук: 23.00.04 / Василенко Владимир Иванович; Российская академия государственной службы при Президенте Российской Федерации. — М., 2003. — 311 с.

18. Коломієць О. В. Трансформація політичної ідеології держави в контексті боротьби з міжнародним тероризмом: проблеми і шляхи вирішення: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03 / Коломієць Олег Валерійович; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. — К., 2006. — 20 с.

19. Деменко А. М. Феномен тероризму в умовах глобалізаційної динаміки (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / Деменко Андрій Миколайович; Харківський ун-т Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба. — Х., 2008. — 19 с.

Ткач В. Ф. Специфика и проблемы классификации терроризма

В статье исследуются классификации терроризма и предлагается их систематизация. Определена классификация, которая структурирует терроризм с позиции поиска путей противодействия террористической деятельности.

Ключевые слова: терроризм, классификация терроризма, систематизация.

Tkach V. Specific and problems of classification of terrorism

In the article terrorism classifications are investigated and their systematization is offered. Certain classification which makes the terrorism structure from position of searching the ways of countering terrorist activity is given.

Keywords: terrorism, classification of terrorism, systematization.

УДК : 323.28

Гумбатов Турал,

доктор філософії у галузі політології

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»

ТЕРОР І ТЕРОРИЗМ: ПЛОЩИНА ПОНЯТІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Феномен міжнародного тероризму є складним багатогранним утворенням, що визначає його сутнісно-змістове наповнення. Для країн пострадянського простору він знаходить свій особливий вираз, і тому, вимагає дослідження власної специфіки для дієвої та ефективної боротьби з терористами. З цією метою, і держава і громадянське суспільство мають об'єднати свої зусилля у боротьбі з цим явищем сучасності у контексті глобалізаційних тенденцій світового порядку.

Ключові слова: тероризм, міжнародний тероризм, пострадянський міжнародний тероризм.

Свою наукову розвідку хочемо розпочати зі слів Х. Д. П. Чапо, який цілком справедливо зазначає, що вирішення суперечливих питань є можливим лише за рахунок діалогу цивілізацій, ведення якого обумовлено принципом мирного вирішення міжнародних суперечок. Останній зобов'язує суверенні держави не звертатися до сили для вирішення своїх протиріч, а вирішувати їх будь-яким мирним інструментом [10, с. 20].

Тут дуже доречним є запитання: чому, не зважаючи на розуміння світовою громадськістю актуальності і нагальності цивілізованих інструментів розв'язання протиріч – феномен міжнародного тероризму є нагальною проблемою сучасності.

Численна низка дослідників звертається до цієї проблематики. До найбільш відомих з них належать Й. Александер, Ю. ван дер Круф, У. Лакер, Р. Клаттербек, Б. Крозьє, а також – М. Бартос, А. Бартон, Л. Береш, Дж. Байер Белл, Р. Беррел, У. Вайнштейн, С. Гершман, Й. Грейг, К. Добсон, Б. Дженкінс, Дж. Дугард, Д. Карлтон, Е. Елленберг, Ф. Кітсон, М. Крейшоу, М. Лівінгстон, Р. Лістон, Д. Лонг та інші дослідники.

Для того, щоб визначити причини виникнення цього явища, спочатку необхідно, власне, визначитися, що ми маємо на увазі під цим суспільно-політичним феноменом. Отже, метою цієї статті є аналіз дефініційного ряду категорій «тероризм» і «терор».

Так, наприклад, І. Гармашов зазначає, що сьогодні існує близько 100 визначень поняття «тероризм», однак жодне з них не підтримане міжнародною спільнотою як загальноновизнане [2]. На думку цього дослідника, терміни «терор» і «тероризм» історично вживаються в декількох аспектах, що відкриває простір для довільного маніпулювання ними. Слово «терор», що у перекладі з латинської мови дослівно означає «страх, жах» [8].

На думку авторів Політологічного словника, терор (від лат. *terror* – страх, жах) – політика залякування, насильства, розправа з політичними супротивниками аж до офіційного знищення [6, с. 709]. Терор як форма збройного насилля використовується у державах з тоталітарним політичним режимом.

Окремі вчені-політологи до терору зараховують і форму збройного насилля, що його застосовують найбільш екстремістські групи (організації), які не мають влади і таким чином, через залякування, дестабілізацію ситуації в країні або її руйнацію існуючого державного ладу змушують владу піти на відповідні поступки, прийняти їхні умови тощо. Основними формами терору з боку недержавних структур є замаху і вбивства державних, партійних і громадських діячів, викрадення літаків і кораблів, захоплення заручників, організація вибухів, підпалів, провокування збройних безпорядків тощо. Інші політологи цю форму називають тероризмом. У цьому значенні тероризм на відміну від терору – це насилля і залякування, яке використовується слабшим суб'єктом конфлікту щодо сильнішого з метою змусити його діяти відповідально до волі терористів або врахувати їхні вимоги [6, с. 709].

М. Головатий зазначає, що політичний терор – це опозиційна діяльність екстремістських організацій або окремих осіб з метою систематичного або одиничного використання насильства (або його загрози) з метою залякування будь-кого (уряду, партії, населення, групи тощо). Основу тероризму становить конфлікт, а терор є «найкоротшим», найжорстокішим шляхом до його розв'язання. Суб'єктами політичного терору є окрема особа, група, організація, держава. Усталеної класифікації політичного терору немає. ... Основні ознаки політичного терору: насильство (в т. ч. масове); системність актів насильства (сталінські табори, розстріли, голодомори тощо); цілеспрямованість. Центральним елементом політичного терору є терористичний акт: захоплення заручників, викрадення, поранення або і вбивство політичних, громадських, державних діячів, захоплення зброї, техніки, приміщень, звільнення засуджених чи тих, хто знаходиться під слідством, погрози, шантаж і т. ін. Політичний терор може здійснюватися стосовно окремої людини, групи людей (національної, расової, етнічної, національної), держави тощо. Засобами боротьби з політичним терором є: оперативно-розшукові, розвідувальні, інформаційні, соціально-економічні, психологічні, фізичні та ін. [5, с. 655-656].

Тепер можемо перейти до аналізу саме дефініції «тероризму».

На думку авторитетного українського вченого С. Рябова, тероризм – це здійснення політичної боротьби засобами залякування, насильства аж до фізичної розправи з політичними противниками; дестабілізація суспільства, державного-політичного ладу шляхом систематичного насильства і остраху, політичних вбивств, провокацій [7, с. 235].

Тероризм – це «загроза використання або використання насильства для досягнення політичної мети за допомогою страху, примусу або залякування» [3].

Як бачимо, терміни «терор» і «тероризм» не є тотожними і потребують свого розведення у використанні.

Терор – це акт насильства, метою якого є навести страх і жах на певну групу людей або на окрему людину. Підкреслимо (як зазначає О. Перенджієв [4]), що терор є повністю кримінально-карним діянням. Він може бути характерним, як для дій організованої групи, або стихійно сформованої організації, так і для терориста-одинака. Акції терору на відміну

від загальнокримінальних злочинів не можуть бути здійснені спонтанно, по необережності або в стані афекту. Вони ретельно і таємно готуються.

Терор може бути системним або організованим і безсистемним, тобто неорганізованим, стихійним («сліпим»). Безсистемним терором зазвичай називають дії якої-небудь стихійної групи, яка використовує тактику безладного насильства чи загрози його застосування щодо окремих людей, які опинилися жертвами в більшості випадків з випадкових обставин.

Якщо в групі, яка здійснює стихійний безсистемний терор, з'являється чітка логічна структура, визначається її керівництвом мета і план діяльності (тобто маємо наявність організаційно-управлінського аспекту), то ми можемо говорити вже про системний, організованому терор.

Терористичні дії можна назвати тероризмом тільки тоді, коли вони застосовуються в політичних цілях. При цьому тероризм вже передбачає застосування саме системного терору, який здійснюється для досягнення певних політичних цілей.

На відміну від терору, поняття тероризм можна розглядати в широкому сенсі слова і у вузькому сенсі.

У широкому сенсі тероризм – це теорія і практика терору, або, іншими словами – це політика терору. Саме поняття «тероризм» вже містить в собі політичну складову і складається з двох частин. Перша, духовно-ідеологічна частина визначає тероризм як систему людиноненавистницьких ідеологічних установок, норм і цінностей, спрямованих на залякування окремих груп, всього суспільства, з метою вирішення політичних завдань. Друга, практична частина визначає тероризм як систему діяльності терористів, терористичних груп і організацій, що виконують вищезазначені ідеологічні установки (підготовку до терористичних актів та їх здійснення) для досягнення певних політичних цілей.

У вузькому сенсі, тероризм – це насильство, яке здійснюється з боку опозиційних політичних угруповань, зняряддям яких є терористичний акт проти влади. Тероризм в такому сенсі є об'єктом протидії, в першу чергу, з боку політичних та державно-владних структур, у другу чергу – з боку силових структур та інших спецслужб.

Тероризм, як засіб політичної боротьби при цьому тісно пов'язаний з поняттям легітимності влади. Легітимність влади та активність терористичної діяльності будь-якої опозиції взаємозалежні – чим нижче легітимність офіційного керівництва, тим сильніше позиції терористичних організацій та їх опір влади. Підвищення рівня легітимності влади дає можливість за допомогою залучення опозиції в політичну діяльність на правовій основі зменшити її терористичну спрямованість. Терор же, як злочинний акт, не залежить від стану легітимності, тому що не пов'язаний з політичною боротьбою.

Отже, як висновок можемо стверджувати, що тероризм – це продовження політичної боротьби насильницькими, жорстокими за формою, засобами, які наводять страх і жах на населення і суспільство і спрямовані в кінцевому підсумку проти політичних організацій, політичних лідерів і / або державно-владних структур.

Сутність тероризму визначається ідеологією і діяльністю політичних сил і угруповань, застосуванням ними крайніх форм насилля та страхітливих засобів максимального залякування населення і натовпу для виклику паніки, страху і жаху для реалізації політичних цілей.

Ми вже визначали ознаки тероризму. Однією з головних з них, є багатоплановість. Тероризм породжує небезпеку, що виникає в результаті вчинення загальнонебезпечних дій або погрози такими. Він також має публічний характер виконання. Для нього властивим є умисне створення атмосфери страху, пригніченості, напруженості.

При здійсненні теракту, насильство застосовується відносно одних осіб або майна, а психологічний вплив шляхом створення атмосфери страху спрямовується на інших осіб. Також важливими особливостями тероризму є проникнення в громадські і державні

політичні, економічні та силові структури; створення розгалуженої мережі центрів та баз з підготовки бойовиків, а також мережі фірм, компаній, банків, фондів, які використовуються в якості прикриття терористів для фінансування та всебічного забезпечення їх операцій. Йому властиві концентрація фінансових ресурсів у руках терористів у зв'язку зі зрощенням тероризму з наркобізнесом і торгівлею зброєю; використання права на політичний притулок, проживання, діяльність і базування, що надається низкою держав; ще однією рисою тероризму є значно більш масштабне насильство [9]; найсучасніше озброєння; нові види зброї; можливість широкого висвітлення актів тероризму в засобах масової інформації.

Тероризм, як соціальне явище, відрізняє багатоплановість. Він включає в себе наступні елементи: екстремістську терористичну ідеологію, комплекс організаційних структур для здійснення тероризму в тих чи інших формах, практику терористичних дій. Також необхідно сказати, що незважаючи на глобальність позицій і ролі феномена міжнародного тероризму в системі міжнародних відносин сучасності, це явище, як і раніше, вимагає свого детального вивчення та наукового аналізу.

Отже, дати якоесь загальне визначення тероризму вельми складно (якщо взагалі можливо), хоча очевидно, що його невід'ємними рисами дійсно є загроза життю і безпеці людей і політичне мотивування застосування насильницьких дій.

Тероризм, з одного боку, явище універсальне – принаймні, для Європи і Північної Америки, починаючи з другої половини XIX століття, – то загострюється, то зникає на десятиліття, з іншого – виникнення і діяльність терористичних організацій в різних країнах були обумовлені конкретно-історичними причинами і мали досить різні наслідки.

З нашої точки зору, найбільш вичерпне і коротке визначення тероризму було дано американським істориком Д. Хадманом в статті «Тероризм», вперше опублікованої в чотирнадцятому томі «Енциклопедії соціальних наук» в 1934 році [1].

Тероризм, – писав Д. Хадман, – це термін, використовуваний для опису методу або теорії, що обґрунтовує метод, за допомогою якого організована група або партія прагне досягти проголошених нею цілей переважно через систематичне використання насильства. Терористичні акти спрямовуються проти людей, які як особистості, агенти або представники влади, заважають досягненню цілей такої групи.

Істотним і дуже важливим є положення, сформульоване Д. Хадманом, що «тероризм як метод завжди характеризується не тільки тим фактом, що він прагне вивести з рівноваги законний уряд або націю, а й бажанням продемонструвати масам, що законна (традиційна) влада більше не знаходиться в безпеці [1].

Публічність терористичного акту є кардинальним моментом в стратегії тероризму. Якщо терор зазнає невдачі в тому, щоб викликати широкий відгук у колах за межами тих, кому він безпосередньо адресований, це буде означати, що він марний як знаряддя соціального конфлікту.

Логіка терористичної діяльності не може бути цілком зрозуміла без адекватної оцінки показової природи терористичного акту.

Крім того, тероризм – старовинний феномен, і, крім того, діяльність терористів інколи неможливо оцінити логічно. Терористи вкрай потребують публічності та уваги суспільства, тому вони намагаються використовувати засоби масової інформації у своїх цілях. Парадоксально, але водночас вільна преса є найлютішим ворогом терору.

Терористи завжди намагалися маніпулювати громадською думкою, причому це вони робили навіть тоді, коли не існувало засобів масової інформації в сучасному значенні цього слова. Абсолютно всі терористи, захоплюючи заручників, вимагали надання їм права виступити перед представниками засобів масової інформації або права виступити в прямому ефірі перед телеглядачами і радіослухачами. Приблизно після 95% здійснених терактів їх організатори телефонують у редакції й беруть на себе відповідальність за скоєний злочин. Терористи, що захоплюють заручників, дуже часто вимагають доставити їм телевізори, радіоприймачі і навіть свіжі газети, за якими вони можуть стежити за реакцією на свої дії.

Сучасний тероризм немислимий без підтримки засобів масової інформації. Держави, які підтримують тероризм, можуть обмежуватися лише тим, що дозволяють газетам, журналам, теле-і радіокомпаніям висвітлювати діяльність терористів у позитивному ключі. Це формує відповідну громадську думку, що істотно полегшує терористам вербування нових прихильників, збір інформації, грошей тощо. Низка дослідників доводить, що одна з головних цілей терористичних організацій – залучення до себе уваги ЗМІ. Вільно надаючи слово терористам і дозволяючи їм залучати до своїх дій увагу суспільства, засоби масової інформації, фактично, виконують роль пропагандистської машини терору.

Узагальнюючи усе вище зазначене, можемо виокремити наступні риси тероризму: *сучасний тероризм характеризується високою технічною оснащеністю, високим рівнем організації, наявністю значних фінансових засобів. Також йому властиве розмиття кордонів між міжнародним та внутрішнім тероризмом. Сьогодні розширюються зв'язки терористичних організацій з наркобізнесом і незаконною торгівлею зброєю. Помітною також є динаміка зростання терористичних груп у сучасному світі.*

Можна виокремити ще низку характерних ознак сучасного тероризму як політичного феномену. Варто також зазначити, що необхідність підвищення ефективності заходів боротьби з тероризмом, як внутрішньодержавним, так і міжнародним, є сьогодні нагальною теоретичною і практичною проблемою.

Тероризм розвивається в умовах найгостріших суперечностей, коли суб'єктивно для противників не залишається інших засобів, крім фізичної ліквідації один одного. До тероризму вдаються тоді, коли не бачать іншого шляху або в зв'язку з відсутністю інших ресурсів боротьби, або хочуть радикально змінити поведінку людей, залякавши їх актами терору.

Психологічна основа тероризму – радикалізм, екстремізм і фанатизм, іноді – доходять до фанатизму фундаменталізм екстремістського тлумачення. У сучасному світі безперервного ускладнюється характер тероризму, швидко наростає витонченість його методів, інтенсивно посилюється антигуманність терористичних актів, які мають все більш масовий і, внаслідок цього, жорстокий характер. Тероризм стає силою світового масштабу. Боротьба проти цього явища вже розглядається як особлива форма нової, «третьої світової війни».

Можемо резюмувати, що кожна держава має історію і свої «традиції» тероризму, а тому тероризм має досліджуватися і як загальне, і як абсолютно конкретне соціально-політичне явище. Держава і громадськість мають об'єднати свої зусилля у боротьбі з цим радикальним феноменом. І тільки спільними зусиллями ми зможемо йому протистояти (подолати це явище, на нашу думку, неможливо).

Також не варто плутати категорії терор і тероризм. По-перше, основу тероризму становить конфлікт, а терор, як політика залякування, придушення супротивників насильницькими методами, використовується з метою його розв'язання. По-друге, у конкретному своєму вияві терор здійснюється шляхом організації терористичного акту, який полягає у вчиненні різних злочинних діянь. По-третє, тероризм переслідує політичні цілі та мотиви і виступає як специфічна форма політичного насильства. Хоча, звичайно, спільного між цими дефініціями також багато.

У подальшому, на нашу думку, перспективними напрямками досліджень є аналіз соціальних, економічних, політичних, культурних, психологічних методів боротьби із цим суспільно-політичним феноменом.

Література:

1. Будницький О. В. Терроризм в российском освободительном движении: идеология, этика, психология / О. В. Будницький. – М. : Мысль, 2000. – С. 18.

2. Гармашов І. Сутність сучасного тероризму і його основні характеристики / І. Гармашов. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.personal.in.ua/article.php?id=21>. - Заголовок з екрану.
3. Мирский Г. Дракон встаёт на дыбы (О международном терроризме) / Г. Мирский // Мировая экономика и международные отношения. - 2002. - № 3. - С. 37.
4. Перенджиев А.Н. Борются с террором и терроризмом не одно и то же / А. Н. Перенджиев // Власть. - 2006. - № 10. - С. 44-47.
5. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. - 2-е вид., доп. і перероб. - К. Генеза, 2004. - 736 с.
6. Політологічний словник : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. - К. МАУП, 2005. - 792 с.
7. Рябов С. Г. Політологічна теорія держави / С. Г. Рябов. - К. : Тандем, 1996. - 240 с.
8. Токаревський Г. В. Міжнародний тероризм: сучасний стан та перспективи протидії / Г. В. Токаревський // Стратегічна панорама. - 2003. - № 1. - С. 46-53.
9. Характерные признаки современного терроризма. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.kurgan-city.ru/about/defence/files/safety_abc/antiterror/. - Заголовок з екрану.
10. Чапо Х. Д. П. Принцип мирного разрешения международных споров / Х. Д. Чапо // Діалог цивілізацій : протиріччя глобалізації : Матер. Другої Всесвіт. конф. Київ, 23 травня 2003 р. - К. : МАУП, 2003. - С. 20-22.

Гумбатов Т. Террор и терроризм: плоскость понятийного взаимодействия

Феномен международного терроризма является сложным многогранным образованием, что определяется его сущностно-содержательное наполнение. А именно, для стран постсоветского пространства он находит свое особенное выражение, и поэтому, требует исследования собственной специфики для действенной и эффективной борьбы с террористами. С этой целью, и государство и гражданское общество должны объединить свои усилия в борьбе с этим явлением современности в контексте глобализационных тенденций мирового порядка.

Ключевые слова: терроризм, международный терроризм, постсоветский международный терроризм.

Humbatov T. Terror and terrorism: the conceptual plane interaction

It's defined: the phenomenon of international terrorism is compound multifaceted formation and this determines it's essential and semantic content. In particular in post-Soviet countries it has its specific manifestation and therefore this specificity needs to be explored for efficient and effective struggle against terrorists. For this purpose government and civil society should join their efforts in the fight against this phenomenon of nowadays within the context of global trends in the world order.

Key words: terrorism, international terrorism, the post-Soviet international terrorism.

ПОЛІТОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ

УДК 321; 323.2

*Перегуда Євген Вікторович,
кандидат політичних наук,
завідувач кафедри політичних наук
Київського національного університету
будівництва і архітектури, доцент*

ВЗАЄМОДІЯ ВИКОНАВЧИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ УКРАЇНИ
В РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

У статті досліджується розвиток політико-правових механізмів взаємодії виконавчих органів влади України в радянський період. Перші десятиліття характеризувались тенденціями до зміцнення влади бюрократії, адміністративної та політичної централізації. Пovoєнні спроби адміністративної децентралізації не були доповнені політичною децентралізацією та не торкалися основ суспільної системи.

Ключові слова: виконавчі органи влади, вертикаль влади, централізація, децентралізація, бюрократія.

Останнім часом в українській політичній науці зростає інтерес до діяльності виконавчої гілки влади. Ефективність діяльності цієї гілки влади обумовлена, зокрема, взаємодією її органів між собою. Один з аспектів дослідження виконавчої влади – історичний. Вивчення історії взаємодії органів влади дає інструмент глибшого розуміння та прогнозування сучасного розвитку.

Діяльності державної влади в 1917–1991 рр. присвячено велику кількість праць. До фундаментальних належать 6-томне видання «Політична історія України. ХХ століття» (2002–2003) та «Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності» (2008), перша частина якого присвячена історії становлення політичної системи України, а також 15-томне видання «Україна крізь віки» (1999). Авторами томів, присвячених радянському періоду, були видатні його дослідники В. Баран, В. Даниленко, М. Коваль, С. Кульчицький, О. Реєнт, О. Рубльов, Ю. Шаповал та ін. Авторами монографій або навчальних посібників, в яких висвітлювалися питання діяльності влади у 1917–1991 рр., були Т. Гунчак, В. Іванов, О. Копиленко, П. Музиченко, В. Солдатенко, В. Шевчук та ін. Розвиток адміністративно-територіального устрою України досліджувала Я. Верменич.

Проте сьогодні відсутні наукові праці, в яких би досліджувався розвиток взаємодії органів виконавчої влади України у радянський період. Також наявні розбіжності у підходах істориків, політологів, правознавців, фахівців з держуправління до аналізу механізмів взаємодії органів влади. Отже, розвиток взаємодії виконавчих органів влади України в радянський період є актуальною науковою проблемою.

Відтак метою статті є дослідження розвитку політико-правових механізмів взаємодії виконавчих органів влади України в радянський період.

У грудні 1917 р. з'їзд рад в Харкові оголосив Україну Республікою рад робітничих, солдатських та селянських депутатів. Вищим органом влади став Всеукраїнський з'їзд Рад, у перерві між з'їздами – Центральний виконавчий комітет, вищим виконавчим органом – Народний Секретаріат. Місцевими органами влади стали ради робітничих, селянських та солдатських депутатів та їх виконкоми. З відновленням війни Росії та Німеччини було створено Тимчасовий робітничо-селянський уряд України. Пізніше його перейменували у Раду народних комісарів. У березні 1919 р. було проголошено незалежність Української Соціалістичної Радянської Республіки та ухвалено її Конституцію [1, с. 226–232]. Органами губернської, повітової та волосної влади були з'їзди рад, у перерві між ними – виконкоми. Уряд створював місцеві галузеві відділи, губернські та окружні раднаргопси.

Отже, гасло більшовиків про ради як «працюючі корпорації» не було реалізовано. Виникли бюрократичні структури, які концентрували управлінські повноваження. Важливим було й те, що Компартія (більшовиків) України, яка виникла у 1918 р., стала складовою РКП(б). Але тоді радянська влада ще не стала однопартійною. Перехід до однопартійності стався на початку 1920-х рр.

Ключовим у взаємодії виконавчих органів влади став чинник відносин України з Росією та СРСР. У 1922 р. було створено Союз РСР – федеративну державу, співзасновником якої стала УСРР. Договір про створення СРСР відносив до його компетенції встановлення системи торгівлі, основ та плану народного господарства, регулювання транспорту та поштово-телеграфної справи, організації збройних сил, затвердження держбюджету, встановлення грошової та кредитної системи, союзних, республіканських та місцевих податків, засад землеустрою та землекористування, користування надрами, лісами та водами тощо [2].

Вищим органом влади СРСР став з'їзд Рад, в перерві між з'їздами – Центральний Виконавчий Комітет. Між сесіями ЦВК діяла Президія. РНК був виконавчим органом ЦВК. Наркомати мали 3-рівневу структуру. Союзними були наркомати з закордонних, військових та морських справ, зовнішньої торгівлі, шляхів сполучення, пошт та телеграфів. Союзно-республіканські – ВРНГ та наркомати РСІ, праці, продовольства, фінансів – підпорядковувались ЦВК та РНК республік та наркоматам СРСР. Республіканськими були наркомати землеробства, внутрішніх справ, юстиції, освіти, охорони здоров'я, соцзабезпечення, з національних справ.

Рішення РНК СРСР були обов'язкові на всій території СРСР. ЦВК союзних республік могли оскаржувати їх, але це не зупиняло їх дії, та зупиняти розпорядження наркомів СРСР за їх невідповідності Договору про створення СРСР. Органи влади СРСР могли скасовувати постанови раднаркомів республік.

У 1924 р. було ухвалено нову Конституцію СРСР. Структура влади суттєво не змінилася. Конституція регламентувала систему влади в республіках за зразком СРСР. Було визначено, що наркомати республік, що мають статус союзно-республіканських, є органами відповідних наркоматів СРСР. Додатковою підставою зупинки рішень наркомів СРСР стала їх невідповідність законодавству не лише СРСР, а й республіки.

У 1925 р. були внесені відповідні зміни до Конституції УСРР, а у 1929 р. ухвалено нову Конституцію УСРР [3]. Президія ВУЦВК стала вищим законодавчим, виконавчим та розпорядчим органом в період між сесіями ВУЦВК. Вона могла зупиняти й скасовувати постанови РНК та наркоматів УСРР, окружних виконкомів. РНК УСРР був розпорядчим та виконавчим органом ВУЦВК. Він був відповідальний перед Всеукраїнським з'їздом рад, ВУЦВК та його Президією. Молдавська АСРР мала представника при РНК УСРР. Статті про місцеву владу були приведені у відповідність до 3-ланкової системи адміністративно-територіального устрою. Перелік центральних виконавчих органів був доповнений Центральним статуправлінням, наркоматом торгівлі, який в царині зовнішньої торгівлі був уповноваженим однойменного союзного наркомату.

Місцевими органами влади були визначені ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (міські, селищні, сільські, міські районні), районні та окружні з'їзди рад та обрані ними виконкоми. Останні підпорядковувались з'їзду рад, вищому виконкому, ВУЦВК та РНК УСРР. Для поточної роботи виконкоми формували президії. Окружні виконкоми склались з відділів, районні – з відділків. Відділи підпорядковувались виконкомам та їх президіям, вищим виконкомам та наркоматам УСРР.

З'їзди рад та виконкоми здійснювали контроль над діяльністю рад та виконкомів нижчого рівня. Окружні виконкоми та їх президії могли зупиняти розпорядження наркоматів УСРР та уповноважених союзних наркоматів, якщо вони не відповідали законодавству.

В цілому для взаємодії виконавчих органів була властива поступова централізація. Про це свідчило й створення союзних наркоматів земельних (1929) та внутрішніх справ (1934).

У 1936 р. з'їзд Рад СРСР ухвалив нову Конституцію СРСР [4]. Вперше економічною основою СРСР було визначено соціалістичну систему господарювання. Перелік предметів відання СРСР був доповнений встановленням засад організації військових формувань республік, охорони держбезпеки, управління банками, промисловими, сільськогосподарськими та торговими підприємствами союзного підпорядкування, загального керівництва промисловістю і будівництвом союзно-республіканського підпорядкування тощо.

Суттєві зміни були внесені до системи влади. Вищим органом влади стала Верховна Рада СРСР, яка обиралася громадянами. Постійним її органом була Президія, яка, зокрема, скасовувала акти РНК СРСР та республік. РНК СРСР ставав вищим виконавчим та розпорядчим органом СРСР. Отже, реальна влада ще більше зміщувалася до виконавчих органів. РНК спрямовував роботу союзних та союзно-республіканських наркоматів, міг зупиняти рішення республіканських РНК.

У 1937 р. було затверджено Конституцію України [5]. Її назва змінилася на Українську Радянську Соціалістичну Республіку. Структура органів влади була приведена у відповідність з союзнаю. Наркомати УРСР поділялися на союзно-республіканські (харчопрому, ліспрому, земельних справ, зернових і тваринницьких радгоспів, фінансів, внутрішньої торгівлі, внутрішніх справ, юстиції, охорони здоров'я) та республіканські (освіти, місцевої промисловості, комунального господарства, соцзабезпечення).

Місцевими органами влади були обласні, окружні, районні, міські та сільські ради депутатів трудящих, які обиралися на 2 роки. Їх виконавчими та розпорядчими органами були виконкоми. Виконком був підзвітний раді та виконкому вищої ради. Виконкоми могли скасовувати рішення нижчих виконкомів, зупиняти рішення нижчих рад. Найвищим органом влади Молдавської АРСР була Верховна Рада, яка утворювала РНК АРСР.

РНК УРСР міг зупиняти акти РНК АРСР та облрад, скасовувати акти виконкомів облрад.

Отже, конституції СРСР та УРСР закріпили тенденції розвитку взаємодії виконавчих органів: централізацію – політичну (однопартійність, з 1933 р. поширюються спільні постанови РНК та ЦК КП(б)У) та адміністративну; фактичний поділ влади – виокремлення вертикалі виконавчих органів, які формально підпорядковувались виборним органам.

У 1946 р. РНК СРСР та республік перейменували на ради міністрів. Цей крок слід розцінювати в контексті подальшої дії довоєнних тенденцій. Відбулось остаточне (щодо термінології) звільнення від революційного спадку, перенесення управлінського процесу в сфери «професійних» бюрократів.

Бюрократизація була зумовлена ускладненням об'єкту управління внаслідок індустріалізації, колективізації. Водночас це створювало підґрунтя для децентралізації. Управляти з одного центру багатьма величезними об'єктами було неефективним. Суб'єктивною стороною цього процесу було формування бюрократичних кланів. До певного часу воно гальмувалось репресіями. Але післявоєнні реалії, зокрема смерть Й. Сталіна, прискорили цей процес.

У 1957 р. ЦК КПРС та Верховна Рада СРСР санкціонували перехід від управління через галузеві міністерства й відомства до нових його форм за територіальним принципом. Управління промисловістю та будівництвом було передане радам народного господарства новостворених економічних районів. В УРСР було 11 районів. Було ліквідовано 141 міністерство. Наприкінці 1957 р. раднаргоспи контролювали 97% заводів в республіці, тоді як в 1953 р. урядові УРСР підпорядковувалися лише 34%.

Спочатку реформа мала позитивний ефект. Але потім почали накопичуватися негативні явища. Порушилися зв'язки між підприємствами, раднаргоспи не мали достатньо ресурсів для розв'язання важливих управлінських проблем. Держкерівництво вдалося до укрупнення раднаргоспів – у 1962 р. з 105 раднаргоспів СРСР створили 47. Створюються раднаргоспи республік та ВРНГ СРСР. Але й це не дало бажаних результатів.

Врешті починається повернення до колишньої системи управління. Воно прискорилось після зміни керівництва КПРС. У 1965 р. були відтворені понад 40 союзних та союзно-республіканських міністерств та ліквідовані раднаргоспи [6, с. 111]. Низку міністерств та держкомітетів було перетворено на союзно-республіканські (освіти, торгівлі, внутрішніх справ, сільського господарства, монтажних і спецробіт, промбудівництва, лісової та деревообробної промисловості, харчопрому, будматеріалів, радгоспів), а деякі стали союзними (хімічної промисловості).

Серед причин невдач радянське керівництво називало дві – «местничество» та неспівпадіння принципів адміністративного та політичного управління (після введення раднаргоспів обкоми КПРС були поділена на міські та сільські). На нашу думку, серед причин невдач було нерозуміння глибини проблем. Причина труднощів полягала у невідповідності форм власності новим явищам економічного розвитку. Тому й реформи були нерадикальні за суттю.

Неможливо не врахувати й специфіку політичних взаємодій. Децентралізація не задовільняла потреби в нових механізмах зв'язку партії з масами. А вони знайдені не були. За великим рахунком було два варіанти. По-перше, віддавати повноваження парторганам нижчого рівня. Але це загрожувало сепаратизмом. По-друге, відмовитись від ідеологічного монізму, а врешті й від монополії на владу. Йти на це не давала змоги партійна бюрократія. Відтак адміністративна децентралізація не була доповнена політичною.

З середини 1960-х рр. починається реванш бюрократії. Цей період отримав назву «застою». Ідеологічним його виміром була «стабільність кадрів». У Конституції СРСР 1977 р. [7] вперше КПРС була названа «керівною та спрямовуючою» силою суспільства.

Органами місцевої влади були визначені ради народних депутатів, що віддзеркалювало тезу про успіхи соціалізму. Їх виконавчими та розпорядчими органами були виконкоми, підзвітні радам, які їх обрали, та виконкомам вищого рівня.

Новації союзної Конституції були імплантовані до нової Конституції УРСР [8] та закону про Раду Міністрів УРСР [9]. Постійним органом Ради Міністрів була її Президія у складі Голови уряду, його перших заступників і заступників, деяких членів уряду. Рада Міністрів здійснювала керівництво і контроль за виконками, забезпечувала взаємодію між ними і міністерствами та держкомітетами. Вона могла скасовувати рішення і розпорядження виконкомів обласних та міських (міст республіканського підпорядкування) рад, акти міністерств та держкомітетів УРСР, інших підвідомчих органів.

Міністерства були центральними органами держуправління УРСР. Вони здійснювали керівництво дорученими їм галузями. Союзно-республіканські міністерства підлягали Раді Міністрів УРСР та союзно-республіканському міністерству або держкомітету СРСР. Республіканські міністерства підпорядковувались Раді Міністрів УРСР. Рада Міністрів могла покладати на міністерства здійснення окремих функцій міжгалузевого управління.

Держкомітети також були центральними органами держуправління. Союзно-республіканські комітети здійснювали міжгалузеве, а в окремих випадках – галузеве управління. Вони підпорядковувались Раді Міністрів УРСР та держкомітету СРСР. Республіканські комітети підлягали Раді Міністрів УРСР.

Також були ухвалені закони про обласні, районні, міські та районні в містах, селищні, сільські ради. Виконкоми були виконавчими і розпорядчими органами рад. Вони мали право вирішувати усі питання, віднесені до повноважень рад, за винятком тих, які вирішувалися лише сесією Ради.

У структурі виконкомів існували відділи та управління, які створювалися при усіх радах, за винятком сільських, селищних і районних у містах. У своїй діяльності відділи та управління підпорядковувалися раді, її виконкому та галузевому вищому органу держуправління.

Система влади, що діяла, лише створювала ілюзію стабільності. Проблеми, які зумовили реформи 1950-1960-х рр., вирішені не були. Вони призвели до міжкланових

суперечностей в правлячому класі. За умов погіршення в економіці у 1980-х рр., зниження довіри населення ці суперечності вийшли назовні та зумовили врешті розпад СРСР.

У 1990 р. Верховна Рада СРСР ухвалює закони про розмежування повноважень між СРСР та республіками [10]. Верховна Рада УРСР затверджує Декларацію про держсуверенітет УРСР [11]. УРСР сама формувала бюджетну, банкову, цінову, фінансову, митну, податкову системи, а при необхідності могла впровадити грошову одиницю. Влада мала здійснюватися за принципом поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Жодна партія, організація чи особа не могли виступати від імені народу.

У березні 1990 р. в СРСР було запроваджено інститут президентства, у грудні Раду Міністрів було перетворено на Кабінет Міністрів СРСР, який визначався як виконавчо-розпорядчий орган, підпорядкований Президентові.

Реформування союзних органів привело до змін у республіках. Кабінет Міністрів України був визначений найвищим органом управління в УРСР [12]. Було регламентовано функціонування центральних органів виконавчої влади УРСР [13]. Кабінет Міністрів об'єднував та спрямовував роботу міністерств та інших центральних органів держуправління. Значною подією стало запровадження поста Президента УРСР [14].

У грудні 1990 р. Україна ухвалила закон про місцеві Ради та місцеве самоврядування [15]. Місцеві ради здійснювали управління всіма галузями державного, господарського, соціального і культурного будівництва. Виконкоми рад були підзвітні радам [16].

Отже, незважаючи на формальне несприйняття Комуністичною партією теорії поділу влади, вже з часів становлення радянської влади відбувались фактичне виокремлення вертикалі виконавчих органів влади, бюрократизація державного управління. Першим десятиліттям радянського періоду були властиві тенденції до адміністративної та політичної централізації. Водночас бюрократизація, а також економічні та інші реформи, проведені завдяки такій централізації, створили підґрунтя для переходу до керованої децентралізації, чому сприяло формування численних бюрократичних угруповань. Проте керована адміністративна децентралізація не супроводжувалась політичною децентралізацією та не торкалася основ економічної системи. Пошуки нових форм зв'язку з широкими верствами населення були неефективними. Врешті це призвело до розпаду СРСР та зміни ідеологічних та політичних засад розвитку суспільства, зокрема засад взаємодії у системі виконавчої влади.

Література:

1. Конституция Украинской Социалистической Советской Республики : утвержденная Всеукраинским съездом Советов в заседании 10 марта 1919 г. и принятая в окончательной редакции Всеукраинским Центральным Исполнительным Комитетом в заседании 14 марта 1919 г. // Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність / [упоряд. І. О. Кресіна ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко]. – [2-е вид, змін. і доп.]. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. – С. 226–232.
2. Договор об образовании СССР. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ru.wikisource.org/wiki/Договор_об_образовании_СССР.2.
3. Конституція (основний закон) Української соціалістичної радянської республіки 15 травня 1929 р. : ухвалена Постановою XI Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів // Вісті ВУЦВК. – 1929. – 23 червня. – № 143.
4. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик : утверждена Чрезвычайным VIII съездом Советов Союза ССР 05 декабря 1936 г. (с последующими изменениями и дополнениями). - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm>.

5. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. Затверджена Постановою Надзвичайного XIV Українського з'їзду Рад від 30 січня 1937 р. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html>.
6. Верменич Я. Моделі економічного районування в Україні: уроки радянського досвіду / Я. Верменич // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика: Зб. ст. на пошану проф. П.П.Гудзенка. Вип. 12. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2007. – С. 102-118.
7. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик : принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 07 октября 1977 г. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/articles/history/1977cnst.htm>.
8. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки : прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 р. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>.
9. Закон Української РСР «Про Раду Міністрів Української РСР» від 19 грудня 1978 р. № 4157-IX // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1979. – № 1. – Ст. 7.
10. Закон Союза ССР «О разграничении полномочий между Союзом ССР и субъектами Федерации» от 26 апреля 1990 г. // Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. – 1990. – № 19. – Ст. 329.
11. Декларация «Про державний суверенітет України» від 16 липня 1990 р. № 55-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
12. Закон Української РСР «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР у зв'язку з вдосконаленням системи державного управління» від 21 травня 1991 р. № 1048-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 26. – Ст. 294.
13. Закон Української РСР «Про перелік міністерств та інші центральні органи державного управління Української РСР» від 13 травня 1991 р. № 10306-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 26. – Ст. 290.
14. Закон Української РСР «Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР» від 05 липня 1991 р. № 1293-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 33. – Ст. 445.
15. Закон Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» від 07 грудня 1990 р. № 533-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 2. – Ст. 5.
16. Закон Української РСР «Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР» від 19 червня 1991 р. № 1213а-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 35. – Ст. 467.

Перегида Е. В. Взаимодействие исполнительных органов власти Украины в советский период

В статье исследуется развитие политико-правовых механизмов взаимодействия исполнительных органов власти Украины в советский период. Первые десятилетия характеризовались тенденциями к укреплению власти бюрократии, административной и политической централизации. Послевоенные попытки административной децентрализации не были дополнены политической децентрализацией и не затрагивали основ общественной системы.

Ключевые слова: исполнительные органы власти, вертикаль власти, централизация, децентрализация, бюрократия.

Pereguda E. Interaction of the executive authorities of the Ukraine in the soviet period

The development of the political and legal mechanisms of interaction of executive authorities of the Ukraine in the Soviet period is researched in this article. The first decades were

characterized by the consolidation of bureaucratic power, administrative and political centralization. Postwar attempts to administrative decentralization were not complemented by the political decentralization and did not affect the foundations of the social system.

Key words: *executive authorities, vertical of the power, centralization, decentralization, bureaucracy.*

УДК: 323. 316. 072

Отрешко Володимир Сергійович,
кандидат педагогічних наук

ПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

У статті визначено проблеми, які повинні враховуватися органи державної влади при виробленні й реалізації державотворчої політики

Ключові слова: *політика державотворення, історичні особливості, культура, традиції, суспільство.*

Політична ситуація, яка склалася нині в нашій державі, свідчить про те, що жорстка централізація в управлінні країною та її економікою не має прогресивної перспективи.

У більшості проектів програм державного розвитку основний акцент робиться на економічних питаннях, випускаючи з поля зору соціально-демографічні й духовні механізми, ментальні особливості населення.

Нині Україна перебуває на перехідному етапі державотворення, який характеризується протиріччями між усталеними традиційними цінностями народу, його культурою і тими ліберальними цінностями, яких вимагає сьогодення. Це таїть у собі потенційну загрозу невірноваженості, розриву внутрішньосупільних комунікацій, напруги між широкими верствами населення і державою, між духовною елітою і масами. Політична еліта проявляє нездатність усвідомити розкол як внутрішню проблему суспільства, і тяжіє до розуміння цих проблем як підступів зловмисників і конкурентів, яких потрібно виявити, а ще краще – знешкодити. Хоча, як показує історія, «полювання на відьом» у принципі неспроможне попередити розкол, тим більше його ліквідувати, хіба що змінити форму чи загнати в підпілля.

Актуальність вироблення пріоритетів українського державотворення в тому, що в умовах глобалізації та інтеграційних процесів, вкрай необхідно є активізація теоретичних та прикладних досліджень для вирішення найбільш гострих і невідкладних проблем державного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідниками обґрунтовується необхідність вироблення політики державотворення прагненням перейняти досвід розвинутих країн (М. Горелов, О. Моця, О. Рафальський) [5], (В. Геєць, В. Семиноженко) [7]; інтеграції України в міжнародні політичні структури (В. Андрущенко) [6]; історичною необхідністю (В. Кремень, Д. Табачник, В. Ткаченко) [8]; визначення завдань та вирішення проблем державотворення (М. Дмитренко) [10] тощо.

Метою даної статті є аналіз сучасних тенденцій та визначення пріоритетів українського державотворення.

Виклад основного матеріалу. Політичною передумовою українського державотворення є потреба в завоюванні гідного місця в міжнародному співтоваристві цивілізованих народів і культур. У світі з повагою ставляться до держав з високим науковим і технологічним потенціалом, що пропонують новітні ідеї та моделі розвитку, показують зразки успішності в політичному та економічному розвитку.

Тому найважливішою вимогою часу є захист позиції нашої країни у світі, не

допустити, як мінімум, ізоляції і втрати суверенітету та забезпечити інтеграцію України в міжнародні політичні структури. Для цього вкрай необхідно остаточно переконати переважну частину суспільства, що політичні реформи – це «всерйоз і невідворотно» і що демократія найбільше відповідає інтересам усіх і кожного [1].

Становлення України як сучасної демократичної держави багато в чому визначається здійсненням відповідних соціально-політичних трансформацій, забезпеченням стабільності, миру і злагоди в суспільстві, створенням ефективної політичної системи, становленням громадянського суспільства тощо. Від розв'язання цих надзвичайно складних і масштабних проблем залежить реальне просування України на шляху до спільноти розвинених країн.

Реалізація завдань державотворення передбачає розробку та реалізацію стратегій довгострокового розвитку, мета яких – забезпечити виживання України у XXI ст., а також її стійкий демократичний розвиток. Розв'язання цих двох взаємопов'язаних завдань – веління часу. Україна змушена будувати свою державність за умов, коли навіть могутнім національним державам кинута глобальний виклик – співвідносити національні інтереси з фактором існування геополітичних центрів впливу. Тому нам треба не копіюючи бездумно різні стандарти «ідеального» суспільства та не втрачаючи своєї самобутності, реформувати політичну систему, здійснювати економічні перетворення з міжнародними організаціями та наднаціональними співтовариствами на рівноправній, відповідальній основі. Це – імператив внутрішньої та зовнішньої політики України у XXI столітті [1].

За роки незалежності в політичній системі України відбулися суттєві зміни. Вони полягали в переході від радянської влади до демократичної форми розподілу владних функцій. Цей шлях не був простим і прямолінійним. Тут українське суспільство зазнавало прогресу та відступів, перемог і поразок.

Ніхто не стане заперечувати, що одним із найголовніших досягнень нашої держави протягом перехідного періоду стало збереження відносної політичної стабільності і громадянського миру. Причому, незважаючи на всі існуючі прорахунки, владі вдавалося позитивно розв'язувати цю проблему без суттєвого обмеження прав людини та застосування силових методів, хоча об'єктивно в Україні існують набагато складніші умови, ніж у більшості колишніх союзних республік – поліетнічний склад населення, різні релігійні конфесії, у тому числі й політичні орієнтації [2].

За роки незалежності в Україні створені та функціонують основні демократичні інститути. Ухвалено Конституцію, що отримала високу оцінку міжнародної спільноти, поступово формується сучасна законодавча база, держава приєдналася до переважної більшості міжнародних конвенцій, що становлять правову базу демократичного устрою та захисту прав і свобод людини, проводяться вибори та референдуми. Але при цьому положення Конституції не завжди дотримуються, закони виконуються вибірково, права людини на практиці забезпечуються не завжди, а волевиявлення громадян до останнього часу спотворювалося. Стратегія управління державою полягає дотепер у формальному дотриманні демократичних процедур та жорсткому контролю за діями конкурентів, уникненні відкритої конкуренції.

Фактично система влади від початку незалежності конструювалася з орієнтацією не на більшу ефективність через постійний діалог із суспільством, прозорість і змінність, а на легітимацію власної безальтернативності. Більше того, головними політичними акторами були альянс державної бюрократії й олігархів та лівих сил. Ані перші, ані другі не мали достатнього державницького досвіду, чіткого уявлення про закономірності та виклики перехідного періоду, а отже, не мали реалістичної та корисної для країни програми дій. Вони тривалий час, поділивши між собою ролі влади й опозиції, розподіляли між собою й основну увагу з боку електорату, не пропонуючи демократичної перспективи та не бажаючи її [3]. Мало що змінилося й понині.

Наприкінці першого десятиріччя незалежності у зв'язку з позбавленням ілюзій щодо демократичної еволюції влади, накопиченням нового політичного досвіду та консолідацією

демократичної опозиції, почали формуватися серйозні перспективи для формування структур громадянського суспільства. Після парламентських виборів 2002 р. відбулися зміни в розстановці політичних сил: ліві відійшли на другий план, а правоцентристська опозиція склала серйозну конкуренцію старому альянсу державної бюрократії й олігархів. Події і процеси, що розгорнулися в Україні в контексті президентських виборів 2004 р. та ввійшли в історію під назвою «Помаранчевої революції», збурили хвилю народного оптимізму, чергових надій на забезпечене і справедливе майбутнє, розширення прав і свобод особистості. По суті ці події призвели до того, що населення України на декілька кроків відійшло від традиційного суспільства у бік сучасного цивілізованого.

Річ у тім, що традиційному суспільству притаманна так звана «недіяльна особистість», не налаштована на задоволення потреб майбутнього розвитку державності, а підпорядкована винятково задоволенню поточних потреб. У цьому сенсі в Україні протягом тривалого періоду домінували ознаки традиційності суспільства.

Особливо важливо для вибору моделі державотворення України знати про наявність критичної маси людей у суспільстві, зорієнтованих на здійснення діяльності заради майбутнього. Показово, що 61,2% населення (як свідчать дані моніторингу громадської думки у грудні 2009 р., що проводився Центром «Соціальний моніторинг» та Українським інститутом соціальних досліджень), що брали участь у політичних акціях під час виборів Президента України 2004 р., пов'язували свої дії з майбутнім. Це означає, що суспільство у своїй основній масі налаштоване на активну діяльність щодо того, щоб наздогнати тих, хто попереду, використовуючи передусім наявні здобутки. У разі домінування ж у суспільстві нелегітимних дій основна маса населення буде зацікавлена в активізації революційних перетворень у своїй країні. Нелегітимність не формує насамперед явного носія, який персоніфіковано взяв би на себе відповідальність за інноваційні державотворчі процеси та не був їх носієм, не формує також загальний потяг суспільства, в якому механізмом розвитку є інновація [4].

«Майдан» грудня 2004 року не лише суттєво змінив настрої й орієнтації українців, але й сприйняття України та українців у світі. Та неприхована і щира симпатія, з якою Європа і світ як на рівні органів державного управління, так і на рівні ЗМІ й інших інститутів громадянського суспільства поставилися до політичних змін, поширилася на всю країну. У своїй монографії «Цивілізаційна історія України» М. Горелов, О. Моць, О. Рафальський зазначили: «Є всі підстави стверджувати, що Україна не просто істотно поліпшила свій імідж у світі, а, по суті, вперше з моменту здобуття незалежності одержала його в такому обсязі й такому масштабі. Питання тепер полягає в тому, щоб з максимальною користю для країни і її громадян використати той потенціал і ту позитивну енергію, що їх покликали до життя події листопада-грудня 2004 року» [5].

Через п'ять років після тих бурхливих подій ми змушені були констатувати, що той потенціал і позитивну енергію переважно розтрачено. Але зрозуміло одне – Україна після «Помаранчевої революції» більше не буде такою як колись. Після визнання України європейською спільнотою і світом демократичною, ринковою державою, в якій домінує цивілізовано організований порядок, Україна не повернеться до колишніх моделей державності та відносин між владою та суспільством.

У зв'язку з відсутністю необхідного історичного часу для будівництва нової суспільно-політичної системи Україна досі вимушена здійснювати це будівництво на основі вирішальної ролі управлінських структур. А це означає залежність державотворення в Україні від діяльності її політичного корпусу. Численні моделі майбутнього, що продовжують пропонувати українські політики, поки що не викликають у людей особливої довіри. Це відбувається не лише тому, що вони схожі одна на іншу, але й тому, що вони не є переконливими: у них відсутня прогнозна складова, немає опори на політичні, економічні та соціокультурні реалії, не подано доказову базу тощо. А «без належних обчислень і прогнозу можливостей та ризиків кожного із практичних кроків, а особливо без вивіреної стратегії

суспільно-історичного поступу, Україну може полонити нова, ще вища і потужна хвиля суперечностей, розв'язання яких може бути пов'язане з частковою або повною втратою незалежності, розпадом української державності, втратою її авторитету в Європі і світі» [6].

Після двадцяти одного року перехідного періоду ми змушені констатувати – процес політичної та економічної трансформації суспільства в Україні триває. Досвід розвинених країн світу, особливо тих, що в короткий період здійснили раціоналізацію власної життєдіяльності, забезпечили високий рівень життя людей, утвердили їх права і свободи, демократичне управління та самоуправління, а також нові погляди на свій подальший розвиток свідчать про необхідність поєднання традицій та інновацій в усіх сферах суспільного життя. Як зазначають українські науковці, найбільш сприятливою для поступальних процесів на основі інноваційного шляху розвитку нині вважається концепція «множини інновацій», що затверджує різноманіття національних проектів та можливість застосування різних підходів до сучасного державотворення [7].

До того ж нині всім зрозуміло, що спроба побудови політичної системи західного взірця, про яку мріяли та за якою діяли реформатори першої хвилі, виявилася неможливою. На Україну чекає шлях у майбутнє на основі власних здобутків і помилок, але, очевидно, не без урахування досягнень сучасної цивілізації. Ще 1996 р. В. Кремень, Д. Табачник, В. Ткаченко у своїй праці «Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду)» висловили думку про необхідність поєднання традицій та інновацій у процесі розбудови української держави. Вони писали: «Україна має стати «відкритим суспільством», в якому на належному рівні буде забезпечений режим найбільшого сприяння всьому новому, сучасному, що характеризує інноваційний стиль мислення, органічно поєднаний із традиційними неперехідними цінностями культурного генофонду народу. Головною прикметою такого суспільства є забезпечення механізму реалізації вимоги «людського виміру» у всіх сферах життєдіяльності особи відповідно до міжнародних стандартів та вселюдських ідеалів» [8].

Через десять років цю думку детально розкрив відомий український політолог і соціальний філософ В. Андрущенко у своїй фундаментальній праці «Організоване суспільство». Він доводить, що модель майбутньої української державності слід вибудовувати з урахуванням історії, традицій, звичаїв українського народу, помножених на інноваційний досвід сучасної цивілізації. Таку модель він називає моделлю «Організованого суспільства». В. Андрущенко підкреслює, що провідною установкою для України є модель «організованого суспільства», заснованого на пріоритетах сталого людського розвитку, взаємозв'язок, узгодженість і взаємовідповідність яких якраз і зумовить ту якість життя, про яку мріяли люди, виявляючи свою думку щодо незалежності в 1991 р.

Згідно з автором організоване суспільство – це суспільство реабілітації гуманістичних цінностей, повернення до першооснов людського буття та культурного поступу, це суспільство розумної взаємодії людей на основі їхньої творчої співпраці і внутрішньої, детермінованої обов'язком і совістю поваги до Закону, Порядку і Справедливості. Це – реабілітація соціальності як ноосфери людського буття в розумі або – що те ж саме – розумне буття людини в суспільстві. До того ж автор вважає, що «організувати» таке буття неможливо, воно має утвердитися лише внаслідок «самоорганізації». При цьому «організація» постає не як мета, а як засіб, за допомогою якого формуються передумови цивілізованості та культури. «Організоване суспільство» є суспільством перехідним, транзитним; «самоорганізоване суспільство» – стабільним і перспективним [6].

Шукаючи відповіді на питання «куди йде Україна?», не можна обійти того, що на майбутнє країни ще дуже довго негативно впливатиме її минуле. Слід пам'ятати, що з кінця XVIII ст. більша частина України, а після 1945 р. уже вся Україна була відгороджена від основного річища світового політико-культурного розвитку. Вона є суспільством, що вирвалося не лише з внутрішніх, але й зовнішніх протиріч і змушене з незручних стартових позицій «вбудовуватися» у світову цивілізацію [9].

Залишки тоталітарного минулого, що активно виштовхували Україну з цивілізаційного світового процесу, нині продовжують чинити опір демократичним перетворенням. Наслідки штучного стримування і глибокого спотворення розвитку суспільства за радянських часів нині виявляються в гальмуванні становлення інститутів громадянського суспільства, в суперечливому, переважно деструктивному впливові влади на перебіг суспільно-політичних процесів.

Централізація, жорстка ієрархія, безпосередній цілеспрямований вплив держави на життя громадян за радянських часів роками формували особливе ставлення населення до державності, державних структур, зрештою до влади. Вони сформували в більшості населення патерналізм й утриманство, уявлення про недоторканість державної влади, особливий статус її вищих представників та інші переконання, яких не вдалося повністю позбутися навіть після славнозвісних подій листопада-грудня 2004 р.

На початку 1990-х українське суспільство змогло висунути для оновлення еліти лише поодиноких представників, які не входили до колишньої владної системи. Тому формування вже нового суспільного устрою знову відбувалося за рахунок дій згори. Від суспільства вимагали не стільки співучасті, скільки мовчазної згоди. Інакше кажучи, держава перейшла від тотального жорсткого безпосереднього втручання в суспільне життя до втручання переважно опосередкованого. При цьому можна навести приклади, коли суспільству нав'язувалася формальна участь у здійсненні демократії – референдум 2000 року і «всенародне обговорення» пропозицій Президента України Л. Кучми щодо реформування політичної системи [3] та обговорення проекту Конституції України Президента України В. Ющенка зразка 2009 року.

Поряд із новими політичними інститутами та відносинами в Україні зберігається значна частина лише «косметованих» або реформованих за суто випадковою логікою політичних трансформацій «українських реліктів» – клановість, олігархічність, відомчі або родинні інтереси, хабарництво тощо [10]. Річ у тім, що Україна відійшла від радянського тоталітарного типу демократії, але й не прийшла до демократії ліберальної. Поки що в Україні склався специфічний тип «демократії» – бюрократично-кланова. Групи бюрократії, клани мають великі можливості використовувати права і свободи для боротьби між собою, поливати брудом один одного через засоби масової інформації, навіть знищувати суперників політичними та фізичними методами [11].

Прихильна до авторитарно-бюрократичних методів управління бюрократія не сприйняла нових соціальних і політичних цінностей. Калькування західних моделей управління ще більше ускладнило становище. Як наслідок корумпованість – хронічна та невиліковна хвороба державного апарату, його постійна корозія, що підточує підвалини влади, – охопила всі структури управління, а бюрократизм у нашій країні став нормою поведінки державних службовців. Усе це фактично звело нанівець організаційну діяльність державного управління, призвело до втрати керованості багатьма сферами суспільного життя [12]. Наміри рішучої боротьби з корупцією і свавіллям чиновників нової генерації політиків та управлінців не отримали свого подальшого успішного розвитку. Хоча, попри численні проблеми в цій сфері, Україна, за висновком міжнародної організації Трансперенсі Інтернешнл, поступово переходить на рівень боротьби з корупцією, що в майбутньому може дати обнадійливі результати [13].

На жаль, залишки тоталітарного минулого відчуються не лише в політичному, а й у духовному житті суспільства. Дефіцит культури як наслідок затяжної неухвилю до цієї сфери негативно позначається на стані справ у суспільстві. Культурний дефіцит впливає на виробничу сферу (виливається в екологічну проблему, кризові, катастрофічні явища), політичну і правову практику (нескінченні чублення парламентарів, нехтування прийнятими рішеннями, невиконання постанов, зневажливе ставлення до закону через свої амбіційні переконання), соціальну сферу, побут, освіту, виховання тощо. Нині зрозуміло майже кожному: поза культурою ні про яке оновлення суспільства, впровадження демократичних

відносин не може бути й мови. Некультурна особа не може користуватися надбаннями цивілізації і створювати щось таке, що зацікавило б інші держави та народи, що оцінювалося б як загальнолюдське надбання. Спроби побудувати соціально справедливе суспільство поза загально цивілізаційними надбаннями людства приречені на невдачу. Лише культура збагачує народ національними та загальнолюдськими цінностями, залучає людину до творчості, виховує в ній господарсько-ділові та морально-етичні якості. Саме тому розвиток культури має розглядатися в тому самому статусі, як і політико-економічна проблематика. На жаль, і нині в цій сфері панує залишковий принцип. Більше того, не спостерігається певних зусиль радикально поліпшити стан речей [14].

Як залишок тоталітарного минулого в Україні є досить помітний прошарок населення, зневірений у власних можливостях і здібностях. Багато з них вважають свою націю «третьосортною», висловлюють недовіру державотворчим здібностям народу, політичним лідерам, державним діячам, господарським керівникам. Часто ці люди благоговіють перед іншонародною «твердою рукою», відчують ностальгію за минулою тоталітарною всеєдністю «народів слов'янського кореня», «єдиного радянського народу». У цьому разі йдеться, насамперед, про людей похилого віку, в яких дуже важко сформувавши тверду незалежницьку позицію.

Інша вада тоталітарного минулого – відчужено-казенне, знеособлене ставлення до природи, її надр, праці та її результатів, до власності і влади, – на жаль, широко розповсюджена й серед молоді. Виховані на засадах державної (не своєї) власності, декілька поколінь українців виявилися інфікованими байдужістю до справи, безгосподарністю, а нерідко і злочинною безвідповідальністю. Звичними, широко розповсюдженими стали поодинокі раніше випадки розкрадання державної та колективної власності, особистого майна громадян. Укорінилася зневіра до державного як «казенного», чужого, не свого.

Отже, прискорений характер подолання залишків тоталітарного минулого і входження в цивілізаційний процес на основі інноваційних стратегій є одним із головних політичних завдань українського державотворення та розвитку культури, утвердження конкурентоздатності України в Європі і світі.

Усі конструктивні соціальні сили нині мають зрозуміти, що перед Україною стоїть історичне завдання – здійснити цивілізаційний прорив, прорив у нову якість, у новий варіант суспільного розвитку, що докорінно змінить зміст і рівень життя. І при цьому слід мати на увазі, що жорсткого детермінізму в таких стрибках немає. Тут більшу роль відіграють інші механізми: вміння подолати політичну кризу, кризу влади, кризу ідеології, вміння знайти нові інноваційні підходи до сільського господарства країни, промисловості, до використання робочої сили, розвитку освіти та науки [15].

Отже, враховуючи історичні, соціально-економічні та політичні передумови розвитку української державності, слід зазначити, що стратегія такого поступу має спиратися на досвід західних країн, власний довготривалий прогноз динаміки світових політичних й економічних відносин, унікальні цивілізаційні та соціокультурні основи української нації. Наявність освіченого населення, сировини, інновацій, зручне географічне розташування, новий середній клас, готовий купувати нові високоякісні товари та сильне, динамічне підприємництво дозволять Україні за умов нової технологічної хвилі відігравати роль провідної країни світу.

Щоб посісти гідне місце у світі Україна має перестати бути державою з керованим ззовні суверенітетом. У міжнародному контексті країна має стати повноцінним глобальним гравцем: її доля не повинна визначатися факторами хиткої рівноваги у відносинах США, Росії та ЄС. Україна може й зобов'язана відбутися як повноцінний суб'єкт політично значимих рішень, знайти гідне місце у процесах глобалізації та регіональної інтеграції. Цілком очевидно, що Україні як державі, яка знаходиться в центрі Європейського континенту, не може бути притаманною функція ресурсно-сировинного придатку. Для того

ж, щоб піднятися на провідні позиції в міжнародному поділі праці, необхідно оволодіти чинниками глобалізації, що полягають у розвитку високих технологій.

Література:

1. Звернення Президента України до Верховної Ради у зв'язку з Посланням Президента України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році» 9 лютого 2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/news/data/11_6001.html.
2. Стратегії розвитку України: теорія і практика / За ред. О. С. Власюка. – К.: НІСД, 2002. – С. 85.
3. Дергачов О. Особливості розвитку і організації структур громадянського суспільства / О. Дергачов // Україна: плоди дванадцяти бурхливих років Зб. ст. / Фонд ім. Фрідріха Еберта. Регіон. представництво в Україні, Білорусі та Молдові. Упоряд. та редак.: В. І. Андрийко та Г. Курт. – К.: Заповіт, 2003. – 326 с.
4. Геєць В. Семиноженко В. Інноваційні перспективи України / В. Геєць, В. Семиноженко. – Харків: Константа, 2006. – С. 16.
5. Горелов М., Моця О., Рафальський О. Цивілізаційна історія України / М. Горелов, О. Моця, О. Рафальський. – К.: ТОВ УВПК «ЕксОб», - 2005. – С. 501.
6. Андрущенко В. Організоване суспільство / В.П.Андрущенко. Ін-т вищої освіти К., 2006. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/books/2006/06vaos/index.html#00>.
7. Геєць В. Семиноженко В. Інноваційні перспективи України / В. Геєць, В. Семиноженко. – Харків: Константа, 2006. – С. 15.
8. Кремень В., Табачник Д., Ткаченко В. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду) / Кремень В., Табачник Д., Ткаченко В. – К.: «ARC-Ukraine», 1996. – С. 752.
9. Політична історія ХХ століття: В 6 т. / Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. – К.: Генеза, 2002-2003. Т. 6.: Від тоталітаризму до демократії (1945-2002) / О. М. Майборода, Ю. І. Шаповал, О. В. Грань та ін., 2003. – С. 668.
10. Дмитренко М. Євроінтеграція і національні інтереси країни / М. Дмитренко // Моделі та стратегії євроінтеграції України: економічний і правовий аспекти. (Збірник доповідей за матеріалами ІХ Міжнародної науково-практичної конференції). – К.: УАЗТ, 2006. - С. 25-30.
11. Політична історія ХХ століття: В 6 т. / Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. – К.: Генеза, 2002-2003. Т. 6.: Від тоталітаризму до демократії (1945-2002) / О. М. Майборода, Ю. І. Шаповал, О. В. Грань та ін., 2003. – С. 676-677.
12. Цветков В., Горбатенко В. Демократія – Управління – Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства: [Монографія] / В. В.Цветков, В. П. Горбатенко Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН Укр. К.: 2001. – С. 7.
13. Промова Президента України Віктора Ющенка на медіа-форумі «Україна на інформаційній карті світу» від 15 листопада 2006. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/news/data/11_11788.html.
14. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світогляд. аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко – К.: Знання України, 2002. – С. 49-52.
15. Політична історія ХХ століття: В 6 т. / Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. – К.: Генеза, 2002-2003. Т. 6.: Від тоталітаризму до демократії (1945-2002) / О. М. Майборода, Ю. І. Шаповал, О. В. Грань та ін., 2003. – С. 668-669.

Отрешко В.С. Политические приоритеты украинского государственного строительства

В статье определены проблемы, которые должны учитываться органами государственной власти при разработке и реализации политики государственного строительства.

Ключевые слова: политика государственное строительство, исторические особенности, культура, традиции, общество.

Otreshko V. Political priorities ukrainian creation of the state

Problems that must be taken into account public authorities at making and realization of state-creative policy are certain in the article

Keywords: policy of creation of the state, historical features, culture, traditions, society.

УДК 351:305

Дідух Ганна Ярославівна,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології

Українсько-Арабського інституту міжнародних відносин та лінгвістики
імені Аверроеса,
ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

**ДО СУТНОСТІ ГЕНДЕРНИХ ЗАСАД ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ:
МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ**

У статті проаналізовано з точки зору системного та синергетичного підходів доцільність та обґрунтованість фемінізму як соціально-політичного явища у контексті реформування державного управління. Використовуючи інструментарій методології, автором зроблено спробу пояснити неефективність тотальної фемінізації політики.

Ключові слова: гендерна політика, фемінізм, державне управління.

На написання цієї наукової розвідки автора надихнула книга В. Брайсон «Політична теорія фемінізму», яку присвячено прагненню розібратися у стані жінок і змінити його, спробі розширити наше розуміння усіх сфер політичного життя, а також цілій низці цікавих аспектів [1, с. 12-13].

Фемінізм і політика – що між ними спільного і відмінного. Таке питання науковець, який претендує на виваженість своєї позиції, мабуть, ставити перед собою не буде. Проте, спробувати окреслити наукові точки перетинання усе ж таки варто. І тут ми підемо «від зворотного». Не секретом є той факт, що останнім часом низка теоретиків та практиків політичної науки наголошують на тому, що українська політика стала б більш гуманною, якби влада спробувала надати їй більшої кількості жіночих рис. Можемо стверджувати, що, до певної міри, відбувається процес «фемінізації політичного життя сучасної української дійсності». Та чи є це відповіддю на усі питання і єдиним варіантом вирішення низки наших проблем. Саме для цього необхідним, на нашу думку, є теоретичний аналіз місця і ролі жіноцтва у державному управлінні, поза контекстом поетичної та феміністичної патетики та риторики, із використанням низки наукових фактів, а не уявних конструктів.

Отже, актуальність наукової розвідки саме у цій царині є спробою відповіді як прихильникам, так і супротивникам (або критикам – так висловитися буде більш коректно) фемінізму як суспільно-політичного феномену.

Серед наукових джерел, на які спирається автор у цій науковій розвідці, хочемо відзначити праці Дж. Аутшорн, В. Брайсон, Дж. Буссмейкер, С. Вальєнте, Ф. Гардинер, К. Кіппатрик, М. Лейенар, Дж. Ловендускі, П. Норріс, Б. Рейнальда, Я. ван дер Рос, Я. Форбс.

З роботами цих науковців можна ознайомитися у монографії «Забезпечення рівності статей: політика країн Західної Європи» [2].

Для аналізу методологічного інструментарію нами використано роботи Н. Лумана [7] (системний підхід) та Г. Хакенена, Л. Мосіонжніка [10] (синергетичний підхід). Також автор спирається у цій статті на наукові розвідки таких українських дослідників, як О. Кулачек (проблематики місця і ролі жінки у державному управлінні) [6] та В. Горбатенко [8] і М. Остапенко [9] (досить цікаво проаналізовано інструментарій синергетики з потенцією вирішення політологічних проблем).

У цій статті автор, використовуючи інструментарій синергетики та системного підходу, пояснює загрози тотальної фемінізації політики та її можливий негативний вплив на ефективність державного управління, що є достатньо новітньою науковою розробкою.

Звідси, можемо констатувати мету цієї наукової статті – аналіз місця і ролі жіноцтва у вимірі державного управління.

Для цього нами поставлено наступні наукові завдання:

- 1) дати визначення категорії «державне управління»;
- 2) окреслити методологічне поле аналізу управління державою крізь призму гендерних категорій.

Щодо першого завдання, то тут ми цілком погоджуємося із авторами монографії «Соціологія управління» І. Бідзюрою та Ю. Сурміним, які справедливо наголошують на тому факті, що термін «управління», незважаючи на уявну простоту, досить багатозначний. Це і певне інституціональне утворення у суспільстві, що сприяє його самозбереженню і розвитку; і функція організованих систем різної природи (біологічних, технічних, соціальних), яка забезпечує їх цілісність, тобто досягнення поставлених перед ними завдань, збереження їхніх структур, підтримки режиму їхньої діяльності; це (управління) засіб упорядкування об'єктів, спосіб боротьби із хаосом; керуючий вплив суб'єкта на об'єкт, впорядкування системи, забезпечення її функціонування у повній відповідності із закономірностями існування і розвитку; це процес, технологія специфічних перетворювальних впливів тощо [3, с. 7].

Д. Ольшанський з цього приводу слушно наголошує, що політичне управління – це свідомо діяльність політичних інститутів і окремих суб'єктів, яку спрямовано на регулювання стихійних і усвідомлюваних, об'єктивних і суб'єктивних процесів, цілеспрямоване упорядкування політичних відносин [11, с. 508-509]; це вплив на суспільство з метою його упорядкування, збереження якісної специфічності, удосконалення і розвитку – властивість будь-якого суспільства, яка є похідною від його системної природи, суспільного характеру праці, необхідності спілкування людей у процесі праці та життя, обміну продуктами матеріальної та духовної діяльності [11, с. 508].

Визначимося, яке місце посідає у цьому питанні гендерний компонент, тобто перейдемо до другого завдання цієї наукової статті.

Тут одразу наголосимо, що, як справедливо зазначають автори колективної монографії «Забезпечення рівності статей: політика країн Західної Європи» у 80-90-х роках ХХ століття реалізація принципу рівності поступово стає невід'ємним атрибутом державної політики, хоча ставлення до цієї проблематики з боку урядів західних країн постійно змінювалося, про що засвідчує практика створення і наступного скасування міністерств і відомств, які були б відповідальні за проведення політики рівності статей [2, с. 11].

На рівні усього Європейського Союзу маємо можливість спостерігати факт збільшення питомої ваги соціальної політики у цілому (і гендерної зокрема), хоча на початкових етапах свого існування це об'єднання обмежувалося рамками економічного регулювання. Але починаючи з 1974 року, коли 21 січня було прийнято резолюцію про програму соціальних заходів ЄС, було проголошено важливість соціально-політичного значення рівності жінок та чоловіків [2, с. 293]. Ці події дослідники трактують як докорінні зміни у політиці ЄС щодо гендерної проблематики. Зумовлено їх низкою факторів: поява групи жінок, які добре володіли ситуацією і продуктивно діяли за обставин організаційних та

культурних змін; низка невдалих дій з боку інших акторів і факт наявності необхідної підтримки жіночого руху тощо. Як факт, маємо «стрибок» від повної байдужості до проблеми рівності аж до створення ефективних міжнародних інструментів (директив) з метою зміни національних законів та «правил гри».

І сьогодні, не зважаючи на низку недоліків соціальної політики ЄС (про які часто говорять самі європейські комісари) щодо гендерних питань, маємо факт інституційного оформлення міжнародного інструментарію розробки та впровадження гендерноорієнтованої соціальної політики на європейському просторі.

Звідси постає запитання, чому Україна не може скопіювати досвід гендерного форматування соціальної політики ЄС і, тим самим, зняти низку питань, з якими ми постійно зустрічаємося. Саме тут маємо необхідність аналізу спектру концепцій державного управління на предмет гендерного питання, але це може бути як предмет подальших наукових розвідок. Зараз спробуємо тільки окреслити методологічне поле такого аналізу.

Управління має дві складові: організаційну та самоорганізаційну, які має бути визначено як на традиційних, так і на креативних (нестандартних) засадах. Тут цілком погоджуємося із Х. Хачатуряном, який наголошує, що оптимізація сучасної системи державного управління має ґрунтуватися на його переході на інноваційну модель розвитку. Остання, на думку автора, має включати у себе такі моменти: постійність мети вдосконалення системи надання державних послуг і всіх інших аспектів діяльності органів державного управління (ця система має функціонувати так, що прагнення до власного вдосконалення було іманентною рисою її існування); формування нової філософії державного управління, яка має ґрунтуватися на розумінні тісного взаємозв'язку між якістю державного управління і якістю життя громадян; більш активне впровадження саме механізмів самоконтролю, на противагу державному контролю, формування системних механізмів розвитку потенціалу самоврегулювання і, відповідно, інноваційна оптимізація діяльності інститутів державного управління; формування чи переорієнтацію державної стратегії на покращення, передусім, якості життя громадян; підвищення ефективності державного управління за рахунок зменшення витрат на нього; постійна підготовка і перепідготовка управлінських кадрів; поліпшення якості управлінського процесу на системному рівні, створення дієвих механізмів циркуляції управлінської інформації та відповідне реагування на виклики зовнішнього оточення; впровадження командного принципу роботи державних службовців і ліквідація внутрішньосистемних бар'єрів у неформальній комунікації; формування завдань для пересічних чиновників у межах їх можливостей та у прийнятній для них формі; мінімізація кількісних стандартів оцінки діяльності чиновників, навпаки – підтримка їх інноваційної діяльності; використання системи матеріальної і нематеріальної мотивації персоналу інститутів державної служби; заохочення службовців до вдосконалення та самовдосконалення; підвищення якості управління як головна чи, навіть, генеральна мета процесу державного управління [4].

Ми цілком погоджуємося із автором щодо доцільності впровадження цих заходів з метою оптимізації державного управління, проте, виникає у рамках цієї статті питання про місце і роль гендерної складової в цьому процесі. І чи доцільним узагалі є така постановка питання за умов глобалізованого трансформаційного світу? Чи є доцільною теорія та практика фемінізму за новітніх постмодернізаційних умов? Можливо, за умови впровадження цих заходів інноваційного змісту автоматичним стане зростання місця і ролі жіноцтва у державному механізмі.

Тут є дуже цікавою стаття, яку присвячено гендеру у державному управлінні, визначенню його як чиннику розподілу влади. Її автори наголошують на тому факті, що становище жінки у суспільстві є мірилом його прогресу, що зумовлює факт необхідності уваги до нього зі сторони усього соціуму. І ось тут – увага – дуже цікавий момент: «ситуація в державному управлінні відтворює те, що ми маємо в суспільстві. Якщо в суспільстві низький рівень розуміння гендерної рівності з погляду стереотипних соціальних ролей, то це

знаходить своє відображення і в державному управлінні» [5]. Дійсно, якщо суспільство не є готовим до адекватного прийняття жінок на різних посадах, у тому числі, з достатньо високими соціальними аргументами, то вимагати від держави організаційного закріплення жіноцтва у вищих ешелонах влади, ми не маємо ніякого ні морального, ні юридичного права. І тут одразу постає улюблена фраза багатьох політологів: «легальність – це ще далеко не легітимність...». Можна запозичити низку позитивних реформ Заходу щодо гендерної оптимізації державного управління, проте вони так і залишаються порожніми фразами на фоні суспільного нерозуміння і неприйняття...

Продовжуючи цю ідею, хотілось би відзначити досить цікаву монографію О. Кулачек, яку присвячено аналізу ролі жінки у державному управлінні [6]. Авторка зазначає, що лише друга хвиля фемінізму, яка охопила країни Заходу у 1970-80-х роках ХХ століття, гостро поставила питання про необхідність повноправної участі жінок і в партійних керівних органах, і у владних структурах у масштабі усього суспільства. Зокрема, пролунали заклики до ліквідації чи зменшення вражаючої нерівності жінок в органах суспільного та державного управління; спонукання їх самих висувати під час виборів свої кандидатури на керівні посади; надання фінансової допомоги жінкам-кандидатам; проведення спеціальних курсів, семінарів, тренінгів, конференцій для жінок, які виявили бажання поділитися з чоловіками владні функції; розробка і реалізація політики «позитивної дискримінації». Остання, до речі, полягає у визначенні і впровадженні такої популярної у низці країн політики квотування (а саме: встановлення мінімальних кількісних норм участі представників обох статей), та ціла низка інших заходів [6, с. 155-156].

О. Кулачек, до речі, наголошує, що сьогодні, як і раніше, гостро стоїть питання про необхідність повноправної участі жінок як у партійних керівних органах, так і у владних структурах у масштабах усього суспільства; відбувається процес змін в державній гендерній політиці низки країн, а також у суспільній свідомості виборців щодо проблеми «жінка і влада» [6, с. 157].

Саме на останньому аспекті хочемо наголосити. З нашої точки зору, тільки гармонійне поєднання зовнішнього впливу (усі заходи щодо оптимізації гендерної політики, які здійснюються державними органами) і внутрішніх аспектів (власне, готовність самого суспільства до активної участі жіноцтва в управлінні державними справами) дозволять нам говорити про ефективність гендерної політики. І ніяке квотування, навіть як тимчасовий захід, у такому разі не потрібно.

Можемо стверджувати, що ефективним у дослідженні державного управління як системи є використання системного підходу. Системність як теорії, так і практики, є однією з головних рис сучасного життя, саме тому вона є необхідною компонентою і у розумінні такого явища як гендерна політика. Н. Луман цілком слушно зазначає, що саме системи мають здатність зберігати себе шляхом відносин обміну з навколишнім середовищем і перетворювати «вихід» на «вхід». І тут ефективність процесу пізнання підвищується явищем «самореференції», яка переважає на сьогодні. Остання дозволяє системам, які самоорганізуються, створювати і змінювати свої власні структури за допомогою власних операцій, тобто бути, певним чином, «автономними», але, при цьому, рахуватися із навколишнім середовищем, яке визначає основні точки для їх власних стандартів [7].

Гендерна політика – з нашої точки зору – теж є системним явищем, тому і потребує однією з умов своєї ефективності визнавати саме взаємспрямованість організаційних (державних) та самоорганізаційних (суспільних) аспектів.

Поринаючи далі у царини методології зазначимо, що системність гендерної політики обґрунтовує використання синергетичного підходу. Щодо останнього, то як справедливо зазначає В. Горбатенко: «... синергетика передбачає фундаментальний перегляд ролі науки і зорієнтована на адекватне і глибинне розуміння складних соціальних явищ, які відбуваються на планеті, починаючи з другої половини ХХ століття, а також на забезпечення передумов

виживання конкретного суспільства через пізнання можливостей його вдосконалення» [8, с. 27].

Погоджуючись з науковцем, хочемо відзначити, що, на нашу думку, синергетичний інструментарій може бути застосовано до пізнання феномену гендерної політики, і, зокрема, у нашій державі. Так, наприклад, М. Остапенко зазначає, що на відміну від підходів до розгляду світу, які склалися в межах класичної і неklasичної наук, синергетика має певні переваги в тому відношенні, що вона ґрунтується на більш глибокому розумінні єдності та різноманітності світу, осмисленні загальних механізмів виникнення і розвитку нового на основі процесу самоорганізації, виявленні протилежних, але взаємопов'язаних тенденцій в розвитку самоорганізованого світу, які переходять одна в одну, проявляючи свій динамічний характер [9, с. 94-95].

Таким чином, феномен гендерної політики доцільно аналізувати з точки зору саме системного підходу доповненого і поширеного інструментарієм синергетичної парадигми.

Наприкінці методологічної складової цієї наукової розвідки зазначимо, що синергетика – це міждисциплінарний підхід, в основі якого лежить діалектика хаосу і порядку. Перефразовуючи десять постулатів синергетики, які свого часу було сформульовано Г. Хакененом [10, 23], можемо стверджувати:

- гендерна політика є системою, що складається з декількох частин (згідно ієрархічності як властивості цієї системи – рівнів), які знаходяться у взаємодії один з одним (тобто маємо факт наявності і потреби гармонійного взаємодоповнення організаційної та самоорганізаційної складових цього явища);

- ця система є нелінійною;

- вона є відкритою;

- відповідно, гендерна політика як феномен, відчуває на собі *внутрішні і зовнішні впливи*. До переліку внутрішніх системно можна віднести соціальні очікування населення щодо її ефективності та її впливу на підвищення рівня якості життя останнього (ми вже зазначали, що це є однією з визначальних умов інноваційної спрямованості та оптимізації державного управління). Зовнішні впливи – у контексті українського суспільства – це очікування світової спільноти на предмет поліпшення соціальної політики нашої держави у цілому, та її гендерних аспектів, зокрема;

- у будь-який момент ця система (гендерна політика) може стати *нестабільною*;

- в ній відбуваються *якісні зміни* тощо [10, 29].

Ми можемо говорити про низку інших аспектів синергетичної парадигми та відповідної, згідно неї, моделі поведінки таких систем, що само організуються. У контексті нашого дослідження мова йде, власне, про системність гендерної політики та застосування до її аналізу системної парадигми доповненої інструментарієм синергетики та діалектики.

Як висновок, у читача цілком слушно виникне запитання: невже таким важливим є аналіз саме методологічних аспектів дослідження гендерної політики. Можливо, більш доцільним є аналіз теоретичних засад, а ще ліпше – визначення практичного поля цього феномену. Зауваження є цілком слушним, якби не одне «але». Побудова аргументованої теорії, а тим більше, її практична апробація не є можливими поза науковим контекстом, а, якщо бути більш точними, то є похідними від цих аспектів. На початку цієї наукової розвідки ми зазначали, що ефективність гендерної політики, як суспільно-політичного явища, складається із двох рівнозначних частин – організаційної (до якої ми відносимо збільшення долі участі жінок і в партійних керівних органах, і у владних структурах у масштабі усього суспільства; зменшення нерівності жінок в органах суспільного та державного управління; їх спонукання до висунення під час виборів своїх кандидатур на керівні посади; надання фінансової допомоги жінкам-кандидатам; підвищення рівня компетентності жінок-державних службовців та жінок-політичних діячів і політиків; формування та реалізацію політики позитивної дискримінації) і самоорганізаційної (готовність самого суспільства і особливо представниць чарівної статі до сприйняття

останніх як рівноцінних та рівнозначних акторів суспільно-політичного життя). І от у другому аспекті, як завжди, набагато більше суперечливих моментів.

Отже, наголошуємо не тільки на складності та багатогранності феномену державного управління, і, крізь призму гендерного аналізу зокрема, але й на неможливості формування його дієвих засад поза розумінням важливості процесу його «ожіночення» самим суспільством і порожності тільки нормативно-правового та державно-врегульованого наповнення цього явища.

Серед подальших наукових звершень і розвідок, хочеться відзначити актуальність аналізу рівня готовності українського суспільства сприймати жінок як повноправних учасників політичного процесу у нашій державі.

Література:

1. Брайсон В. Политическая теория феминизма : Введение / В. Брайсон; [Пер. с англ. О. Липовской и Т. Липовской]. – М. : Идея-Пресс, 2001. – 304 с.
2. Килпатрик К. Обеспечение равенства полов: политика стран Западной Европы. / К. Килпатрик, Н. Пиппа, Дж. Ловендуски и др. / [Под ред. Ф. Гардинер]. – М. : Идея-Пресс, 2000. – 312 с.
3. Сурмін Ю. П. Соціологія управління: підручник / Ю. П. Сурмін, І. П. Бідзюра. – К. : «Освіта України», 2012. – 688 с.
4. Хачатурян Х. В. Реформування державного управління в контексті концептуальних управлінських інновацій / В. Хачатурян. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2007-1-1/doc/1/08.pdf>. – Заголовок з екрану.
5. Гендер у державному управлінні. Гендер як чинник розподілу влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cpk.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=681. – Заголовок з екрану.
6. Кулачек О. Роль жінки в державному управлінні: старі образи, нові обрії [Монографія] / О. Кулачек. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – 301 с.
7. Луман Н. Введение в системную теорию [Текст] : [лекции] / Н. Луман ; пер. с нем. К. Тимофеева ; ред. Д. Беккер. – М. : Логос, 2007. – 359 с. (Библиотека философского журнала «Логос»).
8. Горбатенко В. П. Політичне прогнозування : [навч. посібник] / В. П. Горбатенко, І. О. Бутовська. – К. : МАУП, 2005. – 152 с.
9. Остапенко М. А. Політичний плюралізм з позиції синергетичного підходу / М. А. Остапенко // Нова парадигма: [журнал наукових праць] / Голов. ред. В.П. Бех.; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова; Творче об'єднання «Нова парадигма» / – Вип. 82. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – С. 93-101.
10. Мосионжик Л. А. Синергетика для гуманитариев / Л. А. Мосионжик. – СПб.; Кишинев: Издательство СПб ИИ РАН «Нестор - История»; Издательство «Высшая антропологическая школа», 2003. – 155 с.
11. Ольшанский Д. В. Политико-психологический словарь / Д. В. Ольшанский. – М. : Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002. – 575 с. (Серия «Gaudemus»)

Дидух А. Я. К сущности гендерных основ государственного управления: методологические аспекты

В статье проанализированы с точки зрения системного и синергетического подходов целесообразность и обоснованность феминизма как социально-политического явления в контексте реформирования государственного управления. Используя инструментарий методологии, автором сделана попытка объяснить неэффективность тотальной феминизации политики.

Ключевые слова: гендерная политика, феминизм, государственное управление.

Didukh G. States manadgments gender content:methodological analysis

In the article the expedience and validity of feminism as a social and political phenomenon in the context of the reform of public administration is analysed from the point of view of the system and synergistic approaches. Using the tools of methodology, the author seeks to explain the ineffectiveness of total feminization politics.

Key words: gender, feminism, public administration.

УДК 323.2(477):378.014

Ткач Надія Олександрівна,
студентка 5-го курсу Інституту політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Проаналізовано державну освітню політику на рівні вищої школи відповідно до сучасних вимог українського суспільства. Особливе місце відводиться якості вищої освіти та її недолікам. Розглянуто фактори, які впливають на ці характеристики.

Ключові слова: освіта, вища школа, державна освітня політика, суспільний розвиток

На основі інтеграційних, модернізаційних, трансформаційних перетворень та пошуку оптимальної освітньої системи, яка передбачає переосмислення потреб ринку праці держави, в Україні відбувається оновлення системи вищої освіти. У цьому процесі становлення молодого спеціаліста є головним завданням, але останнє можливе лише за умови сприяння державної освітньої політики. Освіта – це комплексний, цілеспрямований процес набуття знань, що визначає розвиток держави, який формується за рахунок внутрішньої інтеграції суспільства та є чинником суспільного прогресу. Освіта загалом виступає ключовою ланкою міждержавного діалогу, де реалізація державних програм гарантує майбутнє новим поколінням, а вища освіта є апогеєм чи орієнтиром розвитку всієї освіти. Сучасне ж розуміння поняття «якості освіти» нівелюється як характеристика, натомість воно підмінюється поняттями престижності та рейтингу ВУЗу.

Державна освітня політика щодо вдосконалення вищої школи виступає невід’ємною складовою розвитку науки, культури, техніки та мистецтва, які відкривають нові горизонти для майбутнього України. Питанню державної освітньої політики вищої школи присвячено багато наукових праць, періодичних видань та статей, які формують науковий діапазон важливості дослідження даної теми. Серед фахівців, які розробляли проблематику державної політики саме вищої школи слід зазначити В. П. Андрущенко [2], А. Ю. Бажала [3], Я. Я. Болюбаш [4], Є. В. Краснякова [6], В. Г. Кременя [7], С. М. Ніколаєнка [8], О. Ю. Оболенського [9] та ін.

Наприклад, В. П. Андрущенко та В. Л. Савельєв зазначають, що в академічному середовищі навряд чи хтось заперечуватиме, що на сьогоднішній день осягнення феномену освітньої політики вже неможливе поза системою координат, що утворюється «тріадою конструкцій» – «глобалізація», «інтернаціоналізація», «європеїзація» [2, с. 25].

І. В. Іванюк підкреслює, що освітня політика має певні характеристики, важливі для розуміння того, в якій спосіб вона формується; треба брати до уваги контекст і передісторію прийняття політичних рішень в освіті; в основі політики лежать певні цінності, тому в будь-якому разі складно уявити політичне рішення, яке не ґрунтується на цінностях; політика не може бути створена з чистого аркуша, без урахування обставин, у яких її впроваджуватимуть, треба зважати на загальний контекст творення політики: історичний, соціальний, економічний, етнічний, релігійний та ін.

О. Ю. Оболенський звертає увагу на те, що держава функціонує в певному соціальному оточенні, залежить від економіки та культури суспільства, його структури, психології і духовних цінностей громадян, їхнього менталітету, історичної пам'яті поколінь тощо. У зв'язку з цим процеси формування й здійснення освітньої політики на кожному етапі розвитку суспільства мають певні особливості, які детермінуються співвідношенням соціально-економічних умов та суспільно-політичних відносин, що, власне, і впливає на визначення змісту, пріоритетних цілей освітньої політики, вибір методів і засобів їхнього досягнення. Сукупність цілей та завдань держави, що практично реалізуються нею в освітній сфері, відтворюють сутність держави та її соціальне призначення [5, с. 23].

В. Г. Кремень акцентує увагу на тому, що глибина особливості освітньої політики полягає в органічному поєднанні в собі політичних, соціальних, економічних та власне освітніх аспектів. Тільки за такого підходу до освіти ми зможемо вивести її за відомчо-галузеві бар'єри і надати їй сучасної сутності як сфері інтеграції та реалізації загальнонаціональних інтересів та пріоритетів нашої держави [7, с.168].

Питання державної освітньої політики піднімалися неодноразово, але у процесі її втілення виникають потреби внесення змін та вдосконалення освітнього простору вищої школи. Це стосується як внутрішніх так і зовнішніх умов та вимог до вищої освіти. Дотримуючись демократичних принципів, Україна прагне досягти конституційних норм в освіті та забезпечити їй відповідну якість, визначивши державні освітянські напрямки як європейські. Освітній процес у вищій школі підмінений кількісною характеристикою, що є штучним заміником якості. Нормативно-правова база вищої освіти констатує якість процесу навчання, що виступає класикою функціонування освітньої системи. Таким чином, *метою даної роботи є дослідження державної політики у системі вищої освіти.*

Вимоги суспільного розвитку ставлять перед вищою школою все нові завдання. Для їхнього вирішення необхідно звернути увагу на якість освіти, що допоможе при вирішенні основних проблем. Перехід України до демократичного суспільства, правової держави та ринкової економіки потребували докорінного реформування системи освіти. Це виявлялося передусім у невідповідності освіти запитам особистості, суспільним потребам та світовим досягненням людства; у зміцненні соціального престижу освіченості та інтелектуальної діяльності; у спотворенні цілей та функцій освіти; бюрократизації всіх ланок освітньої системи. З огляду на це, було поставлено стратегічні завдання щодо відродження й розбудови системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян, формування освіченої, творчої особистості, виведення освіти в Україні на рівень розвинених країн світу. Державою було визнано освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного життя. Основними демократичними принципами української освіти було проголошено: доступність освіти для кожного громадянина; рівність умов для цілковитої реалізації здібностей кожної людини; гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських цінностей; науковий, світський характер освіти; поєднання державного управління і громадського самоврядування тощо [5, с. 23]. Із започаткуванням системи відбулася поява негативних речей, таких як знецінення освіти, що призводить до спотворення свідомості щодо необхідності набуття знань. Вища освіта не є виключенням, вона виступає ключовим показником розвитку державної освітньої політики і орієнтиром для підрастаючого покоління щодо реалізації його потенціалу в майбутньому.

Як зазначено в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки, інтеграція України у світовий освітній простір вимагає постійного вдосконалення національної системи освіти, пошуку ефективних шляхів підвищення якості освітніх послуг, апробації та впровадження інноваційних педагогічних систем, реального забезпечення рівного доступу всіх її громадян до якісної освіти, можливостей і свободи вибору, модернізації її змісту і організації відповідно до світових тенденцій і вимог ринку праці, забезпечення безперервності освіти та навчання протягом усього життя, розвитку державно-громадської моделі управління.

Сучасний ринок праці вимагає від випускника не лише глибоких теоретичних знань, а й здатності самостійно їх застосовувати в нестандартних, постійно змінюваних життєвих ситуаціях, переходу від суспільства знань до суспільства життєво компетентних громадян [11, с. 6-8]. Натомість, що ми маємо. Далеко не кожен після отримання освіти працює за спеціальністю чи може відповісти на питання: «Навіщо було закінчувати ВНЗ?». Скоріше це обов'язкова сходи́нка, яка частково схожа на школу, вимога суспільства та роботодавця. Неважливо яка вона, але просто має бути «вищою». Сьогодні відсутня достатня кількість студентів, які вступили до вишу за власним покликанням. Це обертається, в першу чергу, небажанням самих студентів вносити свій вклад до освіти та науки.

Державна освітня політика у системі вищої освіти функціонує на основі недотримання головної характеристики навчання – якості. Питання якості освіти піднімалось неодноразово. Українська освіта є неякісною через низку факторів, до яких можна віднести наступні:

1. Недосконалість законодавчої бази. Першим показником ефективності освіти є сформована власна стратегія розвитку освіти, яка буде відповідати реаліям та можливостям держави, відобразитиме визначення її пріоритетів та результатів. На сьогодні ж домінує невідповідність юридичних та фактичних вимог.
2. Престижність спеціальності є основним критерієм при виборі ВУЗу.
3. Низька свідомість суспільства, що орієнтується не на отримання знань, а лише на наявність освіти. В реаліях українського життя для успішного майбутнього вирішальним стає не знання, а матеріальне забезпечення. Знання ж слугує виключенням із даного правила.
4. Нівелювання книги та першоджерел, заміна їх вже обробленою інформацією з Інтернет-ресурсів.
5. Корумпованість процесу навчання. Останнє спричиняє недосконалість законодавчої бази та безвідповідальність чиновників.
6. Бюрократичність освітнього апарату.
7. Низький рівень вимог як до викладачів, так і до студентів. Він впливає з низької свідомості суспільства в отриманні знань та моральних потреб сучасної людини.
8. Недостатня вимогливість щодо вступу до магістратури та аспірантури. Вступ до них має відбуватися лише за покликанням, з бажанням займатися викладацькою роботою та науковою діяльністю. Сьогодні є модним мати освіту «вищу за інших», тому й значна кількість студентів здобувають другу вищу чи паралельну освіту, не усвідомлюючи потреби в ній.

Фактори неякісної освіти взаємопов'язані між собою, склалися історично та зумовлюють появу нових факторів, які зможуть змінити всю систему освіти. При цьому протягом останніх п'яти років існує чітка тенденція до збільшення чисельності осіб, прийнятих до вищих навчальних закладів. Приріст чисельності студентів продовжується за рахунок зростання попиту на вищу освіту. Всі ці обставини вимагають ретельного аналізу й відновлення системи освіти [1, с. 29]. Також варто звернути увагу на те, що сьогодні частина прав та обов'язків децентралізуються від держави до самих вишів, що несе за собою як позитиви, так і негативи, а головне впливає на якість освіти.

Всі ці фактори залишаються відкритими, і їх має усвідомити кожен, хто має відношення до освітнього процесу, від парламентаря до студента. Щоб досягти відповідності з трактуванням якості вищої освіти, зазначеним в Законі України «Про вищу освіту», де визначається якість вищої освіти як сукупність якостей особи з вищою освітою, що відображає її професійну компетентність, ціннісну орієнтацію, соціальну спрямованість і обумовлює здатність задовольняти як особисті духовні і матеріальні потреби, так і потреби суспільства [10].

Вища освіта спрямована на забезпечення фундаментальної наукової, загальнокультурної, практичної підготовки фахівців, які мають визначати темпи і рівень науково-технічного, економічного та соціально-культурного прогресу, на формування

інтелектуального потенціалу нації та всебічний розвиток особистості як найвищої цінності суспільства. Вона має стати могутнім фактором розвитку духовної культури українського народу, відтворення продуктивних сил України [12].

Отже, реформа системи вищої школи потрібна вже сьогодні. Державна освітня політика України у вищій школі має виступати не лише напрямом роботи, а й обов'язковим постулатом системи освіти. Освітні процеси має контролювати держава як головний арбітр між студентом-випускником та роботодавцем. Студенти, закінчуючи ВНЗ, мають бути впевнені в якості своїх знань та потребності себе саме в цій державі, в цьому суспільстві, на ринку праці.

Безперечно, державна освітня політика вищої школи вимагає постійного вдосконалення та розвитку політичних, економічних, наукових сфер, що сприятимуть розвитку всієї держави. Результатом роботи влади та громадян буде вихід якісної вищої школи, що дасть змогу реалізувати себе молодим поколінням, які здатні змінити цей світ на краще.

Україна знаходиться на правильному шляху розвитку державної освітньої політики в системі вищої школи. Потрібні лише зусилля кожного для подальшого впровадження визначених пріоритетів. Держава має контролювати освітні процеси, які відбуваються в суспільстві, оскільки його розвиток, як безперервний процес який потребує постійних змін, стимулюватиме розвиток всіх інших сфер.

Література:

1. Домбровська С. Формування державної політики в сфері вищої освіти в умовах соціальних трансформацій / С. Домбровська // Новий колегіум. – 2009. – №4. – С. 29-32.
2. Андрущенко В. П., Савельєв В. Л. Освітня політика (огляд порядку денного) / В. П. Андрущенко. – К.: «МП Леся», 2010. – 368с.
3. Ефективність державного управління. Колективна монографія / [Ю.Бажал, О.Кілієвич, О.Мертенс та ін.]; за заг. ред. І.Розпутенка. – К.: Вид-во "К.І.С.", 2002. (особисто: розділи 3; 8. – 4,0 д.а.)
4. Болубаш Я.Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти: навч. посібник для слухачів закладів підвищення кваліфікації системи вищої освіти / Я. Я. Болубаш.— К.: ВВП «КОМПАС», 1997.— 64с.
5. Красняков Є. Чинники впливу на процеси формування та здійснення державної політики в галузі освіти України / Є. Красняков // Журнал Верховної ради «Віче». – 2011. – №2. – С. 21-25.
6. Красняков Є. Формування державної політики в галузі освіти України на загальнодержавному рівні / Є. В. Красняков // Вісник державної служби України. – 2010. - №3, - С. 19-24.
7. Кремень Г. В. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати./ Г. В. Кремень. – К.: Грамота. – 2005. – 447 с. – Бібліогр.: с. 431–444 (196 назв).
8. Ніколаєнко С. План антикризових заходів щодо порятунку освіти і науки в Україні / С. Ніколаєнко. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nickolaenko.info/readarticle.php?article_id=92
9. Державне управління: навч. посіб. / [А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський, А.Ю. Васіна, Л.Ю. Гордієнко]; за ред. А.Ф. Мельник. — К.: Знання-Прес, 2003. — 343 с.
10. Закон України «Про вищу освіту» 17 січня 2002 року №2984-III // Офіційний сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>
11. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nmu.edu.ua/legis2.php>

12. Постанова Про Державну національну програму "Освіта" ("Україна ХХІ століття") від 3 листопада 1993 р. N896 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vasromanter.narod.ru/dokumentu/npa/osvita_ukraina_xxi_st.html

Ткач Н. А. Государственная политика Украины в системе высшего образования

Проанализирована государственная образовательная политика высшей школы в соответствии с современными требованиями общества. Особое место отводится качеству высшего образования и ее недостаткам. Рассмотрены факторы, влияющие на качество высшего образования.

Ключевые слова: образование, высшая школа, государственная образовательная политика, общественное развитие.

Tkach N. The Statepolicy of Ukraine in higher education

Analyzed public education policy higher education in accordance with the current requirements of society. Special emphasis on the quality of higher education and its nedostatkam. The factors affect the quality of higher education.

Key words: education, high school, state education policy, social development.

ПОЛІТИЧНА ВЛАДА І ОПОЗИЦІЯ

УДК 321

*Бульбенюк Світлана Степанівна,
доцент кафедри політології та соціології
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана*

**БАЗОВІ СОЦІОПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ
ІНСТИТУЦІЙНОГО ВИМІРУ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ**

Розглядаються базові соціопсихологічні характеристики інституційного виміру політичної влади у контексті аналізу специфіки соціальної (політичної) взаємодії та легітимізації, що досліджуються у класичному і постмодерному дискурсі.

Ключові слова: політична влада, інституціоналізм, соціальна (політична) взаємодія, легітимність.

Політична наука має потужний методологічно-дослідницький інструментарій, який дозволяє науковцям вирішувати найрізноманітніші евристичні завдання як теоретичного, так і прикладного характеру. Природно, що і кратологічні наукові напрацювання, що здійснюються у межах політології спираються на загально визнані методологічні принципи. Так, політичну владу прийнято розглядати, у тому числі, з позицій інституціоналізму, що звертає увагу переважно на формалізовані характеристики цього складного соціополітичного феномену. Втім, ускладнення сучасного суспільства загалом та його окремих політичних і соціальних інституцій зокрема, що спостерігається в останні десятиріччя у світі, висуває перед дослідниками вимоги щодо необхідності перегляду та доповнення свого методологічного інструментарію при вивченні тих чи інших політичних інститутів, процесів, явищ. Висвітлення особливостей функціонування і розвитку політичної влади нині належить до одних з найбільш актуальних питань політологічної проблематики. Недостатньо дослідженим, але надзвичайно важливим у цьому контексті, на переконання автора, залишається з'ясування характеристик влади як політичного інституту неформалізованого характеру.

Отже, метою представленої статті є розгляд базових соціопсихологічних характеристик інституційного виміру політичної влади. Серед завдань цієї роботи варто назвати наступні: 1) визначення специфіки соціопсихологічного аспекту прояву управлінських відносин політичної влади; 2) висвітлення особливостей погляду на соціальну і політичну взаємодію у кратосфері з позицій класичного і «нового» інституціоналізму; 3) виокремлення антропологічного дискурсу у контексті досліджуваної проблематики; 4) аналіз інституціалізації політичної влади як її легітимізації і забезпечення цілісності.

При підготовці статті були використані передусім праці вітчизняних науковців, присвячені розгляду актуальних проблем соціально-політичного розвитку сучасного світу й України (роботи О. Бандурки, С. Бочарової, В. Ладиченка, М. Юрія, Д. Яковлева та інших), а також цікаві авторські дослідження зарубіжних вчених, в яких висвітлюється тематика розвитку постмодернізму (Ч. Вінквіст і В. Тейлор), питання застосування методології інституціоналізму в політичній науці (С. Патрушев), аналізується царина політичної комунікації (А. Шевченко).

Одним з базових науково-методологічних підходів до тлумачення політичної влади є інституціоналізм, згідно з класичним тлумаченням якого влада – це така конфігурація політичних інституцій, що забезпечує можливості нав'язувати власну волю і провадити в життя політико-управлінські рішення одним соціальним групам (та/або конкретним індивідам) по відношенню до інших. Інституціоналізм у трактуванні сутності політичної влади особливий акцент робить на специфіці прояву управлінських відносин, які лежать в її

основі. Зокрема соціопсихологічний аспект прояву управлінських відносин політичної влади має наступну структуру. Перший елемент – відносини централізму і самостійності, які обумовлюються обов'язково наявністю ієрархії між суб'єктом й об'єктом управління. Необхідною умовою постає чітке формулювання взаємних прав й обов'язків суб'єкта і об'єкта управління, що дозволяє суб'єктам таких відносин визначати зміст і напрями владно-управлінської діяльності у відповідності зі своїми інтересами. Другий елемент – відносини субординації, які виражають підпорядкованість одного суб'єкта управління щодо іншого. Цей тип відносин реалізується через функцію розпорядження. Відносини взаємної відповідальності суб'єкта й об'єкта управління утворюють третій елемент означеної структури. Останній, четвертий елемент – відносини змагальності, які найбільш яскравим чином виявляються за умов вибору суб'єктом управління найефективніших способів досягнення суспільно значимих цілей [1, с. 21-24].

Як бачимо, класичний підхід до розгляду інституціоналізму у царині владно-управлінських відносин обов'язково наголошує на визнанні необхідності аналізу соціопсихологічних аспектів політичної влади. Адже відносини між суб'єктом й об'єктом управління – це завжди відносини, що мають психологічну природу. Скажімо, навіть такі формалізовані прояви владно-управлінських відносин, як відносини централізму і відносини субординації часто визначаються не конкретними нормативно-правовими документами, а геть неунормованими міжособистісними взаємодіями. Взаємодія є основою і для відносин відповідальності та змагальності у структурі влади (владно-політичного управління). Причому, у цьому випадку вони дуже часто формуються під переважаючим впливом саме суто індивідуальних характеристик суб'єктів управлінських відносин, які мають відчутні емоційну і когнітивну складові.

«Що саме є основою соціополітичної взаємодії?» - на це питання мислителі у різні часи давали безліч відповідей. З огляду на досліджувану проблематику, важливим уявляється підхід Макса Вебера. На думку видатного науковця, люди співвідносять свою поведінку з певними ціннісно забарвленими мотивами. Така поведінка має в їх очах суб'єктивний смисл. Цей суб'єктивний смисл дає індивіду свободу вибору вчиняти так або інакше і стає основою соціальної (а, отже, - і політичної – С.Б.) взаємодії. М. Вебер писав: «...дією називається людська поведінка в тому разі й остільки, якщо й оскільки діючий індивід або діючі індивіди пов'язують із нею суб'єктивний смисл... Соціальною дією стає тільки в такому разі, якщо за смислом, який вбачається діючою особою, співвідноситься з дією інших людей і орієнтується на неї» [2, с. 188]. Таким чином, німецький вчений запровадив принцип «орієнтації на іншого» як базовий для розвитку соціальних і політичних систем.

Оскільки політична влада є одним з ключових елементів будь-якої соціальної та/або політичної системи, то й принцип «орієнтації на іншого» стає її невід'ємною складовою, отримуючи водночас свою специфіку. Цей принцип у кратологічному дискурсі може розглядатися крізь призму аналізу фразеологеми «боротьба за владу», змістом якої є «стан активного протистояння претендентів влади, що передбачає рішення у досягненні цілі одними на шкоду іншим» [3, с. 56]. Відтак, принцип «орієнтації на іншого» у процесі боротьби за владу трансформується усвідомлення обов'язковості нанесення шкоди своєму потенційному конкурентові та має аналізуватися у категоріях інтенсиву, ізолятиву й імітативу – посилення, підкресленої відсутності соціальної підтримки та невідповідності [3, с. 57]. У зазначеному вимірі кратологічного дискурсу віддзеркалюється внутрішнє протиріччя політичної влади, що має виражену соціопсихологічну природу: з одного боку, влада як досягнення спільного (суспільного) блага має орієнтуватися на інших; а з протилежного – її обов'язковими компонентами є конкурентність, суб'єктивно-оціночні відносини необхідності обмеження (утисків) прав і в деяких випадках свободи інших. Окреслене протиріччя виводить політичну владу на якісно (світоглядно-аксіологічно, соціокультурно, політично) відмінний рівень соціополітичної взаємодії.

«Новий інституціоналізм», який виникає в середині 1980-х років ще більшу увагу звертає на важливість дослідження соціопсихологічних аспектів функціонування політичних інститутів, у тому числі й влади. Наприклад, авторитетний американський політолог Г. О'Доннелл зауважує: політичні інституції виявляються як «колективна дія щодо управління, лібералізації й розширення поля індивідуальних дій, що впорядковують взірці взаємодії». Інший американський дослідник Д. Норт наголошує на такій особливості політичних інституцій, як «обмеження, що встановлюються людьми» з метою структурування політичних, економічних, соціальних взаємодій [3, с. 151].

Варто зауважити, що подібне тлумачення специфіки політичних інституцій та значення в їх функціонуванні соціополітичних взаємодій сформувалося під впливом дискурсу постмодерну, у рамках якого відбулося переосмислення базових засад політичної науки загалом та окремих сфер її дослідницького інтересу зокрема. За словами вітчизняного науковця Д. Яковлева, наприклад, спроби описати й оцінити феномен права на владу у політичній взаємодії можуть бути розподілені на домодерні, модерні й постмодерні [5, с. 199]. Якщо домодерний розгляд права на владу передбачав панування теократичної традиції, що було обумовлено самим характером феодального (аграрного – за іншою класифікацією) суспільства; у добу модерну на перший план виходять питання раціоналізму, тому й влада трактується з точки зору її раціональності (скажімо, класичні ліберальні концепції утилітаризму І. Бентама та прагматизму Б. Константа). Постмодерний підхід характеризується ставленням під сумнів усіх спроб обґрунтувати право на владу через будь-які абсолютні засади – релігійні або раціональні. Подібний критичний перегляд методології вивчення політичної влади один з найвидатніших соціальних мислителів ХХ століття Ю. Габермас назвав «кризою легітиматії»: «Отже, загальна тенденція постмодернізму полягає не в усуненні права на владу, оскільки це передбачало б усунення самої влади. Радше вона містить визнання того, що право на владу конституюється через зміщення та контекстуальні застосування влади, причому не є очевидним, що їхня легітимність походить від природного права або від раціональної домовленості» [6, с. 334-335].

Таким чином, постмодерний погляд на політичну владу пропонує відмовитися від абсолютизації якогось одного з її джерел легітимності та звернутися до проблеми пошуку інваріантних векторів її розвитку. Адже в останні десятиріччя спостерігається диверсифікація джерел формування й легітимізації влади, урізноманітнення її форм і проявів, істотна кількісна й якісна зміна політичних акторів, удосконалення технічного спорядження і супроводу дій влади, перегляд її місця і значення в житті суспільства, громадян, держави. До того ж, зазнала трансформації і соціополітична комунікація та взаємодія у царині владних відносин. Тому можна з впевненістю вести мову про «принципову дестабілізацію політичної системи як цілісного структуро- і системоутворюючого ядра світу політичного», що позначається, у свою чергу, на поведінці ключових політичних акторів – суб'єктів влади. Така поведінка актуалізується нині в обох соціальних інтенціях влади – творчій та конфліктогенній [7, с. 68]. Як результат – сьогодні у політиці формується новий тип особистості – «людина інформаційна», дослідження якої висувають вимоги до розвитку альтернативного напрямку політологічного знання – інформаційної антропології як частини політичної антропології.

Влада була предметом розгляду політичної антропології з давніх часів, однак особлива зацікавленість у кратологічній проблематиці в межах антропологічних досліджень спостерігається у ХХ столітті. Одним з перших свій внесок зробив М Вебер, який наголошував на необхідності розгляду влади як здатності визначати поведінку інших людей навіть проти їхньої волі. Зазначена здатність, на думку науковця, має наступні соціопсихологічні особливості. По-перше, влада здійснюється індивідами, а значить – містить у собі той чи інший вибір, певний намір та який-небудь засіб. По-друге, влада містить у собі також уявлення про засіб, тобто про те, як індивіду досягти бажаних цілей найбільш оптимальним способом. По-третє, влада, що здійснюється над іншими індивідами,

може викликати з їх боку опір, породжувати соціальні конфлікти. По-четверте, влада завжди повинна мати на увазі, що існують неминучі відмінності в інтересах осіб, які нею володіють, та у осіб, які її не мають (у владарюючих і підвладних, іншими словами – С.Б.). По-п'яте, влада є негативним явищем, бо включає в себе обмеження і позбавлення для тих, хто підлеглий домінуванню [8, Р. 211]. Безумовно, наведені твердження за останнє століття зазнали критики і переосмислення, проте ставлення до політичної влади як до домінування, домінуючого впливу залишається однією з найбільш поширених у політичній науці методологічною позицією у царині кратології.

Влада як невід'ємний соціальний інститут суспільства має свої прояви у найрізноманітніших сферах соціального, політичного, економічного, культурного, приватного життя. Найголовніше, що об'єднує владу в усіх цих сферах, - це вплив особливого роду одних осіб на інших. Специфікою саме політичної влади є те, що такий вплив обов'язково має бути інституціоналізованим. Інституціоналізація політичної влади в останні сто років здійснюється у тому числі і через механізми легітимізації. Як відомо, одним з перших аналізу форм легітимності влади присвятив свою увагу М. Вебер. Нині дана проблематика залишається не менш актуальною й затребуваною і в теоретичному, і в прикладному плані.

Серед новітніх форм легітимності, з огляду на досліджувану у представленій статті проблематику, варто виокремити три ключові. Перша – це легітимність взаємності, яка функціонує за формулою «дати для того, щоб взяти» та базується на алгоритмі дій: «Я роблю щось для вас, тому ви, у свою чергу, повинні відчувати зобов'язання зробити щось для мене» [9, с. 224]. Легітимність взаємності є однаково ефективною і дієвою як за умов функціонування демократичного політичного режиму, так і в автократичних системах, оскільки вона спирається на дію базового мотиваційно-психологічного механізму – «імпульс-реакція» та на одне з найдавніших правил соціального життя – «ти мені – я тобі». Відтак, легітимність взаємності, маючи соціопсихологічне підґрунтя, являє собою один з найбільш поширених типів легітимності у сучасному світі. Друга форма легітимності – легітимність справедливості, що діє на основі формули «компенсаторної норми» і заснована на алгоритмі дій: «Я працював ретельно і терпляче, тому в мене є право вимагати від вас зробити що-небудь, аби відшкодувати свої витрати» [9, с. 224-225]. Подібна форма легітимності також спирається на дію психологічних механізмів, але вже іншого типу – пов'язаних з активізацією компенсаторних можливостей тих чи інших соціальних регуляторів життя суспільства загалом та окремого індивіда зокрема. Такими універсальними регуляторами вже не одне тисячоліття є релігія, культура, право, і, звісно, політика. Отож, і влада як ядро політики також сприймається на рівні масової та індивідуальної свідомості в якості своєрідної соціальної та психологічної «компенсації» за несправедливість, колишні і можливі втрати, як плата за соціально схвалену поведінку тощо. Третя форма легітимності – легітимність відповідальності (або залежності), спирається на формулу «сила слабкості» та алгоритм дій: «Той, хто не може допомагати собі сам, залежний від нас» [9, с. 225]. Легітимність відповідальності є найвищим типом легітимності, який свідчить про зрілість як суб'єкта, так й об'єкта влади, про зрілість суспільства в цілому. Зрозуміло, що ця форма легітимності базується на вкорінених традиціях демократизму і толерантності, на розвинутій політичній і правовій культурі суспільства, тому її можна з впевненістю назвати взірцевою. Окрім того, подібна форма легітимності утворює й особливий тип особистості – суб'єкта влади – особистості, яка розуміє, що політика є «командною грою», де найвищий виграш можна здобути тільки за умов забезпечення соціополітичної взаємодії заради досягнення максимуму спільного блага.

Досліджувати політичну владу, її соціопсихологічні особливості з позицій інституціоналізму, на наш погляд, доцільно не тільки крізь призму аналізу категорій легітимності і легітимізації, але й у контексті з'ясування такої її риси, як цілісність. Адже категорія «цілісність» вказує на організаційно-управлінський потенціал влади, на її ресурсну

базу, на особливості суб'єкта й об'єкта влади, на її генезис та вектори стратегічного розвитку. Іншими словами, категорія «цілісність» у контексті вивчення політичної влади дозволяє дослідникові комплексно розглянути форму і зміст, ознаки влади де-юре і де-факто. Український науковець В. Ладиченко пропонує акцентувати увагу на трьох базових різновидах цілісної влади. Перший – влада права – «це її панування по відношенню до сили та волі, які організуються та обмежуються правом» [10, с. 82]. Отже, перший різновид цілісної влади спирається на розуміння права як базового її джерела, суб'єкт владних відносин за цих умов виключно за допомогою права у повній мірі має реалізовувати свою волю. «Право «пробуджує» його волю, а воля, у свою чергу, концентровано реалізує, спрямовує активність суб'єкта, виявляючи його силу», - пише вітчизняний вчений [10, с. 83]. Другий різновид влади – влада сили – виявляє вектор активності суб'єкта від сили до права за умов, коли сила організує волю та формує суб'єкт права. Третій різновид – влада волі, вона «формується як механізм, що спрямований на організацію та оптимізацію балансу права та сили, який у цьому виді влади є безпосереднім її джерелом». В. Ладиченко наголошує на домінуючому характері саме цього різновиду влади: «Влада волі розподіляє ресурси права та сили, забезпечуючи для суб'єкта впливу необхідну їх збалансованість» [10, с. 83].

Безумовно, проблематика вивчення інституційного виміру політичної влади не може бути вичерпана представленою статтею. Перспективними напрямками подальшої роботи автором уявляються, зокрема, дослідження соціопсихологічних особливостей антропологічного та маркетингового виміру політичної влади.

Література:

- 1.Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Основы психологии управления: Учебник./ А.М. Бандурка, С.П. Бочарова, Е.В. Землянская. – Х.: Университет внутренних дел, 1999. – 528 с.
- 2.Гайденко П.П. История и рациональность: Социология М. Вебера и веберовский ренессанс/ П.П. Гайденко. – М.: Политиздат, 1991. – 367 с.
- 3.Червинский П.П. Номинативные аспекты и следствия политической коммуникации/ П.П. Червинский. – Тернополь: Крок, 2010. – 344 с.
- 4.Патрушев С.В. Институционализм в политической науке: этапы, течения, идеи, проблемы/ С.В. Патрушев. // Политическая наука. – 2001. - № 2. – С. 146-186.
- 5.Яковлев Д.В. Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація: Монографія/ Д.В. Яковлев. – Одеса: «Астропринт», 2009. – 288 с.
- 6.Енциклопедія постмодернізму/ За заг. ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 503 с.
- 7.Шевченко А.В. Устойчивость политической системы: «человек коммуникативный» против «человека политического»/ А.В. Шевченко. // Полис. – 2009. - № 5. – С. 68-83.
- 8.Weber M. Economy and Society: an Outline of Interpretive Sociology/ M. Weber. – N.Y.: Bedminster Press, 1968. - Т. 1. – 1469 p.
- 9.Юрій М.Ф., Павлюк В.І. Політична антропологія: Навчальний посібник/ М.Ф. Юрій, В.І. Павлюк. – К.: Дакор, 2008. – 408 с.
- 10.Ладиченко В.В. Гуманістичні основи організації державної влади. Монографія/ В.В. Ладиченко. – К.: Київський національний торговельно-економічний університет, 2007. – 407 с.

Бульбенюк С. С. Базовые социопсихологические характеристики институционального измерения политической власти

Рассматриваются базовые социопсихологические характеристики институционального измерения политической власти в контексте анализа специфики

социального (политического) взаимодействия и легитимизации, исследуемых в классическом и постмодерном дискурсе.

Ключевые слова: политическая власть, институционализм, социальное (политическое) взаимодействие, легитимность.

Bulbeniuk S. Basic sociopsychological characteristics of the institutional dimension of political power

Discusses basic socio-psychological characteristics of the institutional dimension of political power in the context of the analysis of the specific social (political) interaction and legitimization, of the investigated in the classical and post-modern discourse.

Keywords: political power, institutionalism, social (political) interaction, legitimacy.

УДК 328(477)«2004»

Нечипоренко Юлія Сергіївна,
аспірантка кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова

**ФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ УРЯДУ УКРАЇНИ В УМОВАХ КОНСТИТУЦІЙНОЇ
МОДЕЛІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАДИ (РЕФОРМА 2004 р.)**

Розглядається механізм формування уряду коаліцією депутатських фракцій та аналізується функціональність вищого органу виконавчої влади у період дії реформи.

Ключові слова: конституційна реформа, парламент, коаліція, уряд.

Для посткомуністичних країн злагоджена робота вищих органів влади – це основа успішного транзиту до демократії. Але для цього спочатку необхідно забезпечити належне правове регулювання і як показала практика на прикладі вітчизняних реалій – законодавець не зміг з першого разу прописати ефективну систему стримувань і противаг вищих органів влади в Україні, що у свою чергу стало причиною численних політичних криз. Така ситуація спочатку викликала дискусії щодо шляхів реформування конституційного дизайну країни і в результаті проведення конституційної реформи, яка не вирішила існуючих проблем українського парламентаризму і залишила відкритим питання подальших реформ. Особливої уваги заслуговує проблема формування уряду коаліцією у вітчизняних умовах, адже коаліційний уряд мав підвищити взаємодію виконавчої і законодавчої влади та забезпечити доцільність ухвалених законів.

Аналізуючи діяльність вищих органів влади в Україні, слід звернутися до праць вітчизняних вчених, які досліджують проблеми сучасного парламентаризму і зокрема вплив конституційної реформи на функціонування уряду та парламенту, а саме: Ю. Шемшученко [1, 2], А. Крусян [3, 4], В. Шаповала [5], В. Савчина [6] та ін. Необхідно відмітити і роботу експертів аналітичного центру «Лабораторія законодавчих ініціатив», які професійно надають розгорнутий аналіз діяльності парламенту. Для оцінки результатів функціонування вищих органів влади доречно використовувати соціологічні дослідження співробітників Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва (фонд започаткував проведення екзит-полів в Україні у 1998 р.) та Центру Разумкова.

Проте маємо зауважити, що на сьогодні недостатньо уваги приділено функціональності коаліційного уряду у вітчизняних умовах, тому з метою її визначення виконаємо такі завдання: окреслимо механізм формування уряду відповідно до конституційних положень; проаналізуємо політичний склад коаліцій депутатських фракцій; на основі результатів діяльності коаліційних урядів зробимо відповідні висновки.

Отже, проведення конституційної реформи у 2004 р. на думку президента Інституту правової політики М. Оніщука зумовили «потреби еволюційного розвитку України» [7]. Про неминучість змін положень Основного Закону внаслідок розвитку соціуму зазначає і вітчизняний конституціоналіст А. Крусян [3, с. 126]. Однак необхідно визнати, що впроваджена поспіхом конституційна реформа 2004 р. викликала перманентні політико-правові конфлікти, а після її відміни отримали недореформований конституційний дизайн. Професор М. Онішук слушно наголошує, що Україні не потрібна нова Конституція, а враховуючи зауваження та пропозиції Венеціанської комісії та Парламентської асамблеї Ради Європи, слід внести відповідні зміни до нині діючої. Перерахуємо лише деякі зазначені у доктрині недоліки: брак механізмів гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина, недосконала система стримувань і противаг та вади в організації й діяльності державного механізму [7].

Беручи до уваги вище викладане, визначимо основні завдання зазначеної реформи та результативність їх виконання. Отже, з 1996 р. по 2006 р. в парламенті не існувало стійкої парламентської більшості, а міжфракційні переходи депутатів стали нормою. Дана реформа визначила припинення повноважень народного депутата достроково за його невходження або вихід зі складу депутатської фракції політичної сили від якої депутат обраний [8, с. 25]. Однак політична практика продемонструвала недотримання зазначених норм: деякі депутати голосували незважаючи на позицію власної фракції, але не втрачали мандат за зміну політичного курсу. Депутати, що були виключені з фракцій не за власною ініціативою також не припиняли свої повноваження достроково [9, с. 24].

Щодо механізму призначення уряду, то відповідно до ст. 85 Конституції України від 28 червня 1996 р. парламент надає згоду на призначення главою держави глави уряду, а за поданням останнього Президент призначає інших його членів. І якщо для призначення Прем'єр-міністра необхідна підтримка законодавчого органу, то припинити його повноваження та відправити у відставку Президент має право одноособово (ст. 106 КУ). У період дії конституційної реформи з 2006 р. по 2010 р. (Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року) згідно зі ст. 83 Основного Закону коаліція депутатських фракцій мала право вносити пропозиції главі держави щодо кандидатури Прем'єр-міністра та членів уряду. Однак на практиці знову не отримали бажаних результатів: чисельність коаліції перевищувала загальну чисельність фракцій, що до неї входили, або ж була меншою, а певний період часу меншою й від половини складу парламенту. А згідно з рішенням Конституційного Суду № 11-рп/2010 від 6 квітня 2010 р. формувати коаліцію депутатських фракцій дозволялось окремим депутатам незалежно від позиції їх фракцій [9, с. 24-25].

Для зменшення міжфракційних переходів реформа передбачала імперативний мандат, але чи це є виходом для країни, яка декларує демократичний шлях розвитку. Наприклад, у ст. 104 Основного Закону Республіки Польща зазначено, що «депутати є представниками народу. Вони не зв'язані настановами виборців» [10, с. 31], тобто депутатів не мають права відкликати навіть при недотриманні політичних прав виборців.

Таким чином зазначені нововведення не підвищили ефективності роботи парламенту, оскільки не були до кінця якісно прописані, а що важливо – парламентарі самі ж їх і не дотримувалися. Питання реформування механізму формування уряду коаліцією та зменшення міжфракційних переходів депутатів залишилося відкритим.

Для вдосконалення системи стримувань і противаг конституційна реформа збільшила кількість підстав для розпуску законодавчого органу президентом, а саме: якщо коаліцію депутатських фракцій не сформовано протягом одного місяця, персональний склад уряду не сформовано протягом шістдесяти днів після відставки попереднього, а пленарні засідання однієї чергової сесії не можуть розпочатися протягом тридцяти днів [8, с. 35]. У редакції Основного Закону 1996 р. остання зазначена підстава була єдиною. І що вже традиційно – політична практика знову показала протилежні результати: у 2007 р. глава держави видав

чотири укази для розпуску парламенту, але Верховна Рада України V скликання припинила свої повноваження достроково лише внаслідок досягнення політичною елітою спільного рішення з цього питання [9, с. 25].

Реформа закріплювала відповідальність уряду не лише перед президентом, але й перед парламентом, хоча у вітчизняних реаліях ці зміни також не принесли позитивних результатів. У редакції Конституції України 1996 р. відповідальність за роботу виконавчої влади перекладається на уряд, який з 1996 р. по 2006 р. постійно змінювався [9, с. 27].

Розглянемо політичний склад Верховної Ради України V та VI скликання та проблему функціонування коаліційних урядів. Зауважимо, що коаліції у парламенті з 2006 р. по 2010 р. створювались відповідно до ст. 83 Конституції України, яка визначала необхідність формування коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України протягом одного місяця з дня відкриття першого засідання та право коаліції вносити пропозиції главі держави щодо кандидатури Прем'єр-міністра та членів уряду. Однак Конституційний Суд України своїм Рішенням у жовтні 2010 року вирішив визнати Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року неконституційним. Як наслідок з дня ухвалення цього Рішення парламент почав працювати згідно з положеннями Конституції України 1996 року, яка не передбачала інвеститури уряду.

Отже, за результатами виборів народних депутатів у 2006 р. за пропорційною системою до парламенту пройшли такі політичні сили: «Партія регіонів» (ПР) – 32,14 %, «Блок Юлії Тимошенко» – 22,29 %, Блок «Наша Україна» – 13,95 %, «Соціалістична партія України» (СПУ) – 5,69 %, «Комуністична партія України» (КПУ) – 3,66 % [11], тобто інтереси 77,73 % виборців, які прийшли на вибори були представлені у Верховній Раді України V скликання. Спочатку більшість утворили ПР, СПУ, КПУ та НУ. У жовтні 2006 р. «Наша Україна» вийшла зі складу уряду, який продовжив свою роботу на чолі з В. Януковичем. І це при тому, що буквально 23 січня 2005 р. лідер «Помаранчевої революції» В. Ющенко склав президентську присягу у центрі столиці.

Робота такого парламенту характеризувалася гострим протистоянням між коаліцією та опозицією, окрім того з часом деякі опозиціонери поповнили ряди більшості. Політична криза загострилася у 2007 р. і 2 квітня цього ж року В. Ющенко видав Указ «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України», який парламент спочатку оцінив як такий, що не має правових підстав, однак 27 травня 2007 р. глава держави, уряду та голова парламенту підписали спільну заяву про проведення позачергових парламентських виборів.

Причину розпуску Верховної Ради України V скликання слід шукати не лише у недосконалому законодавстві, але й у відсутності політичної волі парламентарів, які змінювали фракції, сформовані на партійній основі, порушуючи конституційні права виборців, прагнули отримати бажані посади, незважаючи на інтереси громадян.

Результати голосування на позачергових парламентських виборах 30 вересня 2007 р. до Верховної Ради України продемонстрували досить слабку ротацію політичних кадрів: «Партія регіонів» – 34, 37 % (175 мандатів), «Блок Юлії Тимошенко» – 30, 71 % (156 мандатів), Блок «Наша Україна – Народна Самооборона» – 14, 15 % (72 мандати), «Комуністична партія України» – 5, 39 % (27 мандатів), «Блок Литвина» – 3, 96 % (20 мандатів) [12].

У парламенті VI скликання парламентська більшість утворювалася чотири рази. У листопаді 2007 р. «Блок Юлії Тимошенко» та Блок «Наша Україна – Народна Самооборона» підписали Угоду про створення коаліції демократичних сил до якої увійшло 227 народних депутатів. А вже у грудні 2008 р. до згаданих політичних сил приєднався «Блок Литвина», збільшивши парламентську більшість до 247 голосів. У березні 2010 року влада перейшла до «Партії регіонів», яка об'єдналася з «Комуністичною партією України», «Блоком Литвина» та 16 народними депутатами і сформувала коаліцію депутатських фракцій з 235 парламентарів. Відмітимо, що «Блок Литвина» був членом коаліцій опозиційних політичних сил, що демонструє слабку політичну волю та пріоритет власних інтересів та амбіцій. В

цілому Блок Володимира Литвина як «осьова партія» був дестабілізуючим фактором роботи більшості.

Четверта парламентська більшість утворилась 4 жовтня 2010 року з 227 народних депутатів до якої увійшли «Партія регіонів», «Комуністична партія України» та «Блок Литвина». За рахунок міжфракційних переходів, за які парламентарі не несуть ніякої юридичної відповідальності, чисельність даної більшості зросла і в останній день повноважень законодавчого органу становила 239 народних депутатів.

За період роботи парламенту шостого скликання було сформовано два уряди: за результатами дострокових парламентських виборів уряд сформувала коаліція демократичних сил на чолі з Ю. Тимошенко, а у березні 2010 р. цей уряд відправлено у відставку і до влади прийшла опозиція, новим Прем'єр-міністром став М. Азаров.

У 2010 р. Україна повернулася до владної моделі 1996 р. за якої державні рішення приймаються найбільш ефективно за умови, що президент, сформований ним уряд та парламентська більшість належать до ідеологічно близьких політичних сил. У іншому випадку відбувається гостре політичне протистояння та блокування певних рішень. Враховуючи перемогу на президентських виборах 2010 р. В. Януковича (лідера «Партії регіонів»), склалася сприятлива ситуація для злагодженої взаємодії вищих органів державної влади [9, с. 21].

Загалом ВРУ шостого скликання відповідно до аналізу протоколів пленарних засідань парламенту та результатів Парламентського моніторингу, який провели експерти Лабораторії законодавчих ініціатив, ухвалила 1190 законів (до аналізу не включено ратифікаційні закони, результати роботи позачергових сесій, а також закони про ухвалення та внесення змін до Державного бюджету України): 441 в період дії конституційної реформи і 749 після її відміни [13]. Статистика свідчить, що законотворча робота парламенту поліпшилась після повернення до президентсько-парламентської форми правління. «Більш дієвою конфігурацією відносин між Президентом, Верховною Радою та Кабінетом Міністрів» [9, с. 5] за редакцією Конституції 1996 р., зважаючи на результати конституційної реформи, вважають і автори аналітичної доповіді «Проблеми конституційного транзиту в Україні».

Аналіз законів про ухвалення та внесення змін до Державного бюджету України демонструє низький рівень взаємодії виконавчої і законодавчої гілок влади у цій сфері, про це свідчить кількість змін у формі закону, починаючи з 2007 р. кількість змін щороку збільшувалась і у 2012 р. досягла максимальної кількості – 38. Для порівняння Сейм VI каденції Республіки Польща вніс зміни до бюджетного закону лише один раз у 2009 р.

Про неефективну роботу виконавчої влади в Україні свідчать і результати загальнонаціонального опитування, які презентували на прес-конференції 27 грудня 2012 р. «2012: політичні підсумки і прогнози», проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва з соціологічною службою Центру Разумкова: населення оцінило діяльність уряду М. Азарова у 2.45 бала за 5-бальною шкалою. Тобто громадяни, інтереси яких вищі органи влади мають представляти і захищати, не задоволені їх роботою і такі настрої створюють не лише економічні показники. Аналітики Центру Разумкова наголошують, що способи політичної боротьби у парламентах V і VI скликань негативно вплинули на ставлення громадян до представницького органу, мова йде про блокування роботи парламенту та силові протистояння. Так робота ВРУ VI скликання розпочалася з блокування фракціями опозиції з метою затягування процесу обрання керівництва законодавчого органу та формування уряду [14, с. 33].

Підсумовуючи, зазначимо, що конституційна реформа розширювала установчу та контрольну функції парламенту, однак це не принесло очікуваних результатів, хоча й за словами Ю. Шемшученка ці зміни «об'єктивно були спрямовані на розвиток українського парламентаризму» [1, с. 99].

Відмітимо, що протягом окресленого періоду жодна політична партія не набрала достатньої кількості голосів на парламентських виборах для формування більшості. Відповідно до коаліції залучались різні політичні сили і як показала практика вітчизняні політики не мають досвіду вирішення проблем шляхом компромісів і поступок. Додамо ще й проблему викривлення результатів виборів, так у 2006 р. електорат віддав більшість голосів за помаранчеві сили, але коаліцію сформувала опозиційна «Партія регіонів».

На сьогодні маємо конституційний дизайн країни, який сприяє формуванню більшості формально і як правило навколо пропрезидентської партії для прийняття ситуативних рішень, тобто парламентарі не ставлять за мету виконання чітко визначеної програми дій. Для підвищення ефективності системи стримувань і противаг необхідно детально прописати на законодавчому рівні механізм формування уряду коаліцією, повноваження глави держави щодо розпуску парламенту, якщо у визначений термін представницький орган не може сформувати уряд та затвердити програму його діяльності та установчі повноваження президента та парламенту.

Література:

1. Шемшученко Ю.С. Проблеми українського парламентаризму у світлі конституційної реформи в Україні / Юрій Сергійович Шемшученко // Стратегічні пріоритети. – № 2(7). – 2008. – С. 99-104.
2. Шемшученко Ю.С. Актуальні проблеми розвитку парламентаризму в контексті конституційного процесу в Україні / Ю. С. Шемшученко, О. І. Ющик // Правова держава. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. – Вип. 19. – С. 3-9.
3. Крусян А. Конституційні перетворення в Україні: доктринально-правові основи / Анжеліка Крусян // Право України. – 2012. – № 8. – С. 122-131.
4. Крусян А. Сучасний український конституціоналізм / Анжеліка Крусян. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 559 с.
5. Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм: [монографія] / Володимир Миколайович Шаповал. – К.: Юридична фірма “Салком”; Юрінком Інтер, 2005. – 560 с.
6. Савчин М.В. Конституціоналізм і природа конституції / Михайло Васильович Савчин. – Ужгород: Поліграфцентр “Ліра”, 2009. – 371 с.
7. Оніщук М. Доктрина конституційної перебудови: завдання та напрями реформи [Електронний ресурс] : Конституційна Асамблея / Микола Оніщук. – Режим доступу : <http://cau.in.ua/?p=501>
8. Конституція України з порівняльним викладом статей, змінених конституційною реформою / [упоряд. Є. О. Ковальчук]. – Харків : Бурун Книга, 2009. – 72 с.
9. Проблеми конституційного транзиту в Україні / [Янішевський С. О., Фісун О. А., Авксентьев О. Л. та ін.]; за ред. В. М. Яблонського, С. О. Янішевського. – К. : НІСД, 2011. – 52 с.
10. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. – Stan prawny na dzień 15 marca 2012 roku. – Wydawnictwo Literat, 2012. – 76 s.
11. Центральна виборча комісія [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/w6p001>
12. Центральна виборча комісія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2007/w6p001>
13. Лабораторія законодавчих ініціатив. Парламентський моніторинг [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://parlament.org.ua/index.php?action=publication&ch_id=20
14. Опозиція в Україні: стан, умови діяльності, відносини з владою. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2011. – № 7-8 (125-126). – С. 2-47.

Нечипоренко Ю.С. Функциональность правительства Украины в условиях конституционной модели организации власти (реформа 2004 г.)

Рассматривается механизм формирования правительства коалицией депутатских фракций и анализируется функциональность высшего органа исполнительной власти в период действия реформы.

Ключевые слова: конституционная реформа, парламент, коалиция, правительство.

Nechyporenko Y. Ukrainian Government functionality in the constitutional model of power organization (reform 2004)

The article deals with the mechanism of government formation of parliamentary factions coalition. Functionality of the highest executive body during reform 2004 is analyzed.

Key words: constitutional reform, parliament, coalition, government.

УДК 329.63

Васильчук Євген Олегович,

кандидат політичних наук,

викладач Черкаського державного бізнес-коледжу

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ МОЛОДІЖНОЇ ПРОТЕСТНОСТІ, РАДИКАЛІЗМУ ТА ЕКСТРЕМІЗМУ

Проаналізовано існуючі культурологічні концепції, що висвітлюють сутність феномену молодіжної протестності, радикалізму та екстремізму. Відзначено, що молодіжний радикалізм та екстремізм постає як своєрідна соціокультурна альтернатива, що має сформовані ідейно-культурні настанови, світоглядні орієнтири, стильові стратегії маніфестації, комунікативні практики, що сприяють посиленню згуртованості екстремістського середовища та дозволяють ідентифікувати представників екстремістських угруповань.

Ключові слова: молодіжна протестність, радикалізм, екстремізм, субкультурні концепції, культурні цінності.

Множинність науково-дослідницьких підходів обумовлюється тим, що політичний радикалізм та екстремізм є одним з найбільш небезпечних і складно прогнозованих феноменів сучасності, здатного поширювати свій вплив на різні сфери суспільного життя, ставши вагомим чинником дестабілізації соціально-економічної та політичної ситуації в країні. Специфіка проявів цього явища привертає увагу представників різних соціогуманітарних наук, що підкреслює його системний та багатоаспектний характер і зумовлює вироблення міждисциплінарних підходів до його дослідження.

Стаття базується на аналізі наукових праць, що висвітлюють культурологічні засади дослідження феномену молодіжної протестності, радикалізму та екстремізму.

Метою статті є аналіз існуючих культурологічних концепцій, що висвітлюють сутність феномену молодіжної протестності, радикалізму та екстремізму.

Культурологічний підхід до феномену молодіжного політичного радикалізму та екстремізму представлений низкою субкультурних теорій і концепцій. Одним з наслідків цих досліджень стало висунення гіпотези про фрагментацію культури, її поділ на субкультури як своєрідні підсистеми культурного ядра. У межах цього підходу здійснюється аналіз стильових особливостей, форм радикальних та екстремістських співтовариств, виявляється семіотичне навантаження їх ідейно-політичних продуктів. Особлива увага приділяється дослідженню систем вербальних та невербальних комунікацій у цих співтовариствах. Зокрема, у працях Д. Доунса, П. Уїлліса та ін. аналіз причин і факторів, що зумовили зростання молодіжних протестних рухів, здійснювався крізь призму структурно-

функціоналістської концепції Т. Парсонса. На осмисленні проблем формування знаково-символічних засад молодіжної культури зосередили увагу британські науковці з Центру сучасних культурних досліджень Бірмінгемського університету, які перебували під сильним впливом неомарксистських ідей. У межах цієї наукової традиції, представлені працями Дж. Кларка, Б. Робертса, Т. Хюбнера, боротьба між антагоністичними класами розглядалася насамперед, як спроба конструювання стилів поведінки, художніх смаків тощо, альтернативних існуючим у суспільстві. С. Холлом і Ф. Джефферсоном субкультурні форми молодіжної протестності розглядалися як своєрідний ритуальний опір. Особливості процесу формування молодіжного стилю як специфічного семіотичного коду культури, його інформаційне та знакове-символічне навантаження досліджував Д. Хебдідж. М. Брейком обґрунтовано теорію субкультурних стилізацій як способу групових ідентифікацій.

У подальшому субкультурні концепції молодіжної протестності та радикалізму були розширені ідеями символічного інтераціоналізму та соціального конструкціонізму. Зокрема, С. Коеном було досліджено не лише феномен субкультурності сучасної молоді, але і особливості суспільного сприйняття його як загрози наявним соціальним інтересам і цінностям. Надмірна увага до цього явища з боку ЗМІ формує, на думку С. Коена, стан «моральної паніки» у суспільстві [2, с. 6]. У наш час Дж. Томлінсон, С. Торнтон, Х. Пілкінгтон та ін. активно розробляють концепції глобально-локальних інтерпретацій молодіжних протестних практик.

У СРСР, як правило, дослідження проблем таких молодіжних ідентичностей ґрунтувалися на негативно-оцінювальному підході, що розглядав ці утворення крізь призму девіантності. У домінуючій державній ідеології та практиці державних, партійних і комсомольських органів, відповідальних за реалізацію молодіжної політики в країні, молодь визначалася як об'єкт виховання та формування особистості. Відповідно, зусилля держави спрямовувалися на засвоєння радянською молоддю панівних суспільних норм і цінностей, а неформальні молодіжні рухи трактувалися як форми девіантної поведінки. Дослідження цієї проблематики, що здійснювалися науковцями Науково-дослідного центру Вищої комсомольської школи, здебільшого були присвячені аналізу різних аспектів молодіжних бунтів у Західній Європі у 1960-х рр. Таке штучне звуження предмету дослідження було продиктоване необхідністю виробити для Радянського Союзу стратегію протидії подібним явищам. Треба відзначити, що радянські дослідники свідомо уникали терміна «молодіжні субкультури», підміняючи його визначенням «неформальні об'єднання молоді». Саме цей евфемізм набув значного поширення в практиці партійних і комсомольських органів, органів внутрішніх справ і державної безпеки, що здійснювали контроль над процесами, що відбувалися в молодіжному середовищі. Обмежена кількість праць, присвячених субкультурній проблематиці в цей період, на думку С. Левікової, свідчить не про відсутність до неї уваги радянських суспільствознавців, а про те, що в СРСР феномен молодіжних субкультур з'явився дещо пізніше, ніж на Заході, а перетворився на предмет неупередженого аналізу ще пізніше [3, с. 4].

Актуалізація субкультурних підходів до дослідження процесів, що відбуваються у молодіжному середовищі, співпало з проголошенням у СРСР політики гласності в середині 1980-х рр. Лібералізація суспільного життя спричинила поступовий дрейф соціогуманітарних наук до ціннісно-нейтрального дослідження молодіжних практик, що сприяло появі наукових праць, присвячених вивченню об'єктивних причин та умов виникнення неформальних молодіжних спільнот, визначення соціокультурних і соціально-психологічних аспектів функціонування цих об'єднань.

Бурхливий розвиток субкультурного руху, підсилений західними культурними впливами (насамперед, рок-музикою) вимагав вироблення принципово нових підходів у дослідженні цієї проблематики. Наприклад, І. Кон, спираючись на концепції юності як особливої фази життя, наполягав на закономірності появи молодіжних субкультур, що мають риси, відмінні від загальноприйнятої в дорослому суспільстві культури. Поява низки

публіцистичних виступів у пресі спричинила суттєву активізацію досліджень субкультурного руху в СРСР. Під керівництвом В. Левічевої було здійснено низку дослідницьких проектів щодо ставлення радянської молоді до неформальних об'єднань та субкультур. Значного поширення набули дослідження самого неформального середовища, невідконтрольного офіційним державним органам, відповідальним за реалізацію молодіжної політики, насамперед ВЛКСМ.

Опис субкультур як соціокультурного явища, їхніх характеристик, етапів, функцій, класифікацій, взаємодія субкультур з іншими сферами культури представлені в працях С. Косарецької, І. Борисова, Л. Радзіховського, І. Бестужева-Лади та ін. Треба відзначити, що наукові дослідження субкультурної проблематики поєднувалася із суспільним інтересом до цього явища. Зокрема, намагання осмислити інтереси радянської молоді того часу, зрозуміти причини її поведінки, що інколи виходила за межі встановлених норм і правил, визначити особливості впливу цінностей рок-культури на формування її ціннісної школи знайшли своє втілення в кінематографі, зокрема в таких кінокартинах, як «Асса» (1987 р.), «Игла» (1988 р.), «Дорогая Елена Сергеевна» (1988 р.), «Авария – дочь мента» (1989 р.) тощо.

Значну увагу дослідників привертала асоціальні та делінквентні субкультурні групи. Одним із перших досліджень із цієї проблематики став аналітичний проект, присвячений субкультурі «люберів», виконаний протягом 1987 – 1989 рр. групою в складі завідувача лабораторії Інституту народногосподарського прогнозування Російської академії наук С. Белановського та студентки факультету журналістики Московського державного університету імені М.В. Ломоносова В. Писаревої. Ця робота була задумана як дослідження відомої завдяки публікаціям у пресі підлітково-молодіжної субкультури м. Люберців. Основна мета полягала в описі цієї субкультури, виявленні причин та умов її формування. Джерелом відомостей про цю субкультуру стали матеріали інтерв'ю, короткі бесіди та спостереження, що здійснювалися виконавцями в процесі дослідження.

Паралельно дослідження субкультур з використанням професійних інтерв'ю здійснювалися представниками лєнінградської соціологічної школи. Наприклад, М. Кофірін восени 1989 р. вивчав неформальні молодіжні угруповання м. Ленінграда, виявляючи причини їх появи, фактори впливу на формування ідейних настанов представників неформального середовища.

Значна увага приділялася впливу рок-музики на процес радикалізації свідомості неформального молодіжного середовища, з'являлися перші спроби класифікації субкультурних співтовариств за музичними стилями та уподобаннями. До таких досліджень належать праці С. Катаєва, Г. Кнабе, І. Набока, А. Троїцького, М. Саркітова, Д. Ухова та ін.

У пострадянський період своєрідним маніфестом соціосеміотичного аналізу дослідження субкультурних спільнот стала ґрунтовна праця Т. Щепанської «Символика молодіжної субкультури: опыт этнографического исследования Системы, 1986 – 1989 гг.» [8]. У ній автор, застосовуючи етнографічні методи дослідження, за допомогою детального знаково-символічного опису системи хіпі, показує динаміку процесів розвитку субкультурних об'єднань зсередини, розкриває способи та засоби кодування структури субкультурних співтовариств, значення символіки молодіжної культури тощо. В інших дослідженнях, присвячених субкультурній проблематиці, Т. Щепанська звертає увагу на здатність представників молодіжних субкультур до споживання й переробки компонентів культури у власні культурні цінності [6; 7; 9]. Серед інших праць, присвячених дослідженню неформального молодіжного руху варто відзначити дослідження О. Аксютіної, Г. Моргунової, О. Павлової, А. Чечевої, О. Чибісової, Т. Шеметової та ін., присвячені аналізу світоглядних засад, комунікативних практик, особливостей формування радикалістських настанов в ідейному базисі різних неформальних молодіжних течій.

Більш докладно антропологічні засади, тенденції розвитку, знаково-символічні форми сучасної молодіжної культури, адаптаційні можливості неформальних молодіжних спільнот, екзистенціальні сенси їхнього існування аналізуються у дисертаційних дослідженнях та

низці наукових публікацій М. Белоусової, А. Міхеєвої, О. Топіліної, В. Чернишенка та ін. Поширення у сучасному молодіжному середовищі контркультурних і субкультурних утворень, що являють собою семантично закодовані системи, мають власні системні характеристики та алгоритми адаптації, дозволяють, на думку цих науковців, розкривати екзистенційний потенціал молоді людини [1, с. 25; 4, с. 10]. Реалізація цього потенціалу може мати як позитивний характер, пропонуючи нові життєві стратегії й свободу вибору, так і набувати негативних форм, посилюючи нігілістичні та деструктивні тенденції в житті молодого покоління, сприяючи його радикалізації та провокуючи афективні непрогнозовані реакції на виклики соціального середовища [5, с. 11].

У межах цього підходу до вивчення радикальних та екстремістських рухів виокремлюється лінгвокультурологічний напрям, представлений науковими дослідженнями, що орієнтуються на виявлення специфіки та призначення сленгу, аналізу комунікативних практик неформального молодіжного руху. Це, зокрема, праці Н. Іванової, Н. Кудінової, О. Біблієвої, М. Ломакіної, С. Кожевникової та ін.

Серед праць українських культурологів, присвячених різним аспектам неформального молодіжного руху, варто виокремити дослідження Н. Корпач, Ю. Лашук, В. Головей, В. Личковах, М. Махнія, М. Підлісного, І. Чупахіної та ін. Праці зазначених авторів зосереджуються на проблемах формування субкультурних спільнот в сучасній Україні, їх стильових маніфестаціях, вибудовуванні типологічних схем тощо.

Як бачимо, культурологічні концепції молодіжної протестності та радикалізму сфокусовані на дослідженнях їхніх знаково-символічних, семантичних та семіотичних особливостей. У фокусі досліджень опиняються проблеми формування світоглядних орієнтирів, стильових маніфестацій, комунікативних вербальних і невербальних практик молодіжних радикальних та екстремістських об'єднань. У межах цього підходу актуальними є семіотичні підходи, що дозволяють виявити системи кодифікацій, знаково-символічних структур, що формують ідейний базис радикальних та екстремістських груп, обґрунтовують особливості їхньої демонстративно епатажної маніфестації.

Молодіжне середовище, перетворюючи цінності базової культури, формує власні світоглядні та стильові конструкції, що можуть доповнювати, розширювати та збагачувати домінуючу у суспільстві культурну систему, заперечувати та вступати в конфронтацію з цінностями офіційної культури, намагаючись замінити їх власними або відкидати норми, правила, критерії існуючої у суспільстві культури, не пропонуючи при цьому жодних альтернатив. Під впливом соціально-деструктивних чинників (зростання безробіття, звуження можливостей для творчої самореалізації, падіння авторитету традиційних механізмів соціалізації, бажання ствердитись у світі дорослих тощо) у межах цих соціокультурних інтеракцій поступово формуються протестні настанови, що згодом переростають в радикалістські переконання і реалізуються в різних сценаріях екстремістської практики. Відповідно, молодіжний радикалізм та екстремізм постає як своєрідна соціокультурна альтернатива, що має сформовані ідейно-культурні настанови, світоглядні орієнтири, стильові стратегії маніфестації, комунікативні практики, що сприяють посиленню згуртованості екстремістського середовища та дозволяють ідентифікувати представників екстремістських угруповань. Екстремістська практика набуває ознак ритуальності, де кожен вчинок має певне символіко-ідеологічне навантаження, що дозволяє формувати стратегію деструктивної поведінки представників радикалістських та екстремістських груп.

Як подальші напрями дослідження перспективними автор вважає розкриття особливостей історико-політологічного підходу до явища молодіжного радикалізму та екстремізму.

Література:

1. Белоусова М. М. Антропологические основания и знаково-символические формы молодежной культуры : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.13 «Религиоведение, философская антропология, философия культуры» / М. М. Белоусова. – Ростов-на-Дону, 2011. – 31 с.
2. Глебова Е. А. Западные молодежные субкультуры асоциальной направленности / Е. А. Глебова // Теория и практика образования в современном мире : материалы междунар. заоч. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, февраль 2012 г.). : [под общ. ред. Г. Д. Ахметовой]. – СПб. : Реноме, 2012. – С. 6 – 9.
3. Левикова С. И. Феномен молодежной субкультуры (социально-философский аспект) : автореф. дисс. на соискание науч. степени д. филос. наук : спец. 09.00.11. «Социальная философия» / С. И. Левикова. – М., 2002. – 34 с.
4. Михеева А. В. Адаптационная модель субкультуры: социально-философский аспект : дисс. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.11 / Михеева Анна Владимировна. – Новосибирск, 2008. – 144 с.
5. Чернышенко В. В. Экзистенциальные основания молодежных субкультур: философско-антропологическая рефлексия : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.13. «Философская антропология, философия культуры» / В. В. Чернышенко. – Белгород. – 2011. – 27 с.
6. Щепанская Т. Б. Антропология молодежного активизма / Т. Б. Щепанская // Молодежные движения и субкультуры Санкт-Петербурга / ред. В.В.Костюшев. – СПб., 1999. – С. 262 – 302.
7. Щепанская Т. Б. Молодежные сообщества / Т. Б. Щепанская // Современный городской фольклор. – М. : РГГУ, 2003. – С. 34 – 85.
8. Щепанская Т. Б. Символика молодежной субкультуры: опыт этнографического исследования Системы, 1986 – 1989 гг. / Т. Б. Щепанская ; РАН. Музей антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера). – СПб. : Наука, 1993. – 341 с.
9. Щепанская Т. Б. Система: тексты и традиции субкультуры / Т. Б. Щепанская ; [науч. ред. А. С. Архипова] ; Российский государственный гуманитарный университет, Институт высших гуманитарных исследований, Центр типологии и семиотики фольклора. – М. : ОГИ, 2004. – 286 с.

Васильчук Е.О. Культурологические аспекты исследования феномена молодежной протестности, радикализма и экстремизма

Проанализированы существующие культурологические концепции, освещающие сущность феномена молодежной протестности, радикализма и экстремизма. Отмечено, что молодежный радикализм и экстремизм могут проявляться как своеобразная социокультурная альтернатива, имеющая сформированные идейно-культурные установки, мировоззренческие ориентиры, стилевые стратегии манифестации, коммуникативные практики, которые способствуют усилению сплоченности экстремистской среды и позволяют идентифицировать представителей экстремистских группировок.

Ключевые слова: *молодежная протестность, радикализм, экстремизм, субкультурные концепции, культурные ценности.*

Vasilchuk Y. The culturological aspects of research of the phenomenon youth oppositionness, radicalism and extremism

The existent culturological conceptions, that light up essence of the phenomenon of youth oppositionness, radicalism and extremism, are analysed. It is marked that youth radicalism and extremism appear as an original sociocultural alternative, that has the formed ideological-cultural discipling, world view reference-points, stylish strategies of manifestation, communicative practices

that assist strengthening of solidarity of extremist environment and allow to identify the representatives of extremist groupments.

Keywords: *youth oppositionness, radicalism, extremism, subcultural conceptions, cultural values.*

УДК 316. 485.22-021.131

Вальковець Ганна Іванівна,
*аспірант кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова*

ВІРТУАЛЬНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПРОТЕСТ

В даній статті висвітлюється явище переходу реальної політичної участі на просторі Інтернету та визначаються мобілізаційні можливості протестних настроїв онлайн-спільнот. Також підлягають аналізу основні характеристики користувачів веб-ресурсів, способи їх діяльності та вияву невдоволення й незгоди з провладним курсом в українській та світовій практиці. Досліджуються можливості використання потенціалу електронних ресурсів для конструктивізації відносин влади та громадянського суспільства.

Ключові слова: *політичний протест, Інтернет, хактивізм*

Сучасний інформаційний простір працює на споживача в режимі реального часу, оскільки донести достовірну інформацію якнайшвидше означає озброїти свого клієнта і тим самим завоювати його прихильність на майбутнє. Досягти цієї мети найкраще вдається Інтернет-ресурсам, адже в межах одного кліку на улюблену сторінку користувач отримує найсвіжіші новини, цікаві публікації та масу іншої інформації. Таким чином доступність та функціональність даного засобу комунікації зумовлює його широку популярність. Так, за різними даними в Україні нараховується від 12 до 16 млн. користувачів мережі Інтернет, хоча якщо перерахувати цей показник на душу населення, то він набагато нижчий ніж у Європі.

Не зважаючи на таку значну кількість інтернет-користувачів, говорити про високий рівень соціально-політичної свідомості громадян України зарано, оскільки основною частиною «юзерів» є молоді люди, яких цікавлять не стільки насущні проблеми функціонування державного механізму, скільки розважальний контент чи інформація для навчання. Ще частина користувачів використовує Всесвітню мережу для роботи, здійснюючи моніторинг поточної інформації, в тому числі і суспільно-політичної. Звідси випливає, що частка політично активних користувачів електронних ресурсів в десятки разів нижча за загальне число комп'ютеризованого населення. Отже, потрібно дати відповідь, яким реальним впливом на функціонування політичного організму має цей видатний феномен сучасності і чи здатен він змобілізувати населення на рішучі дії задля відстоювання своєї суспільно-політичної позиції. Яким чином можна сублімувати віртуальне незадоволення у форми, які здатні скоригувати те або інше владне рішення чи обраний нею вектор загалом.

На даному етапі розвитку політичної науки в Україні можливості використання Інтернет-простору в політиці є сферою зацікавлення багатьох науковців, серед них Готун А., Ємельяненко О., Коляденко В., Коритнікова Н., Маліс О., Присяжнюк О., Серенюк А. та інші. Проте системних досліджень політичного протесту у віртуальному полі недостатньо. Частіше вітчизняні науковці звертають увагу на досвід зарубіжних країн, зокрема Росії, країн Близького Сходу, Західної Європи. Серед них Качинська Н., Мирний М., Морозов Є. Наумчук А., Почепцов Г. та ін. Серед західних науковців варто звернути увагу на науковий доробок таких вчених, як А. Самюель, О. Руфін, К. Андерсон, Р. Фамозі, Д. Деннінг,

Дж. Ассанж, А. Юнгерр та інші. Зважаючи на все вище сказане, вважаємо за необхідне ґрунтовно дослідити причини, ознаки та потенціал впливу віртуального спротиву на формування політики.

Метою даного дослідження є вивчення особливостей віртуального політичного протесту та визначення його реальної ваги в політичному процесі.

Для досягнення цієї мети необхідно виконати ряд наступних завдань:

- виокремити форми політичного протесту;
- проаналізувати явище он-лайн-спротиву його причини та значущі риси;
- дослідити протестну активність у віртуальному просторі та з'ясувати її значення у політичному житті держав;
- розглянути варіанти використання можливостей он-лайн-середовища в українських реаліях.

Політичний протест є багатовимірним поняттям у політичній науці. Під ним розуміється сам факт політичного протистояння та незгоди з позицією влади, який проявляється фактичною дією; також це внутрішнє несприйняття існуючих у суспільстві політичних цінностей та відносин, що викликає пасивний спротив та не проявляється публічно. Існування незгодних, інакомислячих, незадоволених, протестуючих – це невід'ємний атрибут існування політичної дихотомії «за» і «проти», тому йдеться не про зведення поглядів різних політичних сил, соціальних груп до єдиного бачення політичного курсу держави, а про оптимізацію політичних відносин у суспільстві. Чи то пак про досягнення системи спільного знаменника, який виражатиметься у формі спільної мети діяльності різних суб'єктів політичного процесу. Особливою характерною рисою сучасного протесту є його технологічність, що проявляється у застосуванні різних високотехнологічних засобів для візуалізації протесту з використанням карнавальних приймів і яскравих символів. До того ж широко використовуються засоби комунікації для мобілізації громадян, серед яких перше місце посідає Всесвітня павутина.

Політичний протест може виражатися у різних формах: легальній чи нелегальній, спланованій або стихійній, активній чи пасивній, традиційній або інноваційній тощо. Саме до інноваційних форм можна віднести віртуальний політичний протест, що характеризується високою технологічністю та суспільною значущістю в епоху широкого розповсюдження електронних медіа.

В арсеналі громадян для вираження своєї позиції є достатня кількість традиційних засобів та механізмів: колективні петиції, санкціоновані та несанкціоновані демонстрації й мітинги, пікетування, страйки тощо. Постає питання, чим зумовлений перехід протестних дій на віртуальне «поле бою».

Конституція України в статті 36 гарантує право громадян «збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування». Але часті заборони на проведення мирних зібрань з боку державних органів, збільшення випадків застосування тиску та сили правоохоронними органами щодо учасників масових акцій, а звідси і негативна оцінка діяльності правоохоронних органів в Україні. Так, діяльність міліції позитивно оцінюють 26% респондентів, негативно – 64%; діяльність прокуратури позитивно – 23%, негативно – 64%; діяльність судів – позитивно 20%, негативно – 69% [4]. Характерною є і відсутність реакції на конкретні виступи громадян та неналагодженість соціального діалогу в державі між населенням і владою. Всі ці причини змушують шукати інші варіанти впливу на владу та використовувати нові можливості, які пропонує нам інформаційне суспільство.

Варто звернути увагу, що користувачами Всесвітнього павутиння є переважно молоді люди, адже майже 70% української молоді віддають перевагу Інтернету як джерелу інформації, а 55% - щодня користуються соціальними мережами. Про це свідчать результати соціологічного дослідження, проведеного в березні 2012 року Інститутом Горшеніна.

Соціально-політичні медіа завдяки своїй здатності швидко поширювати інформацію трансформували політичний процес, змінили його ключові характеристики. Тепер для виявлення народного гніву немає потреби виходити на вулицю, можна просто здійснити атаку на електронні ресурси державних органів чи персональні сайти осіб, до яких апелює громадянин. Такий спосіб набув значного поширення як в Україні, так і за її межами. Прикладами таких віртуальних акцій протесту можуть слугувати збої в роботі в лютому 2012 року офіційних Інтернет-представництв органів державної влади, серед яких опинилися сайти Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Національного банку України, Кабінету Міністрів України, Президента України, Державної податкової служби України, Партії регіонів, Комуністичної партії України та деяких інших. Приводом для численних атак на ці сайти стало припинення роботи популярного файлообмінника ex.ua.

Напередодні парламентських виборів, що відбулися 27 жовтня 2012 року, здійснювалися численні DDos-атаки (*Distributed Denial of Service*) на електронні ресурси Комітету виборців України, Центральної виборчої комісії України, Кримської регіональної організації Партії регіонів, Центру журналістських розслідувань, на персональні веб-представництва деяких опозиційних політиків (А. Гриценка, Ю. Тимошенко, О. Турчинова, А. Яценюка) та низку Інтернет-видань. Хакерська субкультура вирізняється аполітичністю та здатністю невідкладно відгукнутися на заклики колег щодо підриву того чи іншого проекту. Справа в тому, що в середині хакерського середовища - це лише гра по виконанню складного завдання, успіх в якому дозволить піднятися по ієрархічній драбині хакерської організації. Тобто важливо зазначити, що про ідейність в даному середовищі йдеться далеко не завжди.

Яскравим прикладом хакерської діяльності є революційні події наприкінці 2010 року на Близькому Сході спровокували політичну рішучість активістської групи «Anonymous», що проголошує своєю метою свободу слова та протистояння цензурі. Атаки зазнали урядові сайти Тунісу, Єгипту, Ємену, Алжиру, Ірану. Сайти Міністерства промисловості, Міністерства закордонних справ та туніської фондової біржі було атаковано одними з перших у відповідь на блокування урядом Тунісу Youtube, Facebook, Google.

Згідно з даними The New York Times, близько 500 хакерів «Anonymous» атакували сайти Міністерства інформації, Міністерства внутрішніх справ та Національно-Демократичної партії Єгипту після відновлення в країні мобільного зв'язку та Інтернету, заблокованих протягом п'яти днів [6].

Не залишили без уваги «Anonymous» і сайти влади та провладних медіа у Росії. Так, наприкінці 2011 року перед виборами до Державної Думи небувало розмаху набули хакерські атаки на Інтернет-представництва опозиційних ЗМІ. А на початку лютого 2012 року зазнали DDos-атак електронний ресурс «Єдиної Росії» та «Комерсанта».

Хакерська культура попри свій здебільшого аполітичний спосіб мислення, може набути і політично свідомих рис у формі хактивізму. Появу терміну «хактивізм» (від англ. - *hacktivism*), як поєднання слів хакерство (від англ. - *hacking*) та активізм (від англ. - *activism*), пов'язують з іменем хакера Омега, керівником хактивістської організації «Культ мертвої корови» («Cult of the Dead Cow»). Вважається, що у 1996 році він уперше використав термін «хактивізм», позначивши їм «використання хакерства у політичних цілях». Як зазначає сам Омега, «спочатку у використанні цього терміну було більше жарту», однак дуже скоро всі ті, хто використовував сучасні інформаційні технології з метою досягнення соціально-політичних цілей почали називати себе хактивістами, а хакерство у політичних цілях отримало загально визнану назву «хактивізм» [2].

Хактивізм – це новий вид політичної участі, який полягає в прагненні досягти соціально-політичних цілей за допомогою комп'ютерів. Дослідниця А. Самюель пропонує таке визначення хактивізму – «це ненасильницьке легальне та нелегальне використання електронних приладів у політичних цілях». На її думку, запропоноване визначення має декілька переваг: по-перше, завдяки дефініції «ненасильницьке» хактивізм можливо відокремити від кіберзлочинності, по-друге, визначення «легального та нелегального» видів

використання електронних приладів, тобто наявності фактів порушення законодавчих норм, дії активістів можливо відокремити від будь-якої традиційної віртуальної діяльності [2].

Поява такого руху зумовлена тісним співіснуванням людини і техніки. Вхідження інноваційних технологій в політику і зумовило появу нового учасницького феномену, яким є хактивізм. Він став ефективним засобом впливу на механізми прийняття політичних рішень, котрий не знає кордонів (згадати хоча б активну діяльність «Anonymous») та володіє широким арсеналом засобів боротьби, серед яких Ddos-атаки, віртуальні страйки та саботажі, створення сайтів-близнюків, викрадення та розповсюдження інформації, псування сайтів тощо.

Сьогодні все більше набуває поширення онлайн-карикатура на владу та політику загалом. Спеціалізовані Інтернет-ресурси, такі як «Церква свідків покращення», «Обком», «Дурдом» та інші, висміюють публічних осіб, їх передвиборчі гасла, публічні вчинки, факти біографії. Загальна доступність цих ресурсів неабияк дратує політиків та знижує їх авторитет у суспільстві. До того ж пости з цих сайтів дуже швидко поширюються у соціальних мережах, де кількість переглядів збільшується в десятки разів.

Політики зі свого боку намагаються активно включатися в електронну інтерактивність. Персональні сайти, сторінки в соціальних мережах, блоги на різного роду суспільно-політичних ресурсах (здебільшого на сайтах, що входять до ТОП-10 найбільш відвідуваних з даної тематики), авторські статті там же, онлайн-конференції – це далеко не повний перелік засобів, які використовують політичні діячі у віртуальному просторі.

Широку популярність Інтернету в організації протестів зумовлюють його технічні характеристики. Значущість електронних ЗМІ виражається у швидкості передачі інформації, яка здатна викликати масове незадоволення населення і цим самим вивести його на вулиці під транспаранти, інформації, яка повідомляє про проведення масових акцій, а також інформації, яка висвітлює події на полі бою, забезпечує мультимедійний супровід протестів в режимі реального часу. Така динамічність циркуляції інформаційних потоків зумовлює все більше зменшення відрізків часу від зародження протестних настроїв до проведення демонстрацій. Специфіка інформативності Всесвітньої павутини ще і у тому, що дані передаються не лише від суб'єктів, які займаються цим професійно (новинні сайти, представництва державних органів тощо), а від будь-якої особи, яка володіє інформацією і воліє її донести народові. Кожен, хто має свій аккаунт в соціальних мережах може повідомити широкому загалу про ті чи інші події, підтвердивши їх власноруч знятими фото та відео, що здатні викликати потужний суспільний резонанс. З цього випливає, що навіть в антидемократичних суспільствах цензурувати Інтернет практично неможливо. Під час арабських революцій активісти знаходили способи уникнення державного контролю за інтернет-трафіком шляхом використання проксі-серверів, сайтів знайомств тощо.

З вище сказано випливає, що важливо розрізняти політичні протести, які ведуться в Інтернет-ЗМІ, на персональних сторінках політиків, в соціальних мережах і протести, які використовуючи технічні характеристики мережі, відбуваються на вулицях. Завдання мережі в такому випадку виявити протестні настрої, повідомити місце і час проведення акції та забезпечити інформаційний супровід протесту. Так, після початку акції «Occupy Wall-Street» («Окупуй Уолл-Стріт») у Нью-Йорку 17 вересня 2012 року, демонстранти виступали проти наростаючої соціальної нерівності у глобальному масштабі, завдяки широкому використанню учасниками соціальних мереж та інших інтернет-комунікацій, подібні акції поширилися спочатку на інші американські міста, а потім і на інші країни. При цьому через Інтернет поширювалася не лише ідеологія руху, але й напрацьовані учасниками методики організацій акцій, поводження зі ЗМІ, правоохоронними органами тощо [5]. Тобто в конкретному випадку йдеться про використання Інтернету не як платформи для протесту, а як технічного засобу для збільшення масштабів акції.

Незважаючи на всю багатофункціональність та перспективність використання Всесвітньої мережі, її можливості не безмежні. Малкольм Гладвел стверджував, що соціальні

медіа не здатні спричинити соціально-політичні зміни. Відомий соціолог Зейнеп Туфекці виступив на підтримку Гладвела, вважаючи, що соціальні медіа безпосередньо не спричиняють революції, натомість сприяють швидкому встановленню мережеских зв'язків [6].

Вплив соціальних мереж на революційні процеси в арабських країнах також сильно перебільшений. Соціальні мережі там служили тільки для обміну інформацією, і лише на кінцевих етапах революцій. Інакше й бути не могло, тому що число користувачів соціальних мереж росло пропорційно зростанню протестних настроїв, і досягло піку в момент наймасовіших вуличних протестів. В соціальних мережах не відбувалося ні формування ідеології, ні вироблення стратегії, ні взагалі будь-яке важливе обговорення подій, що відбувалися [7]. Кількість користувачів Інтернету в цих країнах на момент початку революції була далеко не такою численною, як у країнах США та Європи.

Найбільшим досягненням Інтернет-протестів в Росії стали масові акції у грудні 2011 року проти фальсифікації виборів, на які вийшло більше 50 тисяч осіб, тобто найбільше за весь період незалежності Росії. Мобілізаційне завдання Інтернет виконує беззаперечно, але у випадку Росії значних поступок віртуальними протестами досягти не вдається. Інтернет-активність російських опозиціонерів лише дратує владу та розважає громадськість.

Наростання незадоволення та його вираження в Інтернеті не є гарантом проведення вуличної демонстрації чи тим паче здійснення соціального перевороту. Одиничний користувач висловлює своє незадоволення публічно на платформі певного електронного ресурсу, а люди, які поділяють його погляди просто ставлять відмітку про підтримку легендарною кнопкою «Like» у різних варіаціях. На таких поверхових кроках більшість віртуальних протестів і закінчуються. Ця «культура лайку», запроваджена соціальними мережами, звільняє користувача від потреби аргументовано висловлювати свою активну чи пасивну позицію, надавати конструктивізму своїм постаням. Варто лише клікнути мишею і ти підписуєшся під уже озвученою думкою. Психологічно громадянин з почуттям виконаного обов'язку повертається до звичайного життя, при цьому не зазнаючи ніякого дискомфорту від поганих погодних умов, витраченого часу, утисків силових структур та інших незручностей, які виникають при участі у традиційних, публічних акціях протесту.

Варто звернути увагу, що користувачами Інтернету та соціальних мереж є переважно молодь, відома своєю аполітичністю, маргінальністю та інфантилізмом, який і проявляється в спрощенні вияву своєї громадянської позиції шляхом натискання кнопки «Like». Таким чином відбувається сублімація реального політичного протесту у найменш радикальну віртуальну його форму. Тисячі перепостів повідомлень, наповнених громадським гнівом, часто не відповідають реальній кількості людей, готових вийти на вулицю і відстоювати свої права.

Інтернет-протест не має чітких національних відмінностей, адже онлайн-спільнота наднаціональна, своєрідною є лише реакція влади на виступи у мережі. Це може бути конструктивний діалог із незадоволеними, спільна робота над вдосконаленням політичних кроків в демократичних країнах або впровадження цензури, політичне переслідування, ігнорування вимог громадян в антидемократичних режимах.

Сьогодні соціальний діалог між владою і громадянським суспільством в Україні можливий, але просто Інтернет-активності для цього замало. Вітчизняний політичний істеблішмент часто глухий до закликів онлайн-спільноти, хоча і намагається активно включатися у віртуальне життя. Кожна політична сила має офіційні веб-представництва, групи підтримки в соціальних мережах, за допомогою Всесвітньої мережі опозиційні сили намагаються легітимізувати свої заяви та змобілізувати громадян на публічні виступи, лише лінивий не ставив запитання М. Азарову на його сторінці у Facebook, але щоб домогтися реальних поступок від влади треба використовувати весь потенціал публічного протесту, а можливості Інтернету застосовувати для організації та координації дій під час проведення масових акцій, їх інформаційної підтримки та об'єктивного висвітлення.

Необхідно розуміти, що кількість Інтернет-користувачів в країні не має визначального значення для виникнення соціальних заворушень, адже в здоровому в соціально-політичному плані суспільстві не виникає причин для активного протесту. Мережа – це не причина виникнення протестів, а інноваційний інструмент, який сприяє їх організації через поширення інформації. Головне завдання, яке стоїть перед електронними ЗМІ – це мобілізація населення для захисту своїх прав та свобод. І тут у кожного зацікавлено з'являється цілий арсенал засобів для того, щоб надати розголосу проблемі, всесторонньо її висвітлити, привернути увагу світової спільноти та знайти однодумців, котрі готові реальними діями змусити владу іти на поступки і досягати компромісів.

Література:

1. Samuel A.W. Hacktivism and the Future of Political Participation / Alexandra Whitney Samuel. – Harvard University, 2004 – 284 p.
2. Качинська Н.О. Хактивізм: соціально-політичний протест онлайн / Н. О. Качинська. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://istfak.org.ua/tendentsii-rozvytku-suchasnoi-systemy-mizhnarodnykh-vidnosyn-ta-svitovoho-politychnoho-protsestu/188-transformatsiia-politychnykh-system-derzhav-svitu-v-konteksti-hlobalizatsii/346-khaktyvizm-sotsialno-politychnyy-protest-onlayn>
3. Основні тенденції та ризики протестних настроїв в українському суспільстві. Аналітична доповідь. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/970/>
4. Оцінка населення України діяльності правоохоронних органів. Ставлення до самосуду (Дослідження проведене Фондом «Демократичні ініціативи» та соціологічною службою Центру Разумкова у квітні 2012 р.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/pravo.htm>
5. «Окупуй разом»: нові тенденції у глобальному протестному русі. Аналітична записка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/634/>
6. Зінько С. Роль новітніх медіа в акціях протесту на Близькому Сході / С. Зінько. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.academia.edu/1920117/The_role_of_new_media_in_the_protest_actions_in_the_Middle_East
7. Інтернет і політика. А якби у 37-му був Фейсбук?. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ia-prometei.org.ua/?p=9361>

Вальковец А. И. Виртуальный политический протест

В данной статье освещается явление перехода реального политического участия на пространство Интернета и определяются мобилизационные возможности протестных настроений онлайн-сообществ. Также подлежат анализу основные характеристики пользователей веб-ресурсов, способы их действий и проявления недовольства и несогласия с курсом власти в украинской и мировой практике. Исследуются возможности использования потенциала электронных ресурсов для конструктивизации отношений власти и гражданского общества.

Ключевые слова: политический протест, Интернет, хактивизм.

Valkovets A. Virtual political protest

In this article the phenomenon of transition real political participation an Internet scope are lightened and mobilization capabilities of protest tunes of on-line communities are determined. Main characteristics of wed-resources, methods of their practice and detection of displeasure and disagreement with authority-oriented policy in Ukrainian and world practice are also subjected to analysis. Performance capabilities of usage of electronic resource facilities are tested for ordering relations of authorities and civil society.

Keywords: political protest, Internet, hacktivism.

ПОЛІТИЧНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 327.8:15

Семченко Олександр Анатолійович,

кандидат політичних наук,

здобувач кафедри політології

Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова

ІМІДЖ УКРАЇНИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЗАКОРДОННИХ ЗМІ

Розглядається імідж України, що формується закордонними засобами масової інформації. Аналізуються статті, присвячені Україні й опубліковані в 2011-2012 роках напередодні Євро-2012. Зроблено висновок про те, що поліпшення іміджу України можливе тільки в тому випадку, якщо вдасться знайти дієві методи роботи зі світовими засобами масової комунікації з метою формування їхньої позитивної думки про Україну.

Ключові слова: імідж України, медіаресурси, закордонні ЗМІ, маніпулювання громадською думкою.

З тих пір, як світова суспільна думка стала важливим фактором міжнародних відносин, роль медіаресурсу в зовнішній політиці держави збільшується з кожним днем. Без перебільшення, медіаресурс можна вважати ефективним інструментом маніпулювання міжнародною політикою. Звідси мета статті: розглянути імідж України, що формується закордонними засобами масової інформації. Реалізація цієї мети передбачає аналіз статей, присвячених Україні й опублікованих у 2011-2012 роках напередодні Євро-2012 і запропонувати способи поліпшення іміджу України за кордоном.

Зовнішньому іміджу держави присвячені роботи російських авторів - Е. Галумова, І. Семененко, В. Лапкіна, В. Пантіна, І. Кисельова, А. Смирнової та ін., а також українських авторів - О. Бойка, О. Петкової, В. Євтуха, В. Саблука, Б. Суліма, М. Петрова й ін.

Ще на початку ХХ ст. німецький філософ О. Шпенглер у своїй відомій праці «Захід Європи» пророкував: «У найближчому майбутньому три або чотири світових газети будуть спрямовувати думки провінційних газет і з їхньою допомогою – «волю народу». Усе буде вирішуватися невеликою кількістю людей, які контролюватимуть ці газети й імена яких, можливо, навіть і не будуть відомі, однак величезна маса другорядних політиків, риторів і трибунів, депутатів і журналістів, представників провінції буде підтримувати в нижчих прошарках суспільства ілюзію народного самовизначення [1, с. 146].

Як відомо, способи маніпулювання суспільною думкою як реальна частина зовнішньої й внутрішньої політики держави повністю опираються на засоби масової інформації, що дозволяють корегувати, регламентувати й проектувати в масовій свідомості громадян певне ставлення до тих чи інших подій, державних намірів і дій [2, с. 45]. Засоби масової інформації «акцентують увагу аудиторії на певних подіях або явищах, використовуючи в основному технології «включення» міфологічної й стереотипної свідомості» [3, с. 9].

Переважна частина електронних медіа й популярні друковані видання орієнтуються на «просту людину», намагаються відповідати її уявленням про належне і можливе, а тому нерідко постають завідомо неглибокими, кон'юнктурними. Але є й особлива категорія друкованих ЗМІ, які називають за рубежом «якісними». Ці ЗМІ претендують на серйозне аналітичне висвітлення дійсності. Вони роблять великий акцент на офіціоз, відгукуються на різні урядові заяви, надають трибуну визнаним експертам. Картина дійсності, що її змальовують такі газети, відбиває інтереси політичних, економічних та інтелектуальних еліт відповідних країн, їхні зовнішньополітичні орієнтації, сприйняття потенційних союзників і джерел зовнішніх загроз. Маніпулюючи геополітичними образами, ЗМІ можуть серйозно

впливати на міжнародну ситуацію, підсилюючи міждержавні протиріччя або, навпаки, сприяючи конфліктам і примиренню сторін.

Імідж держави в ЗМІ включає кількісну і якісну складові. Перша пов'язана із частотою згадування країни, її місцем у потоці повідомлень. Друга характеризується насиченістю інформаційного потоку, тематикою повідомлень, їхньою тональністю, черговістю подачі інформації.

Як відомо, інформація, подана в певній формі, здатна міняти думку людей не тільки про якісь повсякденні речі, але, що особливо важливо, формує думку громадськості з питань, які стосуються суспільної, економічної, політичної сфери. У нашому випадку уявляється важливим, як закордонні засоби масової комунікації подають інформацію про Україну і як вона впливає на думку громадян інших країн про Україну.

В існуючому на Заході іміджі України є як стійкі елементи, представлені стереотипами масової свідомості, так і динамічна складова, що створюється в інформаційному полі під впливом адресних груп, які підтримують інтерес до подій в Україні. Незважаючи на можливості взаємодії, що помітно зросли останнім часом, чисельність цих груп значно не збільшилася. У результаті цього Україна витискається на периферію суспільної уваги й сприймається як небезпечна та незручна для життя країна. Так, наприклад, іноземні уряди не радять своїм громадянам їздити в Україну. Зокрема, МЗС Британії застерігає громадян не брати напої в незнайомих українців - там можуть бути шкідливі препарати; австралійські чиновники попереджають, що в Україні неякісні дороги й неадекватні водії, а Держдепартамент США відзначає, що українські служби допомоги недостатньо підготовлені, а міліція - найбільш корумпований орган влади [4]. Закріпленню такого сприйняття багато в чому сприяють співвітчизники, які знаходяться за кордоном, особливо економічні емігранти останньої хвилі. Реальна кількість українських трудових мігрантів - 2,2 мільйони чоловік. Таке число озвучив керівник відділу міграційних досліджень Інституту демографії й соціальних досліджень О. Позняк [5].

Як відомо, політико-іміджева функція ЗМІ реалізується як через трансляцію політичної інформації, PR-повідомлень, так і через конструювання самими ЗМІ певних політичних іміджів. На рівні повсякденної свідомості негативне уявлення про українців підтримують повідомлення про недотримання демократичних норм, порушення прав людини, соціальну напруженість в українському суспільстві й т. д., що регулярно з'являються в західних ЗМІ. Як джерело негативної інформації широко використовуються й українські ЗМІ.

Контент-аналіз публікацій про Україну в провідних закордонних ЗМІ дозволяє виділити коло тем, присвячених тим чи іншим явищам її життя, причому переважно негативного характеру, з якими міцно асоціюється імідж України. Протягом 2012 року кількість негативних повідомлень про Україну у світових ЗМІ збільшилася порівняно з минулим роком. Так, із січня по вересень 2011 року в основних світових медіа 62% матеріалів про Україну мало негативний характер, у жовтні 2011-го - березні 2012-го їх стало 82%. Напередодні Євро-2012 головними темами світових ЗМІ були: поводження з бездомними тваринами, справа Тимошенко, прояви расизму; можливість міжнародного бойкоту відразу двох подій в Україні - Євро-2012 і Ялтинського саміту глав держав Центральної й Східної Європи - через внутрішньополітичну ситуацію в Україні.

Нагнітання цих тем зумовлює інформаційний тиск, що забезпечує відтворення вкорінених, стереотипних поглядів на українську політику й українське суспільство. Не слід скидати з рахунку і вплив публікацій вітчизняних ЗМІ, особливо на формування за кордоном уявлень про українську повсякденність.

Перед футбольними змаганнями в Україні й Польщі в західних засобах масової інформації з'явилося багато негативу. Господарям чемпіонату приписували різного роду зловживання й порушення, аж до тотальної корупції й расистських розбірок. Але найбільше діставалося, звичайно, Україні як відносно бідній пострадянській країні, де до того ж

відбулася аварія на Чорнобильській атомній станції. Слід зазначити, що внаслідок цього багато європейців з великим побоюванням їхали на українські стадіони.

Німецька преса називала помилковим рішенням щодо проведення Євро-2012 в Україні. Видання *Flensburger Tagesblatt* писало: «Бомбовий терор у Дніпропетровську однозначно свідчить: ситуація в Україні загрожує вийти з під контроль. У Києві вже спекулюють, чи введе президент Янукович надзвичайний стан». «Якщо протягом наступних днів не буде вирішальних змін, то європейська футбольна першість у червні постане перед серйозною загрозою. Зараз не можна жодному фанатові радити їхати на ігри в Україну. Тому цей час для УЄФА при сприятливих політичних умовах розробити план В, щоб якщо буде потреба, можна було натиснути на гальма».

Також видання *«Westdeutsche Allgemeine Zeitung»* повідомляло: «Це Україна, де за якісь шість тижнів має відбутися прекрасна, блискуча велика футбольна подія. Це країна, де влада необгрунтовано переслідує свою попередницю, саджає за ґрати, і, схоже, дозволяє бити. Країна, чий уряд, мабуть, не в змозі забезпечити суспільну безпеку». «Вибухи, подібні до тих, які відбулися в цю п'ятницю, були й торік. Цього разу теж ніхто не знає, хто за ними стоїть. Ясно одне: фанати, які захочуть поїхати на матчі Євро-2012 в Україну, не зможуть зробити цього без страху», - вважають журналісти. Крім того, *«Rheinische Post»* відзначало, що УЄФА, віддаючи Євро-2012 Україні, закрила очі «на всеосяжну корупцію в країні, на владу політичних кланів і невирішені логістичні проблеми». «Рішення проводити Євро-2012 в Україні було помилкою. Із учорашнього дня про це знають уже трохи більше людей», - зазначається на сайті *dw. de*. [6].

У статті, розміщеній у блогу американського видання *«Foreign policy»*, обговорювались дискусії європейських політиків про можливість бойкотування Чемпіонату світу з футболу в Україні. «Серед європейських політиків, здається, росте рух, щоб використати майбутній єврочемпіонат, що будуть приймати спільно Україна й Польща, як можливість виразити позицію про ситуацію із правами людини в Україні», - пише один із авторів зазначеного видання. Президент мюнхенської «Баварії» Улі Хенесс сказав, що буде поважати кожного гравця і що привселюдно висловить позицію щодо порушень прав людини в Україні, - відзначається в статті.

У травні 2012 р. в програмі ВВС *Reportage* було продемонстровано фільм, у якому говорилося про проблеми расизму й футбольного хуліганства на стадіонах України й Польщі, а колишній гравець збірної Сол Кемпбелл радив англійцям уникнути поїздки у дві східноєвропейські країни, тому що звідти, на його думку, можна не повернутися живим.

Група британських уболівальників під час ходи перед матчем своєї збірної в Донецьку 19 червня пронесла по місту імпровізовану труну, що символізувала протест проти слів Кемпбелла, який заявив у своєму фільмі, що з України можна повернутися у труні. Крім труни, британці тримали плакати з текстами: *«You're wrong! Campbell»* («Ви помиляєтеся, Кемпбелл») і *«We'll do what we want»* («Ми будемо робити, що захочемо»). Уболівальники з Англії неодноразово підкреслювали, що жодного разу не зіштовхувалися із проблемами, на яких був зроблений акцент у фільмі ВВС. Англійська футбольна асоціація з цього приводу відправила офіційну письмову скаргу на телеканал ВВС, що напередодні чемпіонату Європи з футболу 2012 року розгорнув кампанію, спрямовану на дискримінацію країн-господарок турніру.

Польське видання *«Rzeczpospolita»* констатує, що заклики деяких європейських політиків бойкотувати українську частину Євро-2012 мають більш глибокий підтекст, ніж тільки підтримати у в'язниці Юлію Тимошенко. «Справа экс-прем'єр-міністра використовується тими європейськими політиками, які не хочуть Угоди про асоціацію з Україною й у цілому українців у ЄС. Крім того, ще потрібно брати до уваги інтереси Росії, що не має наміру випустити сусіда Польщі зі своєї орбіти впливу», - цитується коментар депутата Європарламенту Павела Коваля. Для багатьох європейців у ситуації фінансової кризи в ЄС Україна не є бажаним партнером, тому деякі країни, зокрема Німеччина,

побоюючись розширення ЄС, хочуть зняти справу асоціації з порядку денного - відзначає видання.

Коментуючи негативні публікації в європейських ЗМІ про підготовку Євро-2012 в Україні, експерт Катерина Венжик відзначила: «Із суто професійної точки зору, мені здається, що не дотриманий баланс думок. Часто не дотриманий баланс фактів. Мені дійсно незрозуміло, чому навіть у досить позитивних подіях, навіть в об'єктивно непоганих об'єктах обов'язково потрібно шукати червоточину й виносити її на передній план - і абсолютно не зауважувати того, що гірше або краще, країна дійсно досить багато зробила для підготовки», - вважає Катерина Венжик. При цьому вона думає, що на сьогоднішній день із приводу Євро-2012 існує дві паралельні думки. «Є думка УЄФА, що мені здається досить об'єктивним і авторитетним - все-таки це профільна організація - з оцінки підготовки України до Євро. УЄФА говорить, що в принципі все «ОК», є дрібні моменти, але країна готова, все нормально, інакше, якби було все так погано, у країни, очевидно, забрали б право проведення. І паралельно з думкою УЄФА існує якась думка міжнародної преси, що розписує ситуацію в Україні, як близьку до апокаліпсису - зараз стадіони звалляться й уболівальники виявляться під їхніми завалами. Мені така позиція здається трохи дивною, заангажованою й місцями непрофесійною» [7].

Аналіз публікацій у закордонних ЗМІ свідчить про те, що в них подається імідж України як країни, що відступає від демократичного розвитку, глибоко корумпованої, у якій звужується сфера громадянського суспільства, свободи слова й спостерігаються порушення прав людини. У сфері зовнішньої політики акцент робиться на непередбачуваності зовнішньої політики, ненадійності як економічного партнера, неефективності й неправомому характері інститутів, невиконанні українською владою своїх обіцянок, даних міжнародному співтовариству й т.п. Закордонні ЗМІ перебільшують недоліки явищ політичного, економічного, соціально-культурного життя України.

Таким чином, можна зробити висновок, що поліпшення іміджу України можливе тільки в тому випадку, якщо вдасться знайти дієві методи роботи зі світовими засобами масової комунікації з метою трансформації їхньої думки про Україну, а також створити власні демократичні засоби масової інформації.

Література:

1. Шпенглер О. Закат Европы. В двух томах. - Том 1. Гештальт и действительность / О. Шпенглер. - М.: Мысль, 1998. - 663 с.
2. Харламова Ю. СМИ как инструмент реализации государственной политики / Ю. Харламова // Власть. - 2012. - № 8. - С.41-45.
3. Патарая Г.Г. Конструирование имиджа России как элемент политического процесса в современной Грузии : автореф. дис... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 - политические институты, процессы и технологии / Г.Г. Патарая. - Пермь, 2011. - 27 с.
4. На имиджевую политику Украина тратит в 17 раз меньше, чем «Газпром» на свой пиар [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://pr-portal.com.ua/fakt/10303.php>
5. Эксперты: Лишь треть украинцев за рубежом - «заробитчане» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.objectiv.tv/280812/74039.html>
6. Немецкие СМИ назвали решение проводить Евро-2012 в Украине ошибкой [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/society/2012/04/28/834341.html>
7. В информационном освещении Евро-2012 не соблюден баланс мнений и фактов. - Эксперт [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://sport.lb.ua/football/2012/06/09/155371_informatsionnom_osveshchenii.html?utm_source=lb.ua&utm_medium=link&utm_campaign=theme

Семченко А. А. Имидж Украины в интерпретации иностранных СМИ

Рассматривается имидж Украины, который формируется зарубежными средствами массовой информации. Анализируются статьи, посвященные Украине и опубликованные в 2011-2012 годах в преддверии Евро-2012. Сделан вывод о том, что улучшение имиджа Украины возможно только в том случае, если удастся найти действенные методы работы с мировыми средствами массовой коммуникации в целях формирования их положительного мнения об Украине.

Ключевые слова: имидж Украины, медиаресурсы, зарубежные СМИ, манипулирование общественным мнением.

Semchenko A. The image of Ukraine in the interpretation of the foreign mass media

The article deals with the image of Ukraine, which is formed by foreign media. Analyzed articles about Ukraine and published in 2011-2012 years, just prior to Euro-2012. The conclusion is that it is possible to improve the image of Ukraine only be able to find effective ways to work with the global media communications to forming their positive opinions about Ukraine.

Keywords: *image of Ukraine, media resources, foreign media, manipulation of public opinion.*

УДК 32.019.5

Рак Ольга Юріївна,

кандидат наук із соціальних комунікацій,

доцент кафедри філософії і політології

Львівського державного університету внутрішніх справ

ФІЛОСОФІЯ ІНТРОФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНОГО ВПЛИВУ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ НА ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ: ПРОЕКТНО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

На базі філософії теорії несилової взаємодії та проектно-орієнтованого управління вперше запропоновано модель-схему інтроформаційно-комунікативного впливу політичної еліти на громадянина чи громаду при формуванні громадської думки. Показано вплив та взаємодію політика та громадянина на рівні мікро- та макросвіту при русі матерії, і при врахуванні інформаційного процесора Природа. Проаналізовано вплив ЗМІ, ЗМК, телематичних систем, Інтернет-технологій тощо при формуванні політиком громадської думки у громади. Наведена ієрархія впливу мас-медіа та хвильового поля на процес управління громадською думкою і, відповідно, суспільною свідомістю.

Ключові слова: філософія, інтроформація, проект, громадська думка, політологія, політична еліта, комунікації.

Сучасний період в Україні почав характеризуватися підвищеним інтересом до впровадження політтехнологій та методологій управління проектами та програмами як інструментарію інноваційного розвитку. Саме такий проектно-політологічний підхід зумовив доцільність застосування основних положень керівництва з управління проектами та програмами [1] для впровадження інновацій у сфері впливу політичної еліти на громадськість та громадську думку.

Громадськість та громадська думка є невід'ємною складовою інтелектуального простору проекту політологічно-комунікативного спрямування. Основою ефективності функціонування такого типу проектно-політологічного середовища є дотримання умов: ідеологічна та політична направленість щодо задоволення комуніканта (реципієнта), орієнтованість на першочерговість виконання планових робіт, пріоритетність командної співпраці та роботи, постійність в удосконаленні. Такий підхід щодо використання унікального проектного середовища політологічного спрямування дозволяє використовувати командний підхід та отримувати зростаючу динаміку постійної появи унікальних ідей та методів впливу на громадськість та формувати громадську думку.

Досягнути стан максимальної взаємодії політичної еліти з громадою та впливу на громадську думку можна за умови реалізації такої схеми: політик (політична еліта) – політтехнології в інтелектуальному просторі політологічного проектного середовища – комунікант (реципієнт). Реалізувати вищевказані умови можна при використанні філософії теорії несилової взаємодії [2] зацікавлених сторін інтелектуального простору політологічно-комунікативного проектного середовища, тобто інтроформаційний підхід.

Інтроформація – це філософія внутрішньої організації матеріальних утворень політологічного спрямування, яка формує його відношення до істини (дійсності) та враховує вплив інтроформаційного процесора Природи (подається вперше).

Вплив різноманітних політтехнологій на громадську думку чи громаду цілому носить на сьогодні безсистемний характер та не враховує, досить часто, стан реалії суспільства, і, як результат, низька ефективність взаємодії та досягнень поставленої мети.

Враховуючи те, що політико-комунікативні системи та технології є частиною інтелектуального простору, в якому її учасники мають різні інтереси та погляди, тому для спонукання їх до спільності дій у створенні цінностей можна за умов використання інтроформаційного підходу.

Проте, на сьогодні, відсутній інструментарій реалізації та управління політико-комунікативним проектним середовищем щодо впливу політики на громадську думку.

Питаннями вивчення впливу каналів засобів масової комунікації (ЗМК), засобів масової інформації (ЗМІ) на людину займалися багато відомих вчених, зокрема: Деніс МакКвейн, Е. Шейн, Г. Штрамайєр [10], Е. Катц, П. Лазерсфельд, В. Бебик [1], В. Іванов [3, 5], Г. Почепцов [7], В. Королько [4]. Проте проблемами взаємодії інтроформаційно-комунікативного простору в проектно-політологічного середовища з використанням філософії теорії несилової взаємодії відсутні наукові дослідження.

На практиці управління середовищем політологічного проекту в інтелектуальному просторі здійснюється переважно інтуїтивно.

Метою статті є пошук інструментальних засобів, які доцільно застосовувати для цілей управління політологічно-комунікативним середовищем проекту.

Для реалізації поставленої в статті задачі, щодо досягнення стану вискоєфективної взаємодії політичної еліти та громадськості, на предмет формування відповідної громадської думки, нами використано інструментарій із теорії несилової взаємодії. Для поставленої в даній роботі задачі ця теорія використовується вперше.

Виходячи із теорії несилової взаємодії можна стверджувати, що вона є універсальною в плані використання для всіх утворень Всесвіту.

Вплив інформаційного процесора Природа та кібернетизація сучасного світового суспільства вказала на необхідність деякого перегляду теорії інформації сформованої такими вченими як: У. Ешбі, А. Колмогоровим, А. Енштейном, Н. Вінером тощо, з метою розробки нових механізмів і технологій обміну інформацією при русі системи на рівні мікро- та макросвіті.

Таким чином набуває розвитку нова філософія бачення процесу формування громадської думки, і, відповідно інтроформаційна взаємодія політика-громадянина.

Враховуючи те, що в теорії несилової взаємодії суть інтроформаційного змісту матеріальних утворень є РУХ, прояви якого є його VIP-інтерпретація (V – швидкість розповсюдження інформації; I – інформація; P – ймовірність). Суть даної ідеології базується на використанні методів несилової інформаційної Взаємодії та Впливу між політиком та громадянином у відповідному інформаційному просторі формуючи в останніх високий рівень зацікавленості.

Таким чином утворюється проектне середовище, що використовує філософію теорії несилової взаємодії для забезпечення найвищого рівня інтроформаційно-комунікативного впливу політичної еліти на громадську думку (див. рис. 1).

Отримана модель-схема політологічного проектного середовища дозволяють розкрити глибину сутності інтрофізичних методів оперування інтроформацією у суспільному просторі.

Основою інтроформаційних методів є поєднання несилової інформаційної Взаємодії з несиловим інформаційним Впливом для отримання кінцевої мети, що полягає у досягненні стану максимального взаєморозуміння між політиком та громадянином у формуванні відповідної громадської думки.

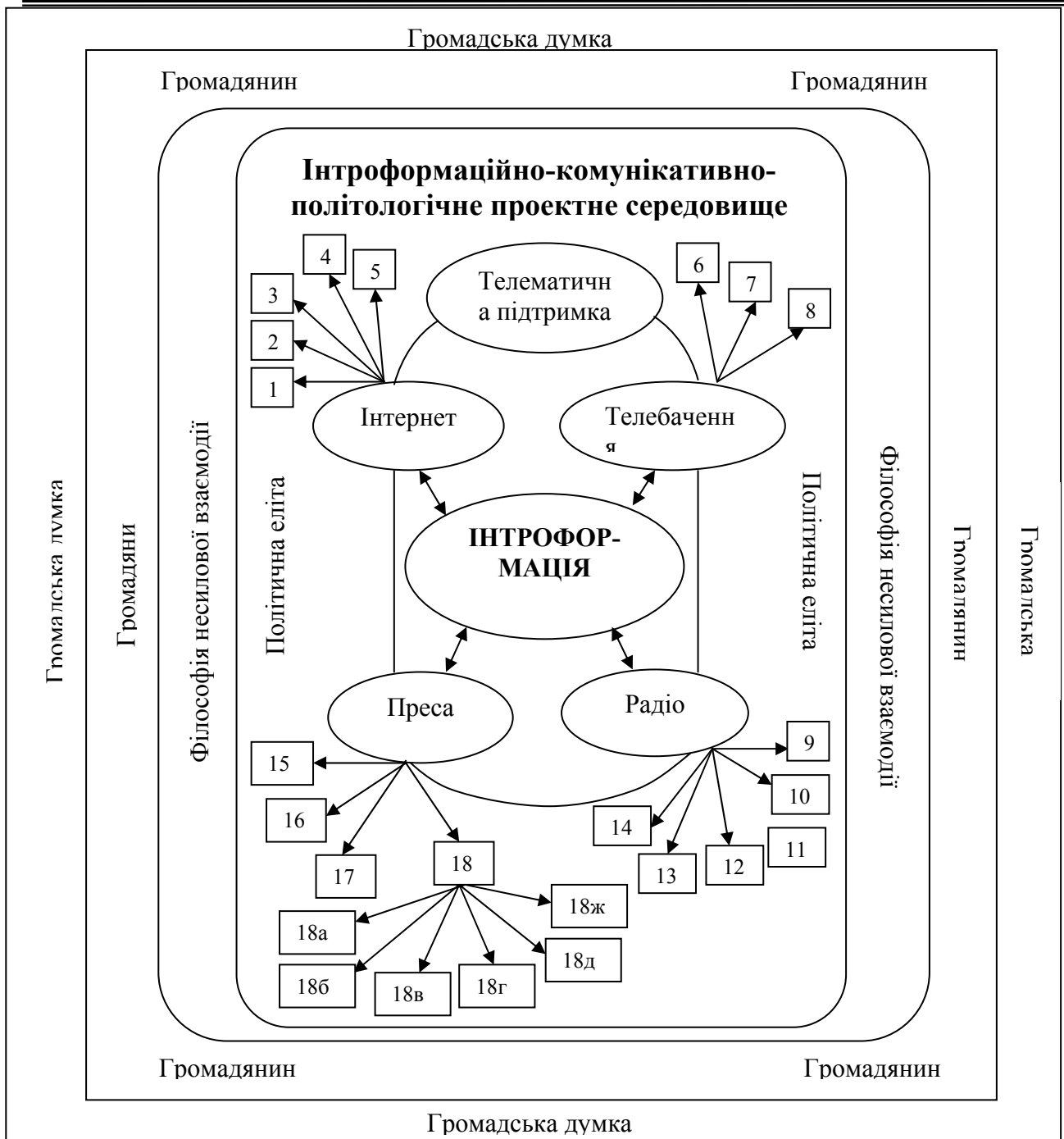

Рис. 1. Модель-схема інтроформаційно-комунікативно-політологічного проектного середовища впливу політичної еліти на громадську думку з використанням теорії несилової взаємодії, де: 1 – оперативність (доступ до інформації в режимі реального часу); 2 – глобалізація; 3 – інтерактивність (двобічний зв'язок між комунікатором та реципієнтом); 4 – використання можливого мультимедіа (звук, зображення, текст, малюнки, фотографії); 5 – оперативність та гнучкість доступу до інформаційного ресурсу засобами інформаційно-пошукової експертної системи, електронних без баз даних, знань, бібліографічних довідників та інших інформаційно-аналітичних систем; 6 – хвильове поле зорово-звукового ряду; 7 – оперативність; 8 – оперативний доступ до інформації в режимі реального часу; 9 – віртуальність; 10 – хвильове поле; 11 – частотний діапазон; 12 – часова тривалість сигналу; 13 – мобільність; 14 – динамічний діапазон; 15 – фарбність; 16 – різноманіття принципів модулювання тональності; 17 – різноманіття принципів та способів формування друкарських елементів; 18 – різні способи друку: 18а – цифровий, 18б – спеціальний, 18в – флексографський, 18г – класичний, 18д – електронні системи друку, 18ж – друк з тиском.

Використання філософії теорії несилової взаємодії дозволить отримати принципово новий підхід у формуванні політичною елітою громадської думки, а саме – визначеності та інформованості.

Впровадження філософії теорії несилової взаємодії дозволить розкрити абсолютно нові можливості управління проектним середовищем політологічного напрямку, забезпечити глибину взаємодії політика із громадянином через призму мікро- та макрорівнів природи, а також з урахуванням впливу процесора Природа.

На основі проведених досліджень запропоновано модель політологічно-комунікативного проектного середовища із використанням філософії теорії несилової взаємодії.

Такий підхід розкриває поведінкову складову при взаємодії політика та громадянина для досягнення цілі при формуванні громадської думки, залучаючи для цього ЗМІ, ЗМК, пресу, Інтернет-технології, телематичні системи тощо. Показано вплив хвильового поля та засоби оперативного отримання і передачі інформації в режимі реального часу, що покращує інтроформаційну взаємодію політика – громадянина.

В подальшому необхідно розробити методологію проектно-політологічно-телематичного управління громадською думкою з використанням філософії теорії несилової взаємодії та ще й, конкретно, у регіональному вимірі.

Література:

1. Бебик В. М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рилейшнз: монографія / В. М. Бебик. — К.: МАУП, 2005. — 440 с.
2. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина: Монографія / В.М. Бебик. — К.: МАУП, 2003. — 424 с.
3. Іванов В. Ф. Комп'ютерні мас-медіа на межі століть / В. Ф. Іванов // Актуальні питання масової комунікації. — К., 2002. — Вип. 3. — Ч.1. — С. 41-42.
4. Королько В.Г. Зв'язки з громадськістю. Наукові основи, методика, практика [Текст]: підручник / В.Г. Королько, О.В. Некрасова. — Вид. 3-є, допов. і переробл. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. — 831с.
5. Масова комунікація: підручник / А. З. Москаленко, Л. В. Губерський, В. Ф. Іванов, В. А. Вергун. — К.: Либідь, 1997. — 216 с.
6. Микитів О.Ю. Менеджмент видавничої справи в умовах глобалізації (на прикладі України) : дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.06: захищена 21.11.11 Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка.: затв. 17.06.12 / О. Ю. Микитів. — К., 2011. — 215 с.
7. Почепцов Г.Г. Контроль над розумом [Текст] / Г.Г. Почепцов. — К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2012. — 350 с.
8. Руководство по управлению инновационными проектами и программами / [Пер. на рус. язык под ред. С.Д. Бушуева]. — К.: Науковий Світ, 2009. — 173 с. — Т.1, версія 1.2.
9. Тесля Ю. Н. Введение в информатику Природы: Монография / Ю. Н. Тесля. — Киев: Маклаут, 2010. — 256 с.
10. Штромайер Г. Політика і мас-медіа [Текст] / Г. Штромайер/ Пер. з нім. А. Орган. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — 303 с.

Рак О. Ю. Философия интроформационно-коммуникативного влияния политической элиты на общественное мнение: проектно-политологический подход

На базе философии теории несилового взаимодействия и проектно-ориентированного управления впервые предложена модель-схема интроформационно-коммуникативного воздействия политической элиты на гражданина или общество при формировании общественного мнения.

Показано влияние и взаимодействие политика и гражданина на уровне микро- и макромира при движении материи, и при учете информационного процессора Природа. Проанализировано влияние СМИ, СМК, телематических систем, Интернет-технологий и т.п. при формировании политиком общественного мнения в общины.

Приведенная иерархия влияния масс-медиа и волнового поля на процесс управления общественным мнением и, соответственно, общественным сознанием.

Ключевые слова: философия, интроформация, проект, общественное мнение, политология, политическая элита, коммуникации.

Rak O. Philosophy introformation communicative of political elite on public opinion: project political approach

Based on the theory of non-violent philosophy of interaction and project-oriented management model, first proposed scheme introformatsiyno-communicative impact of the political elite in national or community in shaping public opinion.

The influence and interaction of politics and citizen at micro and macro in moving matter, and taking into account the information processing nature. The influence of the media, a transmitter, telematic systems, Internet technologies, etc. in policy opinion in the community.

It is resulted hierarchy of influencing of mass-media and wave field on the process of management public opinion and, accordingly, public consciousness.

Key words: philosophy introformatsiya, project, public opinion, political science, political elite communication.

ПОЛІТИЧНА КОМПАРАТИВІСТИКА

УДК: 336.225.3-058.13 (477)

Смірнова Валентина Олександрівна,
кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри політології, соціології і соціальної роботи
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»

РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ ВОЛІ В УМОВАХ ПЕРСОНІФІКАЦІЇ ВЛАДИ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ

У статті досліджується проблематика визначення ролі політичної волі в умовах персоніфікації влади на пострадянському просторі. Розглядаються основні засади патріархального-авторитарного («путінського») режиму сучасної Росії та висвітлюються типові прояви волюнтаризму у російській політиці; визначаються особливості формування персоніфікованого режиму «спадкової республіки» в Азербайджані; з'ясовується специфіка проявів політичної волі в умовах функціонування суперпрезидентських республік Центрально-Азійського регіону (ЦАР).

Ключові слова: політична воля, волюнтаризм, суперпрезидентціалізм, В. Путін, Г. Алієв, І. Алієв, Н. Назарбаєв, С. Ніязов (Туркменбаши).

Сучасний світ є надзвичайно політично, економічно, соціокультурно розмаїтим. Цивілізаційний розвиток нині визначають часто суперечливі, протилежні тенденції. Так, політичний поступ останніх десятиріч характеризується двома протилежними векторами – посиленням й інтенсифікацією демократизаційних процесів у значній частині країн, з одного боку, та так званім «автократичним реваншем», з іншого. Аналіз політичних процесів, які відбувалися в останні двадцять років на пострадянському просторі, дозволяє стверджувати: більшість країн колишнього СРСР обрали другий вектор розвитку, що посилюється виразною тенденцією концентрації влади в руках однієї особи та формуванням персоніфікованого типу авторитарного (автократичного) режиму. За цих умов одним з найбільш актуальних як у теоретичному, так і в прикладному напрямку досліджень стає з'ясування базових ознак сучасних авторитарних режимів персоніфікації влади.

Зважаючи на вищезазначене, метою представленої статті є визначення ролі політичної волі в умовах персоніфікації влади на пострадянському просторі. Завданнями запропонованого дослідження є: 1) розгляд основних засад патріархального-авторитарного («путінського») режиму сучасної Росії та висвітлення типових проявів волюнтаризму у російській політиці; 2) виявлення особливостей формування персоніфікованого режиму «спадкової республіки» в Азербайджані; 3) з'ясування специфіки проявів політичної волі в умовах функціонування суперпрезидентських республік Центрально-Азійського регіону (ЦАР).

Джерельну базу представленої статті сформували праці вітчизняних і зарубіжних дослідників, серед яких особливо варто відмітити дослідження українських вчених О. Дудника, Т. Ляшенко, А. Пахарєва, О. Романюка та російських науковців О. Зудіна, О. Олійника, М. Розова.

Розглядаючи проблематику реалізації політичної волі в умовах персоніфікації влади на пострадянському просторі, варто зауважити, що авторитарні режими у зазначеному сегменті геополітики є досить неоднорідними – вони різняться за рівнем свого економічного, соціального, культурного розвитку, за системами світогляду і належністю до різних цивілізаційних моделей. Умовно серед персоніфікованих авторитарних режимів країн колишнього Радянського Союзу можна виокремити наступні групи: 1) Росія (патріархально-авторитарний режим, який продовжує традиції російського самодержавства); 2) Білорусь

(режим особистої влади з системними проявами волонтаризму); 3) Азербайджан («спадкова республіка» або «республіканська монархія»); 4) країни Центральної Азії (авторитаризм султаністського типу, східна неodesпотія, суперпрезиденталізм). Отже, спробуємо проаналізувати кожен з наведених різновидів персоніфікованих авторитарних режимів, що сформувалися у пострадянських країнах в останні два десятиріччя, з огляду на необхідність висвітлення проявів політичного волонтаризму, визначення ролі політичної волі в системі їх функціонування. Оскільки системні прояви політичного волонтаризму у Білорусі на прикладі діяльності Олександра Лукашенка були розглянуті автором окремо в іншій статті, уявляється недоречним повторюватися, тому аналіз білоруського політичного режиму буде виключений з представленої дослідження.

З огляду на представлену у даній статті проблематику, на думку автора, перш за все потрібно з'ясувати ті особливості політичного режиму та форми державного правління, що обумовлюють феномен персоніфікації влади. Так, вітчизняний дослідник О. Романюк пропонує вживати поняття «модель державного правління», що є комплексним та характеризує механізм формування урядової влади, взаємодію у ньому різних політичних інституцій й урядову відповідальність [1, с. 75]. Відповідно, максимальна персоніфікація влади досягається за умов функціонування автократичної моделі державного правління, коли політична воля однієї особи або обмеженої групи осіб є єдиним центром прийняття політико-управлінських рішень та джерелом формування виконавчих структур влади. При цьому варто враховувати, що дуже часто автократична модель державного правління може розбудовуватися під прикриттям демократичного «фасаду». Тому авторитетний український науковець А. Кудряченко при визначенні ступеню персоніфікації влади у тій чи іншій країні пропонує зважати не тільки на конституційний статус державних інституцій, але й на їх реальне становище та рівень дотримання ними засад розподілу влади [2, с. 26].

На пострадянському просторі автократична модель державного правління реалізується через формування псевдо- або напівдемократичних інституцій і механізмів політичної системи за умов функціонування де-юре президентських (Азербайджан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан) і президентсько-парламентських республік (Білорусь, Казахстан (з 2007 р.), Російська Федерація). І якщо у президентських республіках на конституційному рівні закріплюється персоналізація влади глави держави, то у президентсько-парламентських вона радше є виявом визнання особливої, безальтернативної ролі глави держави (О. Лукашенка, Н. Назарбаєва, В. Путіна) у національній політичній системі. Спільним для обох цих форм державного правління, які функціонують останні два десятиріччя на теренах колишнього СРСР, є те, що політична воля глави держави визнається на рівні масової суспільної свідомості (добровільно або добровільно-примусово, свідомо або внаслідок тривалого процесу застосування маніпулятивних технологій) єдино правильною і такою, що не має піддаватися жодній критиці. Скажімо, на останній своїй підсумковій прес-конференції 20 грудня 2012 р. президент Росії В. Путін на питання кореспондента «Нової газети» Діани Хачатрян, чи робив він за останні дванадцять років якісь помилки (як глава держави і як глава уряду – В.С.), відповів: «Не бачу жодних великих системних помилок». Інший російський журналіст – А. Колесніков – зробив з цього висновок (безперечно, іронічний – В.С.): «президент – безгрішний» [3].

Безумовно, найбільш висвітленим у вітчизняній та зарубіжній політичній науці є російський політичний режим. Пояснень цьому може бути декілька. По-перше, російський політичний режим є де-юре і де-факто єдиним прямим спадкоємцем режиму радянського, а тому для і західних, для і східних дослідників він є цікавим з огляду на завдання висвітлення проблематики трансформації радянського тоталітаризму, а згодом – авторитаризму та визначення ролі у цих процесах ролі особи державного лідера, тобто волонтаристського чинника. По-друге, сучасна Росія в особі свого незмінного вже дванадцять років національного лідера активно демонструє амбіції повернути статус наддержави. По-третє, ті вектори і напрями внутрішньополітичного і зовнішньополітичного розвитку, які демонструє

російська політика та російські політики, повністю чи частково намагаються згодом наслідувати, копіювати й інші держави пострадянського простору. Це стосується, у тому числі, і вектору посилення персоніфікації державної влади. Адже для багатьох політиків – глав пострадянських держав, нехай й неусвідомлено, Росія все ще залишається «старшим братом», тим авторитетом, який демонструє взірці для наслідування «молодшим братам». Якими ж є риси, що дозволяють ідентифікувати політичний режим сучасної Росії як персоніфікований; такий, що базується на приматі безумовності й абсолюту політичної волі однієї особи.

Російський науковець О. Олійник виокремлює низку основних атрибутів, які характеризують ідеальний тип російської влади: 1) влада, яка знаходить обґрунтування у собі самій; 2) влада як самоціль; 3) насильницькі техніки нав'язування політичної волі; 3) крайня асиметричність у розподілі прав й обов'язків; 4) відсутність зворотних зв'язків у політичному режимі [4, с. 82]. Як бачимо, ідеальна для Росії влада обов'язково має бути максимально персоніфікованою. Фактично це означає, що відбуватиметься зростання влади й особи (за зразком класичних тоталітарних режимів, де спостерігається зростання правлячої партії і держави). Таким чином, формується ідеальний автократичний режим, в якому політична воля однієї особи є абсолютною. Подібна вища влада не визнає будь-якої, навіть найменшої конкуренції, та обмежень (окрім суто символічних, потрібних для створення ілюзії власної демократичності) своєї «безмежної» політичної волі. Названа влада – це самоціль і самоцінність, «непогрішимий абсолют»; а політична воля особи, яка безроздільно володіє і розпоряджається цією владою – уособлення «деміургу», що сприймається більшістю громадян (а точніше - підданих) в якості природного і нормального порядку речей. Причому не важливо, яке юридично визначене місце у владно-державній ієрархії займає названа особа. Як влучно зауважує інший російський дослідник М. Розов: «При цьому офіційний пост, який займає ця персона, не обов'язково є формально і легально вищим, але зазвичай усі знають, «хто Головний», а коли не знають, це призводить до загальної тривожності й нестійкості політичного порядку» [5, с. 31].

Якісно нове тлумачення й обґрунтування важливості і необхідності беззаперечності політичної волі особи, яка є найвищим носієм (суб'єктом) державної влади в Росії, постало у 90-ті роки минулого століття, коли за умов формування режиму пострадянського типу його ідеологи і пропагандисти намагалися наділяти харизматичними якостями навіть тих політичних лідерів, які насправді їх не мали. Тому, скажімо, харизму В. Путіна або Д. Медведєва можна охарактеризувати як «штучно сформовану». Так, російський дослідник О. Зудін зазначав ще на початку 2000-х років: сучасний російський політичний режим прийнято називати «бюрократичним», «харизматичним» й «авторитарним». Втім, вести мову про «чисту», класичну політичну харизму В. Путіна не можна, адже російські соціологи констатують: у рейтингу національного політика № 1 доля сильних емоцій як необхідного підґрунтя для формування класичної харизми особи є мінімальною. Емоції, пов'язані з ім'ям В. Путіна є рівними, досить поміркованими, однак не такими, що викликає справжня харизма. Отож, на переконання О. Зудіна, головною властивістю режиму Путіна є «моноцентризм» [6, с. 68].

Моноцентризм російського політичного режиму формує й особливості прояву політичної волі, обумовлює специфіку персоніфікації державної влади. Наприклад, однією з таких особливостей стає надзвичайно високий на початку 2000-х і просто високий сьогодні рейтинг глави держави, що дає підстави йому особисто й, насамперед, його оточенню говорити про «моральний мандат», який дає російське суспільство на будь-які дії для В. Путіна. На думку багатьох дослідників, саме цей «моральний мандат» дозволив провести під егідою політичної волі особисто В. Путіна наступні політико-управлінські перетворення:

- деавтономізація країни (її «апогеєм» стало скасування губернаторських виборів у 2004 р. – В.С.);

- відновлення субординації в елітах (відповідно до якої публічна критика може здійснюватися до будь-якого з правлячої еліти, окрім національного лідера – В.С.);
- реінтеграція системи влади (трансформація ельцинської системи, на чолі якої була «Сім'я», у систему з верхівкою влади в особі «національного лідера» та «партії влади» В.С.);
- забезпечення статусного перевороту в істеблішменті (внаслідок чого центральні позиції зайняли традиційно периферійні для радянського режиму і більшості пострадянських країн «силовики» - В.С.);
- формування базових векторів «політичного проекту Путіна»: етатизму з опорою на бюрократію всіх рівнів та ідеологію «суверенної демократії» при збереженні надзвичайно обмеженого політичного плюралізму і політичної конкуренції; «партизації» системи влади (створення політичної партії «домінантного» типу); корпоративізму, коли основою режиму є стан економіки, а не авторитарне насилля влади [6, с. 71, 82 – 83].

Таким чином, можна стверджувати, що засади моноцентризму як основи політичного режиму сучасної Росії багато в чому були закладені і вкорінені у національну політичну систему завдяки політичній волі особисто глави держави та його найближчого оточення – так званих «ідеологів путінізму». Саме за часів правління В. Путіна почав конструюватися «ідеальний» образ російської влади, яка сьогодні спирається на три новітні «стовпи» - персоніфікацію, ієрархічність та централізацію влади. Тут можна провести своєрідні паралелі з монархічною Росією, коли основами тодішньої імперії виступали народність (образ В. Путіна як «національного лідера»), православ'я (намагання сформулювати ідеологічні засади новітньої російської державності) та самодержавство (надконцентрація верховної влади в одному центрі прийняття політико-управлінських рішень, пропагування ідеї про її безальтернативність для успішного поступу країни єдиновладдя).

До того ж, на переконання багатьох науковців, єдиновладдя є не просто магістральним вектором політичного розвитку Росії останніх десятиріч, але й даниною національним віковим традиціям. Так, історія Росії засвідчила: якщо верховний правитель не в змозі всю владу в своїх руках, його невдовзі позбавлять влади (приклади О. Керенського, М. Хрущова, М. Горбачова є більш ніж переконливими) [7, с. 143]. Відтак, і В. Путін засвоїв окреслені «історичні уроки», що не могло не вплинути на формування його персонального стилю державного управління і керівництва. Причому, цей стиль глава держави демонструє не лише у внутрішній, але й в зовнішній політиці. Однією з ознак вказаного стилю є намагання В. Путіна не просто «тримати удар» на світовій арені, але й провокуючи глав іноземних держав, представників закордонних мас-медіа, отримувати задоволення від цього. Підтвердженням чого є рекордна кількість прес-конференцій з зовнішньополітичних питань, які В. Путін дав за часи свого президентства («першого» і «другого») та прем'єрства (у період 2008 – 2012 рр.). Ще однією показовою характеристикою політичного стилю В. Путіна є його особлива властивість «не помічати» власні помилки і прорахунки як у внутрішній, так і в зовнішній політиці. Як зауважує російський дослідник В. Дегоев (причому, не критично, а, навпаки, - зі щирим захопленням), «у широкому спектрі його емоцій було все, окрім засмучення й образи». «Якщо перед нами мистецтво самоконтролю, то воно вище за усілякі похвали», - пише В. Дегоев [8, с. 23].

Аналіз проявів політичної волі у персоніфікованому режимі правління чинного російського президента, безумовно, не обмежується окресленими у представленій статті напрямками. Автор намагалася визначити найбільш показові з них, виходячи зі специфіки досліджуваної проблематики.

Не менш цікавим є розгляд волонтаристських аспектів проявів персоніфікації влади у сучасному Азербайджані. Нинішній політичний режим Азербайджану почав формуватися у жовтні 1993 р., коли після низки заколотів батька чинного президента Ільхама Алієва Гейдара Алієва було обрано президентом. За словами вітчизняного науковця М. Дорошка, «населення сприйняло його (Г. Алієва – В.С) як єдину сильну особистість, здатну навести

порядок у період нестабільності». І можна констатувати, що багато в чому ці сподівання виправдалися:

- Г. Алієв зумів відновити центральну владу (в умовах фактично воєнного і напіввоєнного стану – В.С.);
- зумів пережити кілька замахів на власне життя і спроб державного перевороту;
- політично і стратегічно зорієнтував країну на Захід (насамперед, з особистої ініціативи президента відбулося повернення азербайджанської писемності з кирилиці на латиницю, що стало своєрідним символом геополітичного вибору держави – В.С.);
- висунув кілька великомасштабних проектів з розробки і транспортування каспійської нафти й газу (у тому числі, «Контракт століття» - угода з провідними нафтовими компаніями);
- проводив досить ефективну політику співробітництва в рамках СНД при активній розбудові відносин з Туреччиною і країнами Заходу [9, с. 23].

Більшість дослідників погоджуються з твердженням про те, що Г. Алієв є наразі найвидатнішим національним державним діячем Азербайджану ХХ – початку ХХІ століття, який окреслив провідні стратегічні вектори його суспільно-політичного та економічного розвитку. Отож не дивно, що у самому Азербайджані Г. Алієва називали «Майстром Влади» [10, с. 13]. Тому після його смерті у 2003 р. цілком логічним, зважаючи на специфіку політичної системи Азербайджану, стало обрання новим президентом І. Алієва, що засвідчило про перетворення країни у «спадкову республіку», яке «благословив» ще за життя сам Г. Алієв. Відтак, можна констатувати: багато в чому чинний політичний режим Азербайджану є результатом політичної волі Г. Алієва навіть через десятиріччя по його відході з життя.

Одними з найбільш політично колоритних на пострадянському просторі є персоніфіковані політичні режими країн Центральної Азії. Є. Абдулаєв називає найбільш характерною рисою політичного розвитку останніх двох десятиріч у країнах Центральної Азії поєднання ісламу з радянською формою авторитарного правління [11, с. 34]. Вітчизняна дослідниця Т. Ляшенко, у свою чергу, відзначає, що перетворення у країнах цього регіону необхідно вивчати у контексті вивчення трьох процесів – традиціоналізації, периферизації та глобалізації [12, с. 159]. Таким чином, прояви політичної волі за умов функціонування персоніфікованих політичних режимів у країнах ЦАР мають такі особливості: розуміння влади як частини сакрального; необхідність при прийнятті політико-управлінських рішень враховувати місцеву специфіку й традиції; надзвичайний вплив на перебіг політичних і соціальних процесів національної та релігійної ідентичності. Отож, вибір позитивного правління президентів ЦАР де-юре або де-факто уявляється практично безальтернативним.

Суперпрезидентіалізм – це найточніше політико-правове визначення персоніфікованих режимів Казахстану, Таджикистану, Туркменістану й Узбекистану. Проте, у кожній з названих країн він має певні властивості.

Так, у Казахстані політичний режим можна охарактеризувати як авторитарний з деякими елементами демократії, що накладає відбиток і на прояви політичної волі глави держави при прийнятті важливих політико-управлінських рішень. З одного боку, слід відмітити безперечне домінування президента Казахстану над законодавчою і судовою гілками влади, що було закріплене на конституційному рівні під конкретну людину і під конкретну ситуацію як найважливіша засада реалізації необхідних реформ [13, с. 175, 176]. До того ж, після парламентської реформи 2007 р. відбулося ще більше посилення президентської влади [14, с. 139, 148 – 149]. З іншого боку, особисту позитивну роль Н. Назарбаєва у розбудові національної державності, збереженні міжнародної і міжрелігійної злагоди в країні важко переоцінити. Багато хто з дослідників підкреслює: те, що Казахстан залишається острівцем відносної стабільності (політичної, економічної, соціальної, міжетнічної та міжконфесійної) – це, перш за все, особиста заслуга глави

держави [15]. Але головна вада такої моделі полягає у тому, що ніхто з експертів не візьметься прогнозувати, що станеться з Казахстаном після Н. Назарбаєва.

Ще більше посилення автократичних тенденцій у розвитку політичного режиму спостерігається в Узбекистані і Таджикистані – президентських республіках з декоративними елементами демократії, де надзвичайно широкими є повноваження глави держави. Державний устрій цих країн характеризується фактично прямим президентським правлінням у поєднанні з конституційно закріпленим, але абсолютно формальним розподілом гілок влади [13, с. 178]. Отже, і політика в Узбекистані та Таджикистані є абсолютно волюнтаристською у всіх своїх проявах: від заборони Фейсбук (у Таджикистані) до зруйнування усіх пам'яток російським діячам культури (в Узбекистані).

Найбільш показовим щодо визначення політичної волі в умовах персоніфікації влади у ЦАР є, беззаперечно, Туркменістан – країна, де вся повнота влади зосереджується в руках глави держави, який має безмежні повноваження і можливості (риси навіть не тоталітарного режиму ХХ століття, а стародавніх східних деспотій). Фактично наприкінці минулого століття у цій країні було відроджено культ особи Туркменбаші. Саме у цей час офіційним титулом президента стає «Засновник туркменської держави, творець незалежності і нейтралітету Туркменістану, видатний політик і дипломат сучасної епохи, автор священної Рухнами Туркменбаші» [16, с. 144]. Отож не дивно, що вже у жовтні 1991 р. президент оприлюднює свій варіант «туркменської моделі розвитку», а згодом програми «10 років стабільності в Туркменістані» (1994 р.) та «21 століття – золоте століття Туркменів» (2004 р.) – документи, які сформувавши засади державної політики Туркменістану. До того ж, саме С. Ніязов став першим президентом на пострадянському просторі, посада якого «під тиском волі туркменського народу» стала довічною (1999 р.). Головними віхами новітньої історії країни вважалися події, безпосередньо пов'язані з життям Туркменбаші [9, с. 503]. Це, безумовно, далеко не вичерпний перелік прикладів типових для країни проявів волюнтаризму за часів президентства С. Ніязова, магістральна лінія політики якого продовжується і нині. Серед найбільш одіозних прикладів проявів політичної волі колишнього і чинного глави туркменської держави можна назвати і такі: закон, згідно з яким, будь-які сумніви у правильності дій і рішень президента прирівнюються до державної зради та мають бути покарані найвищою мірою – довічним ув'язненням; рішення про те, що єдиним засновником усіх ЗМІ в країні є президент [17]. Усе це дає підстави дослідникам персоніфікованого політичного режиму у сучасному Туркменістані вести мову про його особливий підтип – неодеспотію.

Як зазначає знаний вітчизняний науковець А. Пахарев: «З огляду на історичні традиції та ментальність на пострадянському просторі, політичні лідери найвищого державного рівня (президенти) відіграють вирішальну роль у формуванні політичних режимів (це також стосується і вибору форми правління – авт.), наслідком чого є не тільки успішні заходи в державному управлінні, а й часті провали у внутрішній і зовнішній політиці» [18, с. 15].

Таким чином, аналіз досвіду функціонування персоніфікованих політичних режимів у пострадянських країнах вказує на їх доволі високу варіативність і вектори розвитку, але, водночас, і наявність спільного – тяжіння до абсолютизації авторитету глави держави.

Література:

1. Романюк О. Моделі державного правління: світовий досвід і реалії посткомуністичних суспільств / О. Романюк. // Політичний менеджмент. – 2008. - № 4 (31). – С. 74 – 87.
2. Кудряченко А.І. Чотирнадцять президентів. Порівняльний аналіз систем влади держав Центральної та Східної Європи в контексті вітчизняного досвіду конституційної реформи / А.І. Кудряченко. // Віче. – 2006. - № 21 – 22. – С. 26 – 28.

3. Колесников А. Безгрешный в аду. Владимир Путин никогда не совершал ошибок / А. Колесников [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.novayagazeta.ru/politics/55998.html>
4. Олейник А.Н. Русская власть: конструирование идеального типа / А.Н. Олейник. // Политическая концептология. – 2010. – С. 1. – С. 69 – 91.
5. Розов Н.С. Специфика «русской власти», ее ментальные структуры, ритуальные практики и институты / Н.С. Розов. // Полис. – 2011. – № 1. – С. 29 – 41.
6. Зудин А.Ю. Режим В. Путина: контуры новой политической системы / А.Ю. Зудин. // Общественные науки и современность. – 2003. - № 2. – С. 67 – 83.
7. Романович Н.А. Концепция единовластия в общественном сознании россиян (традиции, социокультурные основания) / Н.А. Романович. // Социс. – 2010. - № 10. – С. 141 – 147.
8. Дегоев В. Феномен Путина как фактор мировой политики / В. Дегоев. // Свободная мысль. – 2006. – № 6. – С. 17 – 26.
9. Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2012. – 808 с.
10. Гейдар Алиев. Политический портрет / Ф. Абдуллазаде. – Х.: Изд-во «Форт», 2003. – 19 с.
11. Ляшенко Т.М. Исламський фактор у побудові державності країн Центральної Азії: історико-політологічний аспект. / Т.М. Ляшенко. // Трибуна. – 2009. - № 9/10. – С. 33 – 35.
12. Ляшенко Т.М. Стан теоретико-методологічних розробок проблеми політичних систем перехідних суспільств (на прикладі країн Центральної Азії). / Т.М. Ляшенко. // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2011. – Випуск № 1 (51). Січень-лютий. – С. 152 – 166.
13. Ляшенко Т. Інститут президентства в країнах Центральної Азії. / Т. Ляшенко. // Політичний менеджмент. – 2006. – Спецвипуск. – С. 175 – 182.
14. Дудник О. Роль президента Казахстану в розбудові «азіатської моделі» демократії. / О. Дудник. // Політичний менеджмент. – 2010. – Спецвипуск. – С. 138 – 151.
15. Нурсултан Назарбаєв – засновник казахстанської моделі міжетнічної та міжконфесійної злагоди / Пер. з рос. – К.: Етнос, 2006. – 240 [8] с.
16. С.А. Ниязов – Великий Сапармурат Туркменбаши. Краткая биография. – Ашхабад: Главный архив управления при Кабинете Министров Туркменистана, Архивный фонд Президента Туркменистана, 2007. – 144 с.
17. Айтаков С. Догнать и перегнать Туркмению / Сердар Айтаков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.novayagazeta.ru/comments/55630.html>
18. Пахарев А. Пострадянські політичні режими: між авторитаризмом і демократією. / А. Пахарев // Політичний менеджмент. – 2010. – Спецвипуск. – С. 13 – 22.

Смирнова В. А. Роль политической воли в условиях персонификации власти на постсоветском пространстве

В статье исследуется проблематика определения роли политической воли в условиях персонификации власти на постсоветском пространстве. Рассматриваются основные принципы патриархально-авторитарного («путинского») режима современной России и освещаются типичные проявления волюнтаризма в российской политике; определяются особенности формирования персонифицированного режима «наследственной республики» в Азербайджане; выясняется специфика проявлений политической воли в условиях функционирования суперпрезидентских республик Центрально-Азиатского региона (ЦАР).

Ключевые слова: политическая воля, волюнтаризм, суперпрезидентализм, В. Путин, Г. Алиев, И. Алиев, Н. Назарбаев, С. Ниязов (Туркменбаши).

Smirnova V. The role of the political will in terms of personification of power in the post-Soviet space

We study the problems of defining the role of political will in the personification of power in the former Soviet Union. The basic principles of the patriarchal-authoritarian ("Putin") mode of modern Russia and highlights the typical manifestations of voluntarism in Russian politics, to determine features of the formation of personalized mode "hereditary republic" in Azerbaijan, it turns out the specifics for the political will in a period of super-republics of Central Asia (CAR).

Keywords: *political will, voluntarism, superpresidentialism, V. Putin, G. Aliyev, E. Aliyev, N. Nazarbayev, President Niyazov (Turkmenbashi).*

УДК 321.015

Яценко Ігор Станіславович,
здобувач кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

**КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА ЯК ЕЛЕМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ
СИСТЕМИ СТРИМУВАННЯ І ПРОТИВАГ:
НА ПРИКЛАДІ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА**

Розглянуто питання застосування права на конституційну скаргу як елементу забезпечення функціонування системи стримування і протываг при реалізації принципу розподілу влади в Республіці Польща. Проведений аналіз актуальності впровадження інституту конституційної скарги в Україні, зокрема з врахуванням польського досвіду.

Ключові слова: *розподіл влади, система стримувань і протываг, Конституційний Суд України, Конституційний Трибунал Республіки Польща, конституційна скарга*

Теорія розподілу влади можливо є найбільш масштабною та популярною доктриною в межах якої розглядаються питання, присвячені взаємодії влади, суспільства в цілому та окремих його членів. Ключовою ідеєю теорії розподілу влади є створення і функціонування в демократичній державі збалансованої системи влади, яка б не могла перетворитися на владу авторитарну (тоталітарну). «Фундаментом демократичної правової держави є поділ влади і рівновага законодавчої, виконавчої і судової влади, які виникли внаслідок цього» [13]. Система стримування і протываг відіграє ключову роль в досягненні збалансованості системи розподілу влади оскільки дозволяє реагувати на відхилення в системі на відновлення її рівноваги. «Рівновага влади означає, що жодна з влад немає переваги над іншими, що кожна влада залишається під контролем і не має всемогутнього характеру» [13]. Система стримування і протываг полягає у такому розподілі повноважень між цими гілками, яке дозволяє, з одного боку, реалізовувати завдання, які стоять перед ними, а з іншого боку, дає можливість впливати одна на одну з метою відновлення повноважень в разі їх порушення будь-якою гілкою влади. Судова влада, а особливо судова влада у сфері конституційної юрисдикції є ключовим елементом системи стримування і протываг.

В свою чергу поділ влади скерований на забезпечення демократії в широкому її розумінні, тобто суспільного устрою, який гарантує, зокрема, реалізацію конституційних прав і свобод особи. Виходячи з цього, здається, що особа повинна також мати можливості впливати на відновлення рівноваги в балансі влад, якщо його порушення призводить, зокрема, до порушення прав і свобод особи.

Розподіл влади та застосування системи стримування та протываг в сучасному світі притаманні більшості держав світу, особливо якщо ми говоримо про демократичні держави. Не є виключенням як Україна так і Республіка Польща, конституції яких передбачають розподіл влади в якості основи державного устрою. «Державна влада в Україні здійснюється

на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову» (ч. 1 ст.6 Конституції України) [7]. «Устрій Республіки Польща спирається на поділі і рівновазі законодавчої влади, виконавчої влади і судової влади» (ч. 1 ст. 10 Конституції Республіки Польща) [6]. Рівновага влад, передбачена польською конституцією є одним з головних елементів системи стримування і противаг, а саме є бажаним результатом реалізації системи. Одним з головних елементів системи стримування і противаг є повноваження (компетенція), які належать кожній з гілок влади, а також засоби, за допомогою яких ці повноваження можуть бути ефективно реалізовані. Виходячи з предмету статті слід вказати, що повноваження Конституційного Трибуналу Республіки Польща (далі Конституційний Трибунал РП) передбачають зокрема розгляд конституційної скарги, яка, як задається автору, і є одним з інструментів безпосереднього впливу особи на відновлення балансу в системі стримування і противаг.

Системі стримування та противаг в різноманітних її аспектах в Україні присвячено праці Козюбри М.І., Мироненка О.М., Силенка Л.М., Тодики Ю.М. Окреме місце в працях Селіванова А.О., Скоморохи В.Є., Шаповала В.М., Євграфова П.Б. присвячене місцю і ролі Конституційного Суду в системі стримування і противаг та, зокрема, питанням застосування інституту конституційної скарги. Безпосередньо розгляду інституту конституційної скарги присвячені праці М.М. Гультай, В.В. Радзівської, І.О. Бакірової, П.О. Доброумова. В Польщі питанням поділу влади і системі стримування і противаг, як її одного з ключових елементів присвячені праці А. Волека, М. Домагали, Г. Куца, Р. Малайного, З. Ставровського. В свою чергу питання місця і ролі органу конституційної юрисдикції в цій системі присвячені праці Б. Банашака, Л. Гарлицкого, П. Сарнецкого. Конституційна скарга є предметом дослідження Р. Яворського, А. Цоля та інших.

Враховуючи той факт, що, з одного боку, Україна та Польща пройшли протягом останніх десятиліть схожий шлях державотворення від командно-адміністративної та авторитарно-тоталітарної соціалістичної держави до держави де принцип розподілу влади та демократичні цінності проголошені в якості мети суспільного розвитку, а з іншого боку, вони по різному закріплювали та реалізовували, зокрема, принцип розподілу влади та систему стримування та противаг, проведення порівняльного аналізу закріплення та реалізації цієї системи на прикладі дослідження повноважень органів конституційної юрисдикції в частині реалізації прав громадян на конституційну скаргу обох країн видається цікавим з наукової точки зору.

Взагалі питання про впровадження в Україні інституту конституційної скарги ставилося неодноразово. Однак як вказує суддя Конституційного Суду України Гультай М.М.: «Не буде перебільшенням сказати, що з моменту відомого діалогу між А. Селівановим і П. Євграфовим, якому авторитетними вченими було визначено завдання наукового аналізу і наступного з цим законодавчого закріплення інституту конституційної скарги в Україні, юридична наука майже не просунулася далі в вирішенні згаданих питань» [2]. Варто нагадати, що згаданий діалог з'явився ще в 2003 році [10]. Професор Селіванов А.О. правильно звертає увагу, що «обсяг конституційних прав кожного члена суспільства свідчить про розвиненість демократичного ладу, але без гарантій їх повного захисту вони залишаються декларацією і в реальному житті часто не дотримуються» [11, с. 202]. Однією з таких гарантій є інститут конституційної скарги, який існує в багатьох країнах Європи, зокрема в Республіці Польща. Екс-Голова Конституційного Трибуналу РП професор Анджей Цоль пише, що «конституційна скарга повинна служити захисту гарантованих конституцією свобод і прав... Сама конституційна скарга служить ... виключенню з законодавства ... норми, що суперечить конституції» [13]. В зв'язку з діяльністю в Україні Конституційної асамблеї та обговоренням питань щодо внесення змін до чинної Конституції України питання впровадження інституту конституційної скарги також стало на порядку денному. На необхідність конституційного унормування положення про право на конституційну скаргу вказує також Оніщук М.В., зазначаючи, що «вдосконалення системи стримувань, противаг і балансів набуває в доктрині конституційної

перебудови особливого значення як об'єктивна потреба з огляду на політичну незавершеність і недостатню зрілість української демократії, відсутність прямих кореляцій між інтересами громадян, нації, держави та корпоративними цінностями й завданнями політичних партій, слабкий вплив громадянського суспільства на владні інституції» [8].

Таким чином необхідність вивчення питання можливості запровадження інституту конституційної скарги в Україні не повинно викликати сумнівів. Як відомо одним з наукових методів вивчення питання є порівняльний метод, який передбачає вивчення і використання іноземного досвіду. Слід зазначити, що Україні недостатньо використовується аналіз іноземного досвіду у сфері впровадження і функціонування конституційної скарги, на що слушно вказує суддя Конституційного Суду України Гультай М.М. [2].

Як вже зазначалося вище звернення до іноземного досвіду, зокрема до польського, може стати в нагоді при подальшому вивченні та розробці пропозицій щодо можливості впровадження інституту конституційної скарги в Україні.

Як зазначає польський вчений Радослав Яворський «польська модель конституційної скарги визнається механізмом (засобом) захисту конституційних прав і свобод» [3]. В Конституції Республіки Польща від 1997 року інститут конституційної скарги поміщений до двох розділів: «Свободи, права і обов'язки людини і громадянина» (ст. 79) та «Суди і трибунали» (ст. 188 п. 5). Завдяки цьому польський законодавець прямо пов'язав інститут конституційної скарги з правами та свободами особи та механізмом (засобом) захисту цих прав і свобод. Таким чином конституційна скарга є спеціальним юридичним засобом, який дозволяє особі звернутися до органу конституційної юрисдикції з метою захисту його порушених прав і свобод. Конституційна скарга дозволяє «звернутися до конституційного суду для верифікації остаточних рішень публічної влади, якщо ці рішення порушують гарантовані конституцією права або свободи скажника» [1, с. 367].

Згідно з ч. 1 ст. 79 Конституції Республіки Польща суб'єктом конституційної скарги може бути кожна особа, чий конституційні права і свободи були порушені. Таким чином сформульовано три матеріальні передумови скарги – особистий інтерес, правовий інтерес та реальний інтерес. Це означає, що особа, яка звертається з конституційною скаргою повинна підтвердити (довести), що: 1) порушення конституційних прав стосується його особи (особистий інтерес); 2) порушення гарантованих йому конституційних прав стосується його правової позиції (правовий інтерес); 3) порушення його прав і свобод вже мало місце (реальний інтерес). Слід також звернути увагу, що «різниця між загальною скаргою і конституційною скаргою стосується факту, що ця перша скерована передусім на об'єктивний захист Конституції, а друга стосується конкретних індивідуальних прав, свобод і інтересів особи» [3].

Підставою внесення конституційної скарги є оскарження факту порушення конституційних прав і свобод скажника, тобто не можна вносити конституційної скарги у випадку оскарження порушення прав і свобод передбачених міжнародними договорами. Щодо порушення конституційних прав і свобод, то це можуть бути будь-які права і свободи, які сформульовані в конституції (ст. 56 Конституції Республіки Польща), за винятком права на притулок або статус біженця (ч. 2 ст. 79 Конституції Республіки Польща).

Право на подання конституційної скарги залежить також від інших умов. Зокрема, порушення прав скажника повинно наступити внаслідок рішення суду або органів публічної адміністрації. Таке рішення повинно мати остаточний характер, тобто коли були вичерпані усі доступні за законом процедури оскарження рішення. Предметом конституційної скарги може бути тільки неконституційність нормативного акту, на підставі якого було винесене остаточне рішення, яке порушує права скажника. Предметом скарги не може бути саме остаточне рішення, навіть якщо внаслідок неправильного тлумачення закону або іншого нормативного акту таке рішення веде до порушення конституційних прав і свобод. Конституційна скарга може бути подана тільки протягом трьох місяців від моменту вручення скажнику правомочного вироку, остаточного рішення.

Рішення Конституційного Трибуналу РП про визнання неконституційності оскарженої норми має правові наслідки для усіх суб'єктів права, а не тільки в стосунку до особи скаржника. Слід згадати, що підставами визнання закону або нормативного акту неконституційному в порядку розгляду конституційної скарги не обов'язково повинні бути обставини, які були викладені в скарзі. Конституційний Трибунал РП приймає рішення щодо визнання неконституційності норми на підставі власного аналізу і не є зв'язаний аргументами скаржника. Конституція РП і закон не передбачає прямо наслідків визнання закону або нормативного акту не конституційним с точки зору порушеного права особи скаржника. Але скаржник може вимагати відновлення провадження в загальному порядку і таким чином відновити свої порушені конституційні права і свободи. В той же час найбільшої цінністю конституційної скарги є те, що 1) вона дає змогу прийняти рішення щодо визнання неконституційним закону або іншого нормативного акту, який порушує конституційні права і свободи необмеженого кола осіб; 2) дозволяє захистити права і свободи у випадку, коли інші гілки влади в цілому та органи, які їх представляють, зокрема, усунулися від такого захисту або напяму стали причиною порушень.

Як відзначає Андже Цоль: «таким чином конституційна скарга є належною до громадянина формою дбання про стан правопорядку, є доказом спрямування польської конституційної системи на побудову громадянського суспільства... Інститут конституційної скарги показує, що законодавець знаходиться під контролем тих, для кого приймає закони. Якщо ці закони порушують охоронювані конституцією свободи, то кожен, а не тільки публічні органи, може привести до перевірки Конституційним Трибуналом, чи парламент не порушив конституції. Тобто, Конституція не є, як це мало місце в комуністичній системі, політично декларациєю суто ідеологічного значення, але зібранням фундаментальних принципів і правил, які містять гарантію природних для людини прав і свобод» [13].

Що стосується України, то неправильним було-б сказати, що громадяни України позбавлені можливості безпосереднього звернення до Конституційного Суду України, але таке конституційне звернення можливе тільки з клопотанням про офіційне тлумачення Конституції та законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина (ч. 1 ст. 42 Закону Про Конституційний Суд України). Наслідком такого рішення нажалі не може бути визнання закону або іншого нормативного акту не конституційним, навіть якщо під час розгляду конституційного звернення Конституційний Суд міг би дійти такого висновку, адже суд не може ставити питання щодо конституційності законів самостійно, з власної ініціативи. І це правильно, оскільки це також було б порушення балансу при реалізації розподілу влад в державі.

На відсутність в Україні у фізичної особи права безпосереднього звернення до Конституційного суду України звертають уваго багато вчених та практиків. Так професор Селіванов А.О. пише, що він «не може пояснити конституційний алогізм, чому за наявності в судовій системі України Конституційного Суду фізична особа не може звернутися до нього в разі порушення її прав конкретним законом держави і таким чином захистити свої конституційні права, якщо вони обмежені, звужені за змістом та обсягом відносно наявних і гарантованих Конституцією України» [11, с. 203-204]. На відсутність такого права звертає увагу також відомий українець, суддя Федерального Суду Претензій США Богдан Футей [12, с. 203].

Підводячи підсумок необхідно ще раз підкреслити, що інститут конституційної скарги є істотним елементом, який забезпечує ефективне функціонування системи стримувань і противаг в демократичній системі поділу влади. Його значення важко переоцінити, оскільки він забезпечує можливість безпосереднього впливу на реалізацію розподілу влади шляхом відновлення її рівноваги. Мається на увазі безпосередній вплив джерела влади, тобто суспільства, народу, громадян в особі окремих їх представників або їх груп чи об'єднань (оскільки конституційну скаргу може подати не тільки фізична але і юридична особа, зокрема метою якої є об'єднання громадян з якоюсь метою). Адже теорія розподілу влади

саме і базується та тому, що джерелом влади є саме народ. В практиці знайдеться мало механізмів, які б дозволяли громадянам, які не є представниками гілки влади впливати на реалізацію принципу розподілу влади і системи стримування та противаг одразу, або відносно одразу, після порушень реалізації цього принципу. Мається на увазі, що на відміну від інших інструментів прямої або опосередкованої демократії, таких як, наприклад, вибори, які відбуваються з певною періодичністю і тільки опосередковано пов'язані з реалізацією принципу розподілу влади шляхом оцінки його реалізації через обрання законодавчої влади, інститут конституційної скарги дозволяє це робити відразу, незалежно від настання строку реалізації конституційного права, наприклад, на вибори.

Важливим є також те, що інститут конституційної скарги реалізується через судову владу, оскільки, згідно з влучним визначенням судді Конституційного Суду України у відставці професора Козюбри М.І. «реальний поділ влади ... досягається за рахунок посилення судової влади не лише як головного гаранта прав і свобод людини, а й інституту, що відіграє системоутворюючу роль у механізмі «стримувань і противаг» [5].

Конституційна скарга повинна стати в Україні складовою частиною системи стримувань і рівноваги з метою реалізації конституційного принципу розподілу влади та захисту громадян, як джерела влади, від можливих порушень рівноваги та відновлення балансу розподілу влади. «Запровадження інституту конституційної скарги ... безумовно підвищить рівень захищеності конституційних прав і свобод людини» [8, с. 908]. Заслужує на більш детальне вивчення зарубіжного досвіду реалізації цього інституту та аналіз можливості його застосування в Україні з врахуванням особливостей реалізації принципу розподілу влади в Україні.

Література:

1. Garlicki L. Polskie prawo konstytucyjne/ L. Garlicki // – Warszawa: LIBER, 2011.
2. Гультай М.М. Ідея конституційної скарги у сучасній конституційно-правовій доктрині України / М.М. Гультай. – [Електронний ресурс] режим доступу: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/1.2012/Gultai.pdf
3. Jaworski Radosław. Skarga konstytucyjna w polskim prawie konstytucyjnym / Radosław Jaworski. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://g.wieszjak.pl/p/_wspolne/pliki_informnext/136000/skarga_konstytucyjna_w_polskim_prawiek_onstytucyjnym_136685.pdf
4. Закон України від 16 жовтня 1996 року про Конституційний Суд України. – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 49, ст.272.
5. Козюбра М.І. Верховенство права і Україна / М.І. Козюбра. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://cai.in.ua/ua/activities/analytics/id/kozjubra-m.i.-verhovenstvo-prava-i-ukrajina-632/>
6. Конституція Республіки Польща. – Dz.U.1997. – Nr 78. – Poz. 483.
7. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996. – № 30. – ст. 141.
8. Мироненко О.М. Конституційний Суд України: історія і сучасність, доктрина і практика / О.М. Мироненко. – К., 2011.
9. Оніщук М.В. Доктрина конституційної перебудови: завдання та напрями реформ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cai.in.ua/ua/activities/activities/id/doktrina-konstitucijnoji-perebudovi-zavdanja-ta-naprjami-reform-501/>
10. Селіванов А., Євграфов П. Конституційна скарга громадян в реаліях сучасності / А. Селіванов, П. Євграфов // Право України. – 2003. – №4.
11. Селіванов А.О. Конституція, громадянин, суд./ А.О. Селіванов. – К.: Рада, 2009.

12. Футей Б. Становлення правової держави в Україні / Богдан Футей. – Київ: Юрінком Інтер, 2011.
13. Zoll Andrzej. Skarga konstytucyjna / Andrzej Zoll. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://new.ap.edu.pl/opencms/export/sites/default/uczelnia/galeria/inauguracje/pliki/1999-2000/>

Яценко И.С. Конституционная жалоба, как элемент реализации системы сдержек и противовесов на примере Республики Польша

Рассмотрены вопросы применения права на конституционную жалобу как элемента обеспечения функционирования системы сдержек и противовесов при реализации принципа разделения властей в Республике Польша. Проведен анализ актуальности внедрения института конституционной жалобы в Украине, в частности с учетом польского опыта.

Ключевые слова: разделение властей, система сдержек и противовесов, Конституционный Суд Украины, Конституционный Трибунал Республики Польша, конституционная жалоба

Yatsenko I. The constitutional complaint, as a part of implementations the system of checks and balances on the example of the Republic of Poland

The questions of the right to lodge a constitutional complaint, as a part of operations the system of checks and balances in implementations the principle of separation of powers in the Republic of Poland, were analyzed. The analysis touches on a relevance of introduction of the institution of constitutional complaint in Ukraine, in particular in view of the Polish experience.

Keywords: separation of powers, checks and balances, the Constitutional Court, the Constitutional Tribunal of Poland, a constitutional complaint

УДК 111.11.329.773

Кирильчук Євгенія Олексіївна,
аспірантка кафедри політології
Українсько-Арабського інституту міжнародних відносин та лінгвістики
імені Аверроеса,
ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

**НАЦІОНАЛЬНЕ БУТТЯ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОГО
ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**

В статті проаналізовано феномен «національне буття» з тим, аби чіткіше зрозуміти особливості його прояву на національному та світовому масштабах.

Ключові слова: буття, національне буття, національна ідея.

Розгляд означеної проблеми пов'язаний з потребою: а) усвідомлення суті буття та національного буття безпосередньо як феноменів; б) визначення особливостей виокремлення національного буття в контексті світових глобалізаційних процесів.

Основні засади на яких здійснюється аналіз сформульованої проблеми полягають у наступному.

Буття – це висхідна, домінуюча категорія у філософському осмисленні світу, людини, особистості. Як пишуть сучасні українські філософи «Буття не виникло, не знищене, єдине, непорушне, безкінечне, нічого не потребує, позбавлене почуттів і осягається думкою, розумом. Буття є сфера, що не має просторових меж. Буття є думка, розум людини, через який розкривається зміст світу для людини безпосередньо». Зрозуміло, що це надто широке, об'ємне визначення поняття «буття». [6, с. 278]. Беремо до уваги і те, що буття – надто динамічна і мінлива сентенція, тобто предметно-часова, предметно-конкретна.

Концептуально більш-менш однозначно визначити, що таке «буття» загалом неможливо. Український вчений В. Калуга, зокрема (з чим не можна не погодитися), пояснює це обмеженістю пізнавальних можливостей людини [10, с. 53]. Хоча ще філософи античної доби зазначали, що буття є першоосновою всього суцього і ідентифікується з чимось сталим, незмінним, на відміну від змінного, мінливого. Саме навколо буття і небуття філософи і розподілилися головним чином на матеріалістів і ідеалістів. І все ж доцільно наголосити на думці видатного філософа Р. Декарта, який вважав, що абсолютним буттям є мислення. «Я мислю, отже, – я існую», – писав він, будучи представником раціоналістичної філософії. До свідомості людини, як феномену буття, по різному, апелювали Платон, Парменід, Е. Гуссель та багато інших філософів різних часів.

Буття – це життя, свідомість, діяльність і багато інших компонентів, коли людина, за висловом древніх філософів може сказати словами українського філософа Ю.М. Білодіда «Життя – це процес складної взаємодії всіх форм існування буття, що виявляється, як відтворення та розвиток вищої форми руху» [3, с. 68]. В такому контексті найчастіше саме і вживається термін «національний характер». Це – «сукупність найбільш стійких, основних для даної національної спільноти особливостей сприйняття оточуючого світу, форм реакції на нього» [16, с. 392]. Зрозуміло, що в національному характері тісно поєднуються як суто національне так і загальнолюдське.

Світові глобалізаційні процеси принципово по-іншому обумовили питання визначення окремих країн у світовому просторі. Йдеться про те, яким видається власне національне буття окремої країни, зокрема України, для інших держав, для світу загалом. Національне буття, – за визначенням українських вчених М.Ф. Головатого та Ф.М. Канака, – «Можна розглядати в двох значеннях: а) життя людей у системі економічних, соціально-політичних і культурних зв'язків у межах певної країни; б) буття людей в межах моно- чи поліетнічних країн, зумовлене сукупністю етнокультурних відносин, ідей, уявлень та міфів» [9, с. 61]. Йдеться про національне буття як сукупність, взаємодію багатьох підсистем суспільства – економічну, політичну, культурну, духовну і т. ін., а також (у другому значенні національного буття), про «певну, більш-менш строго визначувану етнокультурну, індивідуальну й групову, побутову й суспільну реальність з тільки їй притаманним змістом і функціями» [Там само, с. 62].

Національне буття завжди конкретне. Воно має лише йому властиві зміст, характер, специфічні особливості, завдяки яким окрема національна спільнота й виокремлюється з поміж інших спільнот у світі. І все ж проблема національного буття, його конституювання, розвитку і т. ін. не є однозначною і потребує більш глибокого розгляду, на чому ми в подальшому і зосередимося.

Щоб цілісно досягнути сенс національного буття, варто пам'ятати, по-перше, що існують три основних виміри людського життя взагалі: природний, соціальний і духовний [14, с. 196]. Відтак, у такому «вимірі» варто підходити і до проблеми визначення національного буття, оскільки в людині є і природне, і соціальне, і духовне. Останнє – найоб'ємніше і найскладніше, особливо, що стосується психіки. Йдеться про потребу високого духовного розвитку людини, оскільки «духовно розвинута людина це та, що усвідомлює саму себе і може свідомо керувати своїми вчинками, підпорядковуючи їх нормам моралі і права, спрямовуючи їх на досягнення суспільно значущих цілей» [Там само, с. 201].

Далі. За всю історію свого існування людство знало різні за своїм часом існування уклади (суспільства) – доаграрне, аграрне, індустріальне, постіндустріальне. Останнє фактично припадає на кінець XIX – XXI століття і часто називається інформаційним, мережним, цифровим та знанневим, однак спільними його ознаками є глобалізація, інформаційно-знанневий розвиток, поява принципово нових технологій і технологічних процесів. В сучасних умовах за рахунок саме нових технологій і технологічних процесів вчені, зокрема український філософ К.В. Корсак, «проорокують» формування у близький час

так званих «ноосусільств», в яких пануватиме нооекономіка, що базується на таких ноотехнологіях, що забезпечують сталий еволюційний розвиток суспільств загалом.

Сучасні інтеграційні, глобалізаційні процеси, з одного боку, суттєво зближують багато, іноді навіть надто неординарних, несхожих суспільств, а, з другого, загострюють проблему збереження унікальності, неповторності таких суспільств. Як і тисячоліття тому на міжнародну арену кожне суспільство, країна виходить і нині, у XXI столітті, не інакше, однак, як носій певної форми національного буття. І відбувається це іноді всупереч так званого «суспільного», «загальнолюдського», спричиняючи багато проблем, а то і серйозних протистоянь.

Проблема національного буття – це проблема ідея, ідеології, проблема вибору векторів суспільного розвитку, за якого народ зберігає своє буття в його історичному розвитку. Попри багато теоретичних уявлень і підходів, багато фахівців (політологів, соціологів, філософів тощо) вважають, що це має бути саме консерватизм, як ідеологія. Так українські фахівці, автори «Етнократичного словника» (К., 2007) пишуть: «Єдиним ідеологічним типом сучасного суспільного розвитку, який найбільше відповідає його об'єктивно діючим тенденціям та закономірностям, може бути тільки консерватизм, заснований на духовних цінностях і засадах патріотизму, традиційній релігії, суперетнічній єдності, міцності шлюбно-сімейних відносин, верховенства закону, свідомого вибору історичної долі» [8, с. 14]. Як підкреслює український вчений Г.В. Щокін, - «національна ідея полягає у збереженні традиційних духовних цінностей, захисті національного буття, його історії та культури, обстоюванні традиційної релігії, національної держави, родини та власності» [Там само, с. 389].

Коли ведуть мову про національне буття, то обов'язково беруть до уваги і такі його феномени (складові) як: національна самоповага, національне середовище, національний дух, національний ідеал, національний менталітет, національний характер та багато інших, без яких таке буття уявити абсолютно неможливо. І все ж центральне місце з посеред згаданих та інших понять, категорій займає поняття «національно-державні інтереси», оскільки воно являє собою ті фундаментальні цінності, в яких відображені життєво найважливіші прагнення нації як сукупності громадян усіх національностей забезпечити територіальну цілісність поліетнічної (такою і є сучасна Україна) держави, гармонійне співіснування різних національно-етнічних, релігійних і культурних спільностей [1].

З багатьох характеристик, національне буття багато в чому пояснюється, проявляється як національна психологія, національний характер окремого народу. В даному випадку (за Г.В. Щокіним) йдеться про «сукупність усталених національних особливостей, які формуються та виявляються в етнічній життєдіяльності, що визначає типові риси національної поведінки» [11, с. 198]. Так Г. Гегель у своїй відомій праці «Філософія духу» зазначав, що національний характер – це прояв суб'єктивного духу в різних природних умовах, які по суті визначають специфіку духовного світу націй, рас, особливий дух народу. При цьому за національністю і віросповіданням громадяни зберігають рівність. «Людина, – пише видатний німецький філософ, – має силу тому, що вона є людиною, а не тому, що вона єврей, католик, протестант, німець, італієць та ін.» [4, с. 323]. «Національний характер, – зазначають українські вчені М. Головатий та М. Панасюк, – це сукупність відносно стійких психічних властивостей, що є спільним для більшості представників певної нації і відрізняють її (їх) від інших націй» [5, с. 267]. На формування рис національного характеру істотно впливають соціальні, економічні, історичні, географічні, релігійні та інші чинники.

Національне буття далеко не обмежується національним характером, де домінуючими є усталені психологічні риси народу. До того ж і сам національний характер не залишається сталим, незмінним. В національному бутті тісно поєднуються багато компонентів: умови і спосіб життя; характер і особливості життєдіяльності; вплив інших культур на життя окремого народу і т. ін.

Замість поняття «національне буття», часто вживається поняття «буття етносоціальне». Це, за визначенням українського філософа В. Ятченко «загальна й певною мірою абстрактна категорія, яка фіксує найзагальніші властивості етносоціального виміру дійсності» [11, с. 23-24]. Зрозуміло, що таке визначення національного буття можна розуміти як дещо звужене, що подається саме як специфічна категорія етнології. Так чи інакше, однак важливо, що носієм національного є саме народ, хоча таким носієм, одночасно, є й держава, які спільно мають дбати про збереження та розвиток такого буття на кожному конкретно-історичному етапі суспільного, як національного, так і світового розвитку.

Національне буття всякої країни має головним чином два взаємопов'язаних сектори прояву – внутрішньо-національний та загальносвітовий (геополітичний). Якщо перше пов'язане із життям великої кількості людей у системі економічних, соціально-політичних і культурних зв'язків у межах певної країни, то друге – це людське буття в межах моно- чи полі етнічних країн, зумовлене сукупністю етнокультурних відносин, ідей, уявлень та міфів. У першому випадку – це внутрішня політика України, пов'язана з організацією та забезпеченням життя людей в межах країни – Україна, а у другому – міжнародна політика, пов'язана з геополітичними виборами пріоритетів з одночасним збереженням і забезпеченням власних національних інтересів. Отже, закономірно, що з поняттями «національне буття», «національна ідея» досить близьким, ретроспективно визначеним є поняття «національний вибір». Йдеться про шлях стратегічного розвитку суспільства загалом. Так, визнаючи суть українського вибору, український вчений, громадський діяч В. Медведчук пише: «Це вибір нашого спільного гідного і демократичного майбутнього в країні, яку ми вважаємо своєю Батьківщиною і яку не маємо наміру залишати» [12, с. 523].

В умовах глобалізації, світової інтеграції з проблемами національного буття тісно переплітаються багато інших проблем, зокрема проблема громадянства, яка, до того ж, має три основних рівні – загальносвітовий, регіональний та національний. Ідея загальносвітового громадянства – не нова і виходить із універсальності прав людини. Прибічники такої ідеї обстоюють можливість громадян будь-якої країни мати паспорт ООН, проголошення цією організацією права людини бути громадянином світу і т. ін.

І на завершення розгляду сформульованої проблеми така заувага принципового характеру. Національне буття по-різному і досить часто діаметрально протилежно поціновується, пояснюється, обстоюється владою і народом, особливо коли влада максимально нелегітимна, не визнана. Чи не тому уряди, які є найефективнішим механізмом щодо збереження, утримання влади, часто діють абсолютно всупереч народним інтересам.

Література:

1. Антонюк О. В. Основи етнополітики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Антонюк. – К.: МАУП, 2005. – 432 с.
2. Базалук О. О. Сутність людського життя / О. О. Базалук. – К.: Наукова думка, 2002. – 271 с.
3. Білодід Ю. М. Філософія: український світоглядний акцент: Навч. посібник для вищих навчальних закладів Ю. М. Білодід. – К.: «Кондор», 2006. – 356 с.
4. Гегель Г. Философия истории / Г. Гегель // Сочинения. – Т.8. – М.: Основы, 1996. – 491 с.
5. Головатий М. Ф. Соціальна політика і соціальна робота: термінол.-понятійн. слов. / М.Ф. Головатий, М.Б. Панасюк. – К.: МАУП, 2005. – 560 с.
6. Горлач М.І. Основи філософських знань: Підручник / М. І. Горлач, В. Г. Кремень, М. П. Требін та ін. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 1028 с.
7. Доброхотов А. А. Категория бытия в классической западноевропейской философии / А. А. Доброхотов. – М.: Основы, 1986. – 451 с.
8. Антонюк О. В. Етнократичний словник: Енцикл.-довід. слов. / За ред. О. В. Антонюка, М. Ф. Головатого та Г. В. Щокіна. – К.: МАУП, 2007. – 576 с.

9. Канак Ф. М. Країна у світовому просторі: національне буття і міжнародна відповідальність / Ф. М. Канак, М. Ф. Головатий // Україна в современном геополитическом пространстве. Сб. науч. трудов. – К.: МАУП, 2000. – 155 с.
10. Рожок В. І. Культурологічний словник / За ред. В.І. Рожка, О.В. Антонюка. – К.: НМАК. – 364 с.
11. Антонюк О. В. Малий етнополітичний словник / О.В. Антонюк, В.І. Волобуєв, М.Ф.Головатий та ін. – К.: МАУП, 2005. – 288 с.
12. Медведчук В. В. Громадянське суспільство: Український вибір: моногр. / В.В. Медведчук. – К.: Логос, 2012. – 568 с.
13. Опарин А. И. Жизнь, ее природа, происхождение и развитие / А. И. Опарин. – М.: Наука, 1968. – 280 с.
14. Буслинський В. А. Основи філософських знань. Підручник. Для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня – молодший спеціаліст / В.А. Буслинський, П.І. Скрипка. За ред. В.А. Буслинського, 3-тє вид., стереотипне. – Львів: «Новий світ – 2000», 2008. – 352 с.
15. Сорокин П. Человек, цивилизация, общество / П. Сорокин. – М.: Политиздат, 1992. – 545 с.
16. В. П. Андрущенко. Філософія політики: Короткий енцикл. словник / Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко та ін. – К.: Знання України, 2002. – 670 с.
17. Франк Л.С. Реальность и человек / Л. С. Франк. – М.: Республика, 1997. – 479 с.
18. Франк С.Л. Духовные основы общества / С. Л. Франк. – М.: Республика, 1992. – 421 с.
19. Хайдеггер М. Время и бытие / М. Хайдеггер. – М.: Прогресс. -1993. – 501 с.
20. Хаксли Дж. Удивительный мир эволюции / Дж. Хаксли / Пер с англ. – М.: Мир, 1971. – 110 с.

Кирильчук Е. А. Национальное бытие в контексте мирового цивилизационного развития и глобализационных процессов

В статье проанализировано феномен «национальное бытие» с тем, чтобы более четко понять особенности его проявления в национальном и мировом масштабах.

Ключевые слова: бытие, национальное бытие, национальная идея.

Kirilchuk E. National being in the context of world civilized development and global process

This article is subjected to the analyses of the phenomenon and national existence in order to more clearly understanding the peculiarities of its manifestation on national and global seated.

Key words: being, national being, national idea.

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

УДК 32.01: 008: 31664(477)

Воляннюк Ольга Ярославівна,
кандидат політичних наук,
науковий співробітник відділу дослідження
теоретичних та прикладних проблем національної пам'яті
Українського інституту національної пам'яті

**СУСПІЛЬНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ВИМІР ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ
(методична розробка до лекції)**

Представлені вибіркові та адаптовані до навчального процесу матеріали з теорії суспільної пам'яті. Визначено основні напрямки проведення лекційного заняття з проблем спільного пригадування і забуття у політичному житті для студентів спеціальності «Політологія».

Ключові слова: студії пам'яті, суспільна пам'ять, політика пам'яті, демократична політична культура, політична освіта.

Політична освіта у сучасній Україні динамічно змінюється, набуває нової якості, що обумовлено трансформаційними політичними процесами у країні, перетвореннями світоглядних установок, змінами ціннісних пріоритетів у суспільстві. Зміст, інформаційне наповнення навчальних програм, планів підготовки студентів-політологів постійно оновлюється з огляду на суттєві здобутки вітчизняної політології, реалізовані наукові проекти у галузі політичних досліджень в Україні та закордоном. Важливим доповненням до сучасних тематичних планів навчальних дисциплін є відносно нові, однак гостро актуальні студії пам'яті. Світова соціо-гуманітаристика перебуває сьогодні під значним впливом меморіальної парадигми. Внесення відповідних результатів наукових досліджень суспільної пам'яті у навчальний процес значно збагатило б зміст політичної освіти у сучасній Україні. Напрацювання у галузі студій пам'яті заслуговують на виокремлення самостійного спецкурсу у системі підготовки бакалаврів і магістрів спеціальності «політологія», а також можуть становити окремих тематичний модуль таких дисциплін як «Сучасна західна політична наука», «Проблеми демократії і демократизації», «Політична психологія», «Теорія політичних конфліктів» та ін. Нижче пропонуємо матеріал, підготовлений в рамках лекційного курсу «Політичні відносини та процеси у сучасній Україні» для студентів освітньо-кваліфікаційних рівнів «магістр» та «спеціаліст» відділення «Політологія».

В межах лекційного заняття за темою «Суспільна пам'ять як вимір політичного розвитку сучасної України» пропонується розглянути наступні питання:

1. Теорія суспільної пам'яті та сучасна політологія
2. Політичне життя суспільства за законами memory studies
3. Політика пам'яті: предмет, суб'єкти, інструментарій, стратегії
4. Культура пам'яті як чинник становлення демократії у сучасній Україні

Важливою умовою успішного засвоєння матеріалу є знайомство студентів зі класичними працями науковців, що заклали основи сучасних студій пам'яті, зі новітніми джерелами дослідження у цій галузі, зі сучасними вітчизняними, зокрема й політологічними, розвідками у царині суспільного пригадування і забуття. Роботи західних вчених Г.Алмонда [1], Ф.Анкерсмита [2], А.Ассман [3], Ф. Йейтс [5], Р.Козеллека [6], П.Нора [14], П.Рікера [16], М.Хальбвакса [19], Б.Шацької [20] дали початок дискусії у незалежній Україні про можливість й природу спільно пригадувати і забувати, про значення такого процесу у політичному розвитку суспільства.

Визначальною ознакою сучасного стану наукової розробки теорії суспільної пам'яті на пострадянському просторі є відкритий міждисциплінарний діалог (дослідження

В.Артюха, Ю.Афанасьєва, В.Бебика, В.Вашкевича, І.Гирича, Я.Грицака, В.Жадько, Ю.Зерній, А.Киридон, Г.Коньшини, Г.Лебедевої, Ю.Лотмана, В.Масненко, Л.Нагорної, Ю.Опалько, В.Полянського, М.Рябчука, І.Симоненка, А.Соколова, Л.Стародубцевої, Ж.Тощенко, О.Удода, О.Фостачук, Ю.Шаповала та ін.). У підготовці навчального матеріалу при нагоді стануть наукові періодичні видання, присвячені заданій проблематиці [див. напр.4; 12; 13]. Робота з цими джерелами, пошук та огляд нових наукових статей вітчизняних дослідників у галузі *memory studies* може становити окреме завдання для самостійного опрацювання студентів, що здобувають освіту магістра політології.

При вивченні сучасних теорій суспільної пам'яті особливу увагу слід звертати на категоріальний апарат та методологічні засади дослідження відповідної проблематики. Відомо, що більшість маніпулятивних практик та популістських декламацій політичних акторів, що вдаються до пам'ятевої проблематики, пов'язані саме з підміною понять й суджень. Майбутньому політологу важливо розрізняти такі дефініції як «культурна пам'ять» і «культура пам'яті»; «історична політика», «меморіальна політика» і «політика пам'яті»; «війна пам'ятей» та «конкуренція інтерпретацій»; «народна пам'ять», «офіційна пам'ять», «контрпам'ять» тощо. Визначення цих понять практично не розкриті у вітчизняних енциклопедичних та довідкових виданнях. Виняток становить висвітлення окремих аспектів пам'ятевої тематики на сторінках «Енциклопедії етносторонності» [9], короткого енциклопедичного словника «Філософія політики» [18], а також сучасного видання «Політична енциклопедія» [15]. З огляду на це, доречно запропонувати студентам провести словникову роботу – на основі опрацьованих наукових статей та монографій укласти короткий понятійний довідник з проблеми. До запису під час лекції необхідно окремо зупинитися на ключових визначеннях категорій «суспільна пам'ять», «політика пам'яті», «культура пам'яті».

Суспільна пам'ять передбачає рух спогадів та їх інтерпретацій у часі, послідовну зміну станів політичної свідомості, сукупність дій відтворення, збереження, забування, націлених на певні важливі для даної спільноти результати. Вона виступає інтегруючим фактором зв'язку соціально-політичних інститутів та процесів минулого, сьогодення і майбутнього. Це водночас творчий і насильний/мобілізований, консенсусний і конфліктний, стихійний і організований процес суспільного пригадування і забуття. Еволюція наукового знання про суспільну пам'ять розгортається через розвиток домінуючих класичних західних парадигм пам'яті («соціальних рамок пам'яті» М.Хальбвакса, «соціальних звичаїв і традицій» П.Коннертона, «фільтрів пам'яті» Р.Козеллека, «ареалів пам'яті» П.Нора, етико-філософське вчення П.Рікера, «просторів спогаду» А.Ассман, «винайдення традиції» Е.Гобсбаума, «ментальних кордонів нації» Д.Вояковського та ін.); через історію застосування в рамках багатьох наук різних дефініцій, пов'язаних з цим явищем; а також через зміну власне політологічного наповнення даного поняття. Їх комплексне вивчення дозволяє виділити інтегровану, найбільш широку та адекватну предмету політичної науки категорію – «суспільна пам'ять».

Більшість сучасних дослідників феномену пам'яті перетинають межі різних дисциплін, виходять за національні рамки соціально-гуманітарних наук, практикують теоретичні і прикладні дослідження. Дискусії викликають різноманітні, нерідко схожі за змістом або визначенням, словосполучення, що зустрічаються у сучасних наукових виданнях: «історична пам'ять», «колективна пам'ять», «етнічна пам'ять», «соціальна пам'ять», «пам'ять нації», «народна пам'ять», «пам'ять поколінь», «пам'ять світу» тощо. Вибір науковцем тієї чи іншої дефініції багато в чому залежить від галузі знань, у якій цей вчений працює, конкретного предметного поля досліджень.

Доречно наголосити на відмінності феномену суспільної пам'яті від історії, історіописання, політики пам'яті; а також вирізнити близькі політологічні категорії, що увиразнюють проблематику *memory studies* для сучасної політичної науки, вказують на міждисциплінарні зв'язки. Йдеться про такі політичні явища і процеси як політичний

розвиток, динаміка і спадкоємність політичної системи, демократизація, політичні інтереси, політична традиція, політичний міф, політична соціалізація, політична культура, політичний досвід, ментальність, соціально-політична комунікація, політична поведінка, політична духовність та ін. Вагомою є роль суспільної пам'яті у функціонуванні політичної свідомості, що не обмежується лише збереження та відтворенням політичного досвіду спільноти. Пам'ять є сфокусованою масовою, груповою та індивідуальною свідомістю, яка здатна утримувати важливі смисли аж до перетворення їх у різні форми світоглядного сприйняття минулого. Вона включає хронологічні зрізи не тільки політичної, але й практично усіх виявів суспільної свідомості (економічної, правової, культурної тощо).

Наближуючи сучасну теорію суспільної пам'яті до завдань курсу «Політичні відносини і процеси у сучасній Україні», слід зауважити, що при усій складності структури суспільної пам'яті та багатоманітності політичної свідомості, сучасні дослідники дедалі частіше схиляються до думки, що українське суспільство набуває ознак своєрідного феномену авторитарної свідомості, для якої властиві стан загальної недовіри до інших, некритична готовність коритися будь-якому авторитетові, відчуття абсолютної безпорадності, інерція провінційності, догматизм мислення, страх міжособистісних контактів, відтворююча діяльність у вузьких рамках усталених стереотипів. Суспільна свідомість опинилася в стані соціального стресу, пише М. Михальченко, втратила чіткі орієнтири для оцінки минулого України і конструювання її майбутнього [10, с. 197-199]. Спеціалісти з тривогою пишуть про стан психічного здоров'я у посттоталітарних суспільствах, про політичну істерію і депресію, соціальну шизофренію і мовну невротизацію, ставляться й інші невтішні діагнози [11]. Подібна ситуація потребує не лише комплексних діагностуючих оцінок, але детального вивчення її окремих причин та проявів.

Умовно слід також розподілити розмаїття існуючих тлумачень поняття «політика пам'яті». Зокрема йдеться про два домінуючі підходи. 1) *Ціннісний підхід*, представники якого політику пам'яті визначають як різноманітні суспільні практики і норми, пов'язані з регулюванням колективної пам'яті; як свідому стратегію проектування образів минулого у планах на майбутнє; як публічний простір діалогу суспільних сил та істориків. В межах такого розуміння стверджується необхідність погодження конкуруючих інтересів у системі конструювання образів минулого, що постають з певної конфігурації політико-владних та суспільних відносин. Демократичний полілог виступає значимою ціннісною основою відповідної консенсусної моделі політики пам'яті, де кожен має можливість вільно презентувати власні візії минулого у публічному просторі. Водночас поширення набуло також 2) *інструменталістське трактування* політики пам'яті виключно як перманентної боротьби за владу; систему заходів по уніфікації індивідуальних уявлень про історичне минуле єдиної логіці історичного наративу. Прихильники конструктивістського підходу політику пам'яті тлумачать як нав'язану пам'ять і дозволену історію; як створення критеріїв для відбору тих історичних подій, які варто зберігати у пам'яті, і тих, які потрібно з неї «стерти»; як символічний ресурс, який цілком допустимо використовувати, у тому числі і в процесі політичного й культурного суперництва еліт. Неминучою у реалізації такої централізованої моделі політики пам'яті є монологічність державних рішень, особність та однозначність у трактуваннях минулого, усунення альтернативних історичних оцінок. Зрештою одним із можливих виходів із подібної дискусії є застосування *диференційованого підходу*, за якого вирізняють дві близькі, але не тотожні категорії. Політика правлячих державних еліт, націлена на інтенсивне переписування історії, а відтак і деформацію суспільної пам'яті, відповідає поняттю «історична політика» (цілеспрямований політичний вплив на історичну науку). Коли ж йдеться про сучасні завдання політики, які полягають не в тому, щоб нав'язати єдине прочитання історії, а у тому, щоб осмислювати умови співіснування різних пластів суспільної пам'яті та відповідних досвідів – більш доречним є формулювання «політика пам'яті».

В часі стрімких наукових відкриттів, в епоху прирівнювання цінностей індивідуальних пам'ятей до історичної науки, спільне минуле та його інтерпретації сповнені несподіванок. Умови інформаційного суспільства достатні для сприйняття та переосмислення людьми таких несподіванок і перманентних змін у сфері трактувань минулого, що втім реалізувати складно без докладання у цій справі спільних зусиль різними суб'єктами політичного процесу. Сьогодні у сфері політики пам'яті вимога зрощування спільних ціннісних пріоритетів, духовних та інтелектуальних прерогатив, моральних регуляторів поведінки однаково актуальна як для представників вищих щаблів державного управління, так і для пересічних громадян. Нові духовні стимули об'єктивності, відкритості, толерантності, відповідальності, взаємодовіри, освіченості мусять стати невід'ємною частиною полілогу у процесі пригадування, збереження і передачі суспільно-значимих смислів.

Українські контексти розвитку теорії суспільної пам'яті, як і практики впровадження конструктивних стратегій політики пам'яті державою потребують комплексних соціологічних, психологічних, фахових політико-правових, історичних методик, збору емпіричного матеріалу. Сьогодні гостро стоїть питання про розробку комплексної стратегії поступового реформування політики пам'яті в Україні. Вихідними засадами такої стратегії мусить постати: вираження провідних інтересів існуючих груп та прошарків щодо трактування спільного минулого; розв'язання суперечностей, конфліктів, що виникають між суб'єктами суспільно-політичного життя з приводу оцінок історичних подій; інтеграція різних груп населення навколо спільної пам'яті, причому, як спільної гордості, так і каяття за минуле; соціалізація особи шляхом її залучення до історичного досвіду спільноти; забезпечення поступальності суспільно-політичного розвитку.

Вивчення матеріалу потребує формулювання запитання для поточного контролю і самоконтролю студентів, серед яких основними виділяємо наступні:

До якої з позицій у трактуванні суспільної пам'яті схиляється сучасна меморіальна парадигма: пам'ять як сховище, як діяльність, чи як процес?

Перелічіть центральні категорії студій пам'яті. Яка з них відповідає предмету вивчення сучасної політичної науки?

Визначте базові процеси колективної пам'яті, що окреслюють її функції у політичному житті суспільства?

Які структурні компоненти суспільної пам'яті виділяють сучасні науковці?

Які явища суспільно-політичного життя позначають поняття «офіційна пам'ять» та «контрпам'ять»?

Що у структурі суспільної пам'яті піддається частішим змінам: знання про минуле, чи його оцінка?

Розмежуйте категорії: «конфлікт пам'яті», «конфлікт пам'ятей», «війни пам'ятників».

У чому полягає значення і відмінність феноменів пам'ятевого консенсусу і демократичного полілогу пам'ятей?

Назвіть можливі стратегії політики пам'яті?

Що таке «культура пам'яті»?

Які політичні інститути беруть участь у конструюванні спільних уявлень про минуле?

Коло проблемних питань, окреслених на лекційному занятті, актуалізують розробку студентами доповідей за такими тематичними напрямками:

1. Політична свідомість та суспільна пам'ять як взаємозалежні феномени.
2. Витоки сучасної теорії колективної пам'яті у працях А.Варбурга та М.Хальбвакса.
3. Конфлікти пам'ятей та конкуренція інтерпретацій минулого: кореляція понять.
4. Соціальна ностальгія: наукові підходи до визначення природи і сутності.
5. Фільтри пам'яті як предмет політичних маніпуляцій.
6. Політика пам'яті у системі міжнародних відносин.
7. Держава як суб'єкт політики пам'яті.

8. Інститути національної пам'яті: зарубіжний досвід та українські реалії.
9. Культура політичної діяльності та культура пам'ятання: паралелі і точки перетину.
10. Етика пам'яті у структурі політичної освіти.

Проаналізовані особливості суспільної пам'яті, а також окремі аспекти посткомуністичної динаміки політики пам'яті не вичерпують заявленої проблематики, та не дають доведеної картини для розуміння студентами відповідної проблематики. Лекційний матеріал провокує до самостійного наукового пошуку, роботи над монографіями, словниками, публікаціями, написання творчих завдань, тезових конспектів. Вагомим доповненням до складного теоретичного і насиченого емпіричного матеріалу зі студій пам'яті може слугувати наведення прикладів репрезентації пам'ятевого дискурсу у художній літературі, кінокартинах, творах мистецтва, у медіа-продукції тощо.

Література:

1. Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор / Г.Алмонд, Дж. Пауэл, К.Стромм, Р.Далтон [Пер. А.Богдановского]. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 537 с.
2. Анкерсміт Ф. Постмодерністська «приватизація» минулого / Ф.Анкерсміт // Україна модерна. – 2009. – № 4 (15). – С. 246 – 271.
3. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / А. Ассман; [Пер. з нім. К.Дмитренко, Л.Доронічева, О.Юдін]. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 440 с.
4. Историческая социология: опыт и перспективы: [Заочный круглый стол редакции журнала «Социологические исследования»] // Социологические исследования. – 2005. – № 1. – С. 41–53.
5. Йейтс Ф.А. Искусство памяти / Ф.А. Йейтс; [Пер. с англ.] – СПб.: Университетская книга, 1997. — 480 с.
6. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії / Райнгарт Козеллек; [Пер. з нім.] – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2006. – 436 с.
7. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / П.Коннертон; [Пер. з англ. С. Шліпченко]. – К.: Ніка-Центр, 2004. – 184 с.
8. Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе / В. Кремень, В. Ткаченко. – К.: Видавничий центр «ДрУК», 1998. – 446 с.
9. Мала енциклопедія етнодержавознавства / [Упор. Ю. І. Римаренко]. – К.: Довіра, Генеза, 1996. – 942 с.
10. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М.І. Михальченко. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. – 488 с.
11. Нагорна Л.П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії / Л.П. Нагорна. – К.: ІІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. – 328 с.
12. Науковець перед з'явою пам'яті: [Матеріали форуму на тему «Геополітика, примирення та пам'ять»] // Україна модерна. – 2009. – № 4 (15). – С. 9 – 52.
13. Національна та історична пам'ять: Збірник наукових праць / Гол.ред. В.Солдатенко. – Випуск 5. – К.: ДП «НВЦ Пріоритети», 2012. – 242 с.
14. Нора П. Между памятью и историей: Проблематика мест памяти / П. Нора // Франция-память / Ред. П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Винок; [Пер. с фр. Д.Хапаевой]. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. – 328 с.
15. Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – 808 с.
16. Рикер П. Память, История, Забвение / Поль Рикер. – М.: Издательство гуманитарной литературы, 2004. – 728 с.
17. Рябчук М. Культура пам'яті та політика забуття / М. Рябчук // Часопис «Критика». – 2006, січень-лютий (число 1-2). – С. 18 – 21.

18. Філософія політики: [Корот. енцикл. слов.] / НАН України. АПН України. Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка; [Авт.-упоряд.: В.П. Андрущенко та ін.; Редкол.: Л.В. Губерський (кер.) та ін.]. – К.: Знання України, 2002. – 669 с.

19. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / М. Хальбвакс; [Пер. с фр. и вступ. статья С.Н. Зенкина]. – М.: Новое издательство, 2007. – 348 с.

20. Шацька Б. Минуле – пам'ять – міт / Б. Шацька; [Пер. О. Герасима, ред. А. Павлишина]. – Чернівці: Книги – XXI, 2011. – 248 с.

Волянчук О. Я. Память общества как измерение политического развития (методическая разработка к лекции)

Представлены выборочные и адаптированные к учебному процессу материалы по теории общественной памяти. Определены основные направления проведения лекционного занятия по проблемам общего припоминания и забвения в политической жизни для студентов специальности «Политология».

Ключевые слова: *студии памяти, память общества, политика памяти, демократическая политическая культура, политическое образование.*

Volyanyuk O. Public memory as a measure of political development (methodical work the lecture)

The selective and adapted to the learning process achievements of the public memory theory are presented. The main directions of lectures on the remembering and forgetting problems in political life for students majoring in «Political Science» are determined.

Keywords: *memory studies, public memory, memory policy, democratic political culture, political education*

РЕЦЕНЗІЇ

*Зеленько Галина Іванівна,
доктор політичних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
імені І. Кураса НАН України*

РЕЦЕНЗІЯ НА КОЛЕКТИВНУ МОНОГРАФІЮ

*Европейський союз: проблеми і перспективи партнерства / А.А. Коваленя [и др.];
Под ред. Л.Ф. Євменова; Нац. Акад. наук Беларуси, Ин-т философии. – Мінск : Беларус.
наука, 2013. - 527 с.*

Взаємовідносини Білорусі і Європейського союзу за останнє десятиліття набули вельми неоднозначного характеру, політичне протистояння ще не мало таких гострих форм. Хоча Білорусь, як і ЄС зацікавлені у двосторонній співпраці. Такі суперечності партнерства обумовлюють необхідність комплексного і вдумливого аналізу ситуації, що склалася і варіантів її подальшого розвитку у взаємовигідному напрямку. Це тим більш важливо, що вирішення назрілих проблем і протиріч безпосередньо пов'язане з формуванням оптимальної стратегії сталого розвитку в глобалізованому багатополлярному світі, включаючи й саму Білорусь, і весь східноєвропейський регіон, і євроспільноту в цілому.

Ця тематика стала предметом аналізу у колективній монографії «Європейський союз - Республіка Білорусь: проблеми і перспективи партнерства», яка щойно вийшла друком у Мінську. Ця книжка може розглядатися як важлива і навіть знакова подія, оскільки «першою в своєму роді спробою дати комплексний огляд стану, форматів та перспектив взаємовідносин Республіки Білорусь з Європейським Союзом. В основу дослідження покладено трансдисциплінарний підхід, який в сучасному соціально-гуманітарному знанні набуває лідируючого характеру з огляду на його можливості розкрити явища конвергенції (сходження, зближення) відмінностей» (с. 5).

Авторський колектив монографії представлений найдосвідченішими представниками білоруських суспільних наук - академіки, доктори і кандидати наук, чиновники центральних органів влади, представники МЗС, судової влади, експерти, що загалом дало можливість всебічно розкрити проблеми білорусько-європейської співпраці. Дослідницькі оцінки, які містяться в даній книзі, охоплюють найважливіші напрями і сектори білорусько-європейського співробітництва: політико-правовий, соціально-економічний, гуманітарний (культурний). Структура роботи демонструє логіку розгортання проблематики за трьома методологічними лініями: від стратегічних засад співробітництва до приватних проблем і завдань; від філософсько-цивілізаційного підходу до практики його втілення в конкретних формах взаємодії; від політичних та економічних чинників міжнародних відносин до їх гуманітарного виміру. Коло обговорюваних проблем дійсно широке – від аналізу мовної ситуації в сучасному білоруському суспільстві (А. А. Лукашанец, с. 293-312), проміжних підсумків транскордонного співробітництва, включаючи програму «Східного партнерства» (А. І. Литвинюк, с. 252 - 265) і досвіду реалізації національно-політичних проектів в сучасній Польщі (І. Б. Міхеєва, с. 265-278) до реконструкції концептуальних основ політичної філософії Об'єднаних націй Європи (Л. Ф. Євменов, с. 24-40), перспектив гармонізації права в загальноєвропейському контексті (Г.А. Василевич, с. 207-228) та проблеми соціогуманітарної ідентичності в опції компаративного аналізу Європейського союзу і Білорусі (І. Я. Левяш, с. 56-76).

У запропонованій авторами монографії тематики взаємин Білорусі та ЄС простежуються чотири смислових блоки: теоретичні аспекти європейської інтеграції і партнерства з позицій цивілізаційно-культурологічного підходу; історія взаємин Білорусі та

ЄС (у тому числі досягнута економічна ефективність); проблеми та протиріччя сучасного стану відносин країни з Євросоюзом; світоглядні та політико-правові підстави гармонізації внутрішньої і зовнішньої політики ЄС та Республіки Білорусь в контексті становлення нових форм соціально-культурної спільноти на європейському континенті. Відповідно до такого виокремлення проблемного поля, монографія складається з чотирьох розділів, де у першому - викладено, відповідно, філософсько-методологічні аспекти роботи над проблематикою партнерства; у другому – досягнення, суперечності та перспективи взаємовідносин в соціально-політичному і правовому ракурсі; у третьому – соціально-економічні аспекти транскордонного взаємодії; а також проблематика стану і розвитку соціокультурної сфери, включаючи проблеми національних систем забезпечення безпеки по ряду галузей державного будівництва та суспільного життя в контексті пріоритетів європейської та білоруської стратегій безпеки.

З методологічної точки зору заявлені проблеми суспільного розвитку розглядаються авторами «в діапазоні від позитивних відмінностей до зближення (тотожності) позитивних протилежностей, відображаючи підхід, закріплений в кращих зразках сучасної політичної філософії Європейського союзу» (с. 5), із задіянням методологічних принципів додатковості і пропорційності, обумовленості і диференційованості (с. 34-37).

Подібна стрункність і диференційованість по можливості дотримана і в поліфонії авторських позицій. Зберігаючи в цілому тональність толерантного наукового дослідження, автори не уникають в окремих випадках і досить гострих, полемічних оцінок в тому, що стосується політики ЄС щодо Білорусі, політичних процесів в Білорусі, які є об'єктом критики ЄС. Проте саме завдяки цьому монографія репрезентує і «обіграє» весь спектр суджень, які побутують не лише в політичному співтоваристві і широкому суспільному загалу, але і власне в науковому середовищі. При цьому авторам, в принципі, вдалося дотриматися балансу по ряду напрямків: по-перше, між вивченням й інтерпретацією реалій білоруської та європейської політики; по-друге, між оперуванням конкретними кількісними (економічними) і якісними (історико-фактологічними) показниками співробітництва та акцентом на цінності; по-третє, між аналітичним і прогностичним компонентом дослідницької роботи. У своїй сукупності це не може не розглядатися як безперечний плюс роботи.

Очевидним позитивним моментом дослідження є також і та обставина, що перед авторами стояло особливе завдання: не тільки викласти основні етапи і факти розгортання зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних відносин Білорусі за «європейським» вектором і дати їм певну інтерпретацію, - але й по можливості внести чіткі пропозиції, що зачіпають оптимізацію структури основних напрямків і конкретних заходів співпраці. Саме реалізація даних пропозицій, з точки зору творчого колективу, дозволяє вивести на новий рівень двосторонню співпрацю, незважаючи на існуючі протиріччя і перешкоди.

Окремої уваги заслуговують висновки монографії. На мою думку, найважливішими є такі положення: по-перше, основоположна думка, згідно з якою, для того, щоб поступально, виважено та з урахуванням безумовного пріоритету своїх національно-державних інтересів вибудовувати взаємини з державами та інституціями ЄС, Білорусі необхідна всебічна об'єктивна оцінка наявного досвіду взаємин, основних проблем, що перешкоджають їх розвитку. По-друге, це розуміння тієї обставини, що подібні труднощі не тільки носять політико-дипломатичний характер, але і лежать в площині економічних відносин, правового регулювання, а також суспільної психології, світогляду і цінностей громадян як безпосередніх учасників і «провідників» співпраці. По-третє, це позначена стратегія визначення на основі реальної оцінки наявної ситуації ключових «точок зростання», акцент на які дозволив би вже в короткостроковій перспективі домогтися значимих успіхів на шляху зміцнення виробничо-економічних, науково-технічних, гуманітарних зв'язків з Європейським Союзом, забезпечити взаємодію у вирішенні загальних

глобальних проблем, послідовно працювати над підвищенням інвестиційної привабливості білоруської промисловості, сфери послуг, туристичної сфери та ін.

Одним з найбільш вдалих компонентів дослідження є, на мій погляд, «правовий», в рамках якого здійснено детальний компаративний аналіз чинного законодавства Білорусі та ЄС, а також висловлена актуальна думка про необхідність гармонізації законодавств Східної та Західної Європи по ряду ключових тем, що відповідають взаємним інтересам, як держав Європейського союзу, так і їх східних сусідів, зокрема Республіки Білорусь (с. 226-227). Дійсно, гармонізація законодавств в сучасних умовах не обов'язково є суто політичною вимогою і не має на увазі «поглинання» або деградації однієї політико-правової системи за рахунок іншої. Її слід розглядати, скоріше, як особливий гуманістичний акт в ім'я загальнолюдських цінностей, що лежать в основі і латинської, і слов'янської цивілізацій.

Не менш вдалими є і фрагменти роботи, які зачіпають питання ідентичності як фундаменту національно-державного розвитку в умовах глобалізації культури і політичних відносин. Відомо, що в соціальній думці сучасної Європи гостро ставиться питання про співвідношення національної ідентифікації громадянина з перспективною «загальноєвропейською» ідентичністю, що базується на певному наборі світоглядних установок і цінностей Старого Світу. При цьому більшою чи меншою мірою стає проблематичною спадкоємність духовно-культурних традицій, що формувалися на просторі Європи в рамках не одного, а декількох цивілізаційних парадигм (щонайменше, східно- і західноєвропейської, тобто православно-християнської і католицької). У цьому зв'язку важливою проблемою є інтеграція в сучасне європейське суспільство носіїв неєвропейських культур, яка ставить на порядок денний парадокси можливостей і обмежень ідеології мультикультуралізму (с. 343-345). Тому можна погодитися з авторами в тому, що в даному контексті вельми корисним виявився б не тільки європейський досвід для Білорусі, але і білоруський досвід для ЄС, оскільки в Білорусі складається в цілому резистентна до зовнішніх викликів, достатньо самостійна соціокультурна система.

Безумовно, знайомство з монографією буде корисним для широкого кола читачів – від вчених і викладачів, чия діяльність пов'язана з тематикою міжнародних відносин до представників бізнесу і громадянського суспільства. Хоча книга і являє собою, перш за все, «погляд з Білорусі», вона знайде свою читацьку аудиторію і за межами Білорусі - як в країнах ЄС (насамперед, у Литві, Польщі та ін), так і в Україні та Росії – країнах, де проблематика вибудовування стійкої лінії взаємовигідного партнерства та співробітництва на європейському континенті відноситься до числа органічних пріоритетів зовнішньої політики.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ І ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Ханстантинов В. О. ІДЕЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ КІНЦЯ 19 - ПОЧАТКУ 20 ст.....	3
Палінчак М. М. ДО ПРОБЛЕМИ ІСТОРІОГРАФІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН.....	10
Добіжжа В. В. ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ.....	17
Утави А. А. К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ГЛОБАЛИЗАЦИИ: ПОЗИЦИИ УЧЕНЫХ ЗАПАДА (ТЕОРЕТИКО-ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ).....	22
Ткач В. Ф. СПЕЦИФІКА ТА ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ТЕРОРИЗМУ.....	28
Гумбатов Т. ТЕРОР І ТЕРОРИЗМ: ПЛОЩИНА ПОНЯТІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ.....	36

ПОЛІТОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ

Перегуда Є. В. ВЗАЄМОДІЯ ВИКОНАВЧИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ УКРАЇНИ В РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД.....	42
Отрешко В. С. ПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ.....	48
Дідух Г. Я. ДО СУТНОСТІ ГЕНДЕРНИХ ЗАСАД ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ.....	55
Ткач Н. О. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	61

ПОЛІТИЧНА ВЛАДА І ОПОЗИЦІЯ

Бульбенюк С. С. БАЗОВІ СОЦІОПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ВИМІРУ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ.....	66
Нечипоренко Ю. С. ФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ УРЯДУ УКРАЇНИ В УМОВАХ КОНСТИТУЦІЙНОЇ МОДЕЛІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАДИ (РЕФОРМА 2004 р.).....	71

Васильчук Є. О. КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ МОЛОДІЖНОЇ ПРОТЕСТНОСТІ, РАДИКАЛІЗМУ ТА ЕКСТРЕМІЗМУ.....	76
--	----

Вальковець Г. І. ВІРТУАЛЬНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПРОТЕСТ.....	81
--	----

ПОЛІТИЧНІ КОМУНІКАЦІЇ

Семченко О. А. ІМІДЖ УКРАЇНИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЗАКОРДОННИХ ЗМІ.....	87
---	----

Рак О. Ю. ФІЛОСОФІЯ ІНТРОФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНОГО ВПЛИВУ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ НА ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ: ПРОЕКТНО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД.....	92
---	----

ПОЛІТИЧНА КОМПАРАТИВІСТИКА

Смірнова В. О. РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ ВОЛІ В УМОВАХ ПЕРСОНІФІКАЦІЇ ВЛАДИ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ.....	97
---	----

Яценко І. С. КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА ЯК ЕЛЕМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ СИСТЕМИ СТРИМУВАННЯ І ПРОТИВАГ НА ПРИКЛАДІ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА.....	104
--	-----

Кирильчук Є. О. НАЦІОНАЛЬНЕ БУТТЯ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОГО ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ.....	109
--	-----

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Воляннюк О. Я. СУСПІЛЬНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ВИМІР ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ (методична розробка до лекції).....	114
---	-----

РЕЦЕНЗІЇ

Зеленько Г. І. РЕЦЕНЗІЯ НА КОЛЕКТИВНУ МОНОГРАФІЮ ЗА РЕДАКЦІЄЮ Л.Ф. ЄВМЕНОВА «ЕВРОПЕЙСКИЙ СОЮЗ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПАРТНЕРСТВА».....	120
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ И ТЕОРИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ

Ханстантинов В. А.

ИДЕЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ В УКРАИНСКОЙ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ
МЫСЛИ КОНЦА 19 - НАЧАЛА 20 ст.....3

Палинчак Н.М.

К ПРОБЛЕМЕ ИСТОРИОГРАФИИ ИССЛЕДОВАНИЙ ГОСУДАРСТВЕННО-ЦЕРКОВНЫХ
ОТНОШЕНИЙ.....10

Добижа В. В.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ УКРАИНСКОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ
ЭЛИТЫ.....17

Утави А. А.

К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ГЛОБАЛИЗАЦИИ: ПОЗИЦИИ УЧЕНЫХ ЗАПАДА
(ТЕОРЕТИКО-ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ).....22

Ткач В. Ф.

СПЕЦИФИКА И ПРОБЛЕМЫ КЛАССИФИКАЦИИ ТЕРРОРИЗМА.....28

Гумбатов Т.

ТЕРРОР И ТЕРРОРИЗМ: ПЛОСКОСТЬ ПОНЯТИЙНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ.....36

ПОЛИТОЛОГИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА

Перекуда Е. В.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ ВЛАСТИ УКРАИНЫ В
СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД.....42

Отрешко В.С.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ УКРАИНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
СТРОИТЕЛЬСТВА.....48

Дидух А. Я.

К СУЩНОСТИ ГЕНДЕРНЫХ ОСНОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО
УПРАВЛЕНИЯ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ.....55

Ткач Н. А.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА УКРАИНЫ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО
ОБРАЗОВАНИЯ.....61

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ВЛАСТЬ И ОППОЗИЦИЯ

Бульбенюк С. С.

БАЗОВЫЕ СОЦИОПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ
ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО ИЗМЕРЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ВЛАСТИ.....66

Нечипоренко Ю.С.

ФУНКЦИОНАЛЬНОСТЬ ПРАВИТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ
 КОНСТИТУЦИОННОЙ МОДЕЛИ ОРГАНИЗАЦИИ ВЛАСТИ (РЕФОРМА 2004 г.)..... 71

Васильчук Е.О.

КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ФЕНОМЕНА
 МОЛОДЕЖНОЙ ПРОТЕСТНОСТИ, РАДИКАЛИЗМА И ЭКСТРЕМИЗМА..... 76

Вальковец А. И.

ВИРТУАЛЬНЫЙ ПОЛИТИЧЕСКИЙ ПРОТЕСТ.....81

ПОЛИТИЧЕСКИЕ КОММУНИКАЦИИ

Семченко А. А.

ИМИДЖ УКРАИНЫ В ИНТЕРПРЕТАЦИИ ИНОСТРАННЫХ СМИ.....87

Рак О. Ю.

ФИЛОСОФИЯ ИНТРОФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНОГО ВЛИЯНИЮ
 ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ НА ОБЩЕСТВЕННОЕ МНЕНИЕ:
 ПРОЕКТНО-ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД.....92

ПОЛИТИЧЕСКАЯ КОМПАРАТИВИСТИКА

Смирнова В. А.

РОЛЬ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ВОЛИ В УСЛОВИЯХ ПЕРСОНИФИКАЦИИ ВЛАСТИ
 НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ.....97

Яценко И.С.

КОНСТИТУЦИОННАЯ ЖАЛОБА, КАК ЭЛЕМЕНТ РЕАЛИЗАЦИИ СИСТЕМЫ
 СДЕРЖЕК И ПРОТИВОВЕСОВ НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ ПОЛЬША..... 104

Кирильчук Е. А.

НАЦИОНАЛЬНОЕ БЫТИЕ В КОНТЕКСТЕ МИРОВОГО
 ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ И ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ..... 109

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН

Воляннюк О.Я.

ПАМЯТЬ ОБЩЕСТВА КАК ИЗМЕРЕНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ
 (методическая разработка к лекции)..... 114

РЕЦЕНЗИИ

Зеленько Г. И

РЕЦЕНЗИЯ НА КОЛЛЕКТИВНУЮ МОНОГРАФИЮ ПОД РЕДАКЦИЕЙ Л.Ф. ЕВМЕНОВА
 «ЕВРОПЕЙСКИЙ СОЮЗ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПАРТНЕРСТВА»..... 120

CONTENTS

HISTORY AND THEORY OF POLITICAL SCIENCE

Khanstantinov V.
THE IDEA OF TOLERANCE IN UKRAINIAN SOCIAL AND POLITICAL THOUGHT
OF THE LATE 19th - EARLY 20TH CENTURY.....3

Palinchak M.
TO THE ISSUE OF THE HISTORIOGRAPHY OF THE RESEARCH OF CHURCH-STATE
RELATIONS.....10

Dobizha V.
HISTORICAL STAGES OF THE UKRAINIAN POLITICAL ELITE FORMATION.....17

Utawi A.
TO GLOBALISATION UNDERSTANDING: WEST SCIENTISTS
PARADIGM (THEORETICAL-POLICY ANALYSIS).....22

Tkach V. F.
SPECIFIC AND PROBLEMS OF CLASSIFICATION OF TERRORISM.....28

Humbatov T.
TERROR AND TERRORISM: THE CONCEPTUAL PLANE INTERACTION.....36

POLITICAL THEORY OF THE STATE

Pereguda E.
INTERACTION OF THE EXECUTIVE AUTHORITIES OF THE UKRAINE IN THE SOVIET
PERIOD.....42

Otreshko V.
POLITICAL PRIORITIES UKRAINIAN CREATION OF THE STATE.....48

Didukh G.
STATES MANADGMENTS GENDER CONTENT:METHODODOLOGICAL ANALYSIS.....55

Tkach N.A.
THE STATEPOLICY OFUKRAINE IN HIGHER EDUCATION.....61

POLITICAL POWER AND OPPOSITION

Bulbeniuk S. S.
BASIC SOCIOPSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE
INSTITUTIONAL DIMENSION OF POLITICAL POWER.....66

Nechyporenko Y.

UKRAINIAN GOVERNMENT FUNCTIONALITY IN THE CONSTITUTIONAL MODEL OF POWER ORGANIZATION (REFORM 2004).....71

Vasilchuk Y.

THE CULTUROLOGICAL ASPECTS OF RESEARCH OF THE PHENOMENON YOUTH OPPOSITIONNESS, RADICALISM AND EXTREMISM.....76

Valkovets A.

VIRTUAL POLITICAL PROTEST.....81

POLITICAL COMMUNICATIONS

Semchenko A.

THE IMAGE OF UKRAINE IN THE INTERPRETATION OF THE FOREIGN MASS MEDIA.....87

Rak O.

PHILOSOPHY INTROFORMATION COMMUNICATIVE OF POLITICAL ELITE ON PUBLIC OPINION: PROJECT POLITICAL APPROACH.....92

POLITICAL COMPARATIVISTICS

Smirnova V.

THE ROLE OF THE POLITICAL WILL IN TERMS OF PERSONIFICATION OF POWER IN THE POST-SOVIET SPACE.....97

Yatsenko I.S.

THE CONSTITUTIONAL COMPLAINT, AS A PART OF IMPLEMENTATIONS THE SYSTEM OF CHECKS AND BALANCES ON THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF POLAND.....104

Kirilchuk E.

NATIONAL BEING IN THE CONTEXT OF WORLD CIVILIZED DEVELOPMENT AND GLOBAL PROCESS.....109

TEACHING METHODOLOGY OF SOCIO-POLITICAL DISCIPLINES

Volyanyuk O.

PUBLIC MEMORY AS A MEASURE OF POLITICAL DEVELOPMENT (methodical work the lecture).....114

REVIEWS

Zelenko G.

THE REVIEW OF THE COLLECTIVE MONOGRAPH UNDER THE EDITORSHIP OF L. F. JEVMEANOVA «ЕВРОПЕЙСКИЙ СОЮЗ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПАРТНЕРСТВА».....120

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
НПУ імені М.П. ДРАГОМАНОВА**

***Серія 22. Політичні науки та методика викладання
соціально-політичних дисциплін***

Випуск 10

Друкується в авторській редакції.
Матеріали подані мовою оригіналу.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

**Головний редактор
Відповідальний редактор
Верстка**

**В.П. Андрущенко
О.В. Бабкіна
О.Я. Волянюк**

Підписано до друку 12.04.13 р. Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. др. арк. 15,11. Обл.-вид. арк. 10,93
Зам. № 321
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.(044) 239-30-26